

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Osvojení v systému náhradní rodinné péče

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Mgr. PhDr. Zdeňka Vaňková

Vypracovala:
Lenka Podrabská

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Osvojení v systému náhradní rodinné péče“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

Brno 21. 2. 2010

.....
Lenka Podrabská

Poděkování

Děkuji své vedoucí práce paní Mgr. PhDr. Zdeňce Vaňkové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat paní Mgr. Janě Fadrné, vedoucí odboru sociálněprávní ochrany dětí – oddělení náhradní rodinné péče Městského úřadu v Blansku a slečně Monice Obalilové ze sociálního odboru Krajského úřadu Jihomoravského kraje za odborné rady, náhradním rodičům za jejich čas a ochotu a v neposlední řadě své rodině za velkou dávku tolerance.

Osnova bakalářské práce

Úvod	4
1. Rodina	6
2. Náhradní rodinná péče	9
2.1 Péče nebo výchova?	14
2.2 Svěření do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče	18
2.3 Pěstounská péče	18
2.4 Poručenství a opatrovnictví	19
2.5 Hostitelská péče	21
3. Osvojení jako nejvýznamnější forma náhradní rodinné péče	22
3.1 Z historie osvojení v ČR	26
3.2 Osvojení zrušitelné	28
3.3 Osvojení nezrušitelné	42
3.4 Rozdíly mezi hlavními typy osvojení	45
3.5 Osvojení mezinárodní	45
3.6 Osvojení nepravé	47
4. Proces osvojení	49
4.1 Podání žádosti	49
4.2 Příprava žadatelů	50
4.3 Období čekání	53
4.4 Seznámení se a převzetí dítěte	55
4.5 Předadopční péče	57
4.6 Soudní proces	60
5. Případové studie	66
Závěr	75
Resumé	77
Anotace	78
Klíčová slova	78
Literatura a prameny	79
Přílohy	81

Úvod

Tato bakalářská práce se věnuje problematice náhradní rodinné péče v ČR a zejména osvojení zrušitelnému a nezrušitelnému. Výběr tematiky závěrečné práce pro mne neznamenal dlouhé přemýšlení. O problematiku náhradní rodinné péče se zajímám už od dob studia Sociálně-právní akademie. V průběhu povinných praxí jsem navštěvovala různé dětské domovy a kojenecké ústavy, stacionáře pro zdravotně handicapované děti, diagnostické ústavy a zajímala se o osudy umístěných dětí, práci s nimi a vyhlídky do budoucna. V kojeneckém ústavu jsem po skončení školy na pozici sociální pracovníce také pracovala. Osobní zkušenosti spojené s touto oblastí bych chtěla do své práce začlenit.

Náhradní rodinná péče má svou historii a jistě nikomu není toto slovní spojení úplně neznámé. Domnívám se však, že v posledních letech se mezi veřejnost dostává mnoho informací o ústavních zařízeních typu Klokánek v souvislostech s týranými dětmi a na individuální formy náhradní rodinné péče se pozapomíná. Proto jsem se rozhodla připomenout obsah náhradní rodinné péče jako celku a zmapovat všechny její formy. Protože je tato oblast velmi obsáhlá, podrobně se budu věnovat otázkám osvojování dětí. Ostatní formy náhradní rodinné péče stručně vysvětlím včetně pojmu nepravé osvojení.

V teoretické části se v samostatné kapitole budu také věnovat procesu osvojení od okamžiku, kdy se žadatelé rozhodnou podat žádost o zařazení do evidence žadatelů až po rozhodnutí soudu o osvojení včetně možné přeměny osvojení. Protože ne všechny příběhy končí šťastně, není možné zapomenout ani na možnost zrušení osvojení.

Zaujal mne také rozdíl mezi pojetím výrazů *výchova* a *péče*, jejich používání a chápání. Proto bych ráda tento rozdíl mezi pojmy objasnila a vysvětlila slovní spojení s přídatným jménem *náhradní*.

V kontextu se současnými trendy v rodinné oblasti, mezi které mj. patří zvyšování věku, kdy lidé zakládají rodiny, zjištění nemožnosti mít vlastní dítě ve vyšším věku a vzestup počtu neplodných párů je problematika osvojování dětí aktuální. V České republice jsou

počty žadatelů o osvojení vysoké, jejich požadavky v současné době nemohou být uspokojeny.

Otázka osvojení jako nejvýznamnější z forem náhradní rodinné péče z hlediska vytvoření nové rodiny pro dítě a možnosti vývoje jeho právní úpravy je v současnosti také velmi aktuální v souvislosti s připravovaným návrhem nového občanskoprávního předpisu, který má zahrnovat i rodinné právo a úpravu osvojení. Velké diskuze vzbudila navrhovaná možnost osvojit za určitých okolností i zletilou osobu. Nová úprava reaguje na dlouholeté zkušenosti z této oblasti a má zejména posílit práva osvojovaných dětí, ale také jejich biologických rodičů. Z dalších návrhů je zajímavé prodloužení předadopční péče nebo nemožnost osvojení v případě existence vhodné příbuzné osoby, která je schopna o dítě pečovat.

Tvůrci právní normy hledali inspiraci i v zahraničí, což nemusí být vždy ku prospěchu věci, a to proto, že každý stát má svou osobitou historii a tradice v otázkách rodinných vztahů. To, co se v některé zemi setkalo s úspěchem, může v podmínkách naší země přinést naopak zklamání.

Protože teorie je jedna věc a praxe druhá, ráda bych oslovila několik rodin s osvojeným dítětem nebo dětmi a z rozhovoru se dozvěděla, jak probíhá realizace předpisů o osvojení, zda existují mezery, které způsobují problémy v procesu osvojení, nebo je celý proces dokonale podchycen a rodiny k němu nemají výhrady. Také mě zajímá otázka čekací doby, než jsou žadatelé vybráni jako vhodní rodiče pro dítě. Obecně se ví, že je velmi dlouhá, což je nepříznivé zejména pro žadatele vyššího věku.

Ráda bych také získala odpověď na otázku, koho z řad odborných pracovníků, kteří se na celém procesu osvojení podílejí, osvojitelské rodiny označí jako osobu pro ně nejdůležitější, čili která jim nejvíce radila, vysvětlovala a provedla je vším, co musely absolvovat.

1. Rodina

V literatuře se setkáváme s nespočetným množstvím definic pojmu *rodina*. Jiná je definice v právní literatuře, jiný pohled mají sociologové, psychologové, ekonomové nebo pedagogové. Předně je třeba si uvědomit, že rodina je společenskou kategorií s vnitřní vazbou. Mluví-li se o skupině osob spojených určitou společnou vlastností poznanou vnějším pozorovatelem (příslušnost k profesi, podle pohlaví, vzdělání), má se na mysli soubor osob.

Sociologie, věda o společnosti, rozlišuje pojmy soubor, pospolitost, pár a skupina. Vytváří-li soubor jakýkoliv druh vnitřní vazby, nazývá se pospolitost. Nejmenší pospolitostí je pár, tedy dvojice osob stejného nebo různého pohlaví spojený příbuzenskou vazbou, přátelskými pouty apod. Pokud je počet osob nejméně tři, hovoříme již o skupině. Skupiny se dále také rozlišují a z hlediska této práce je nejdůležitější základní primární skupina, za kterou je označována právě rodina.

(Sekot, 2006)

„Rodina je soubor lidí spojených krví, manželstvím, adopcí a sdílející základní odpovědnost za reprodukci a péči o členy společnosti, zabezpečení biologického přežívání, citového a rozumového vývoje a místa společenské kontroly v procesu socializace.“ (Sekot, 2006, s. 251)

Rodina se v průběhu historie vyvíjela, vyvíjelo se a měnilo i postavení jednotlivých členů rodiny. Zatímco dříve se za základ rodiny považovalo manželství, v dnešní době je za rodinu považován pár rodičů a děti (tzv. rodina nukleární) nebo základní členové rozšíření o širší příbuzenstvo (rodina rozšířená). Kraus, Poláčková, et al. (2001, s. 78) uvádějí, že „rodinou je institucionalizovaný sociální útvar nejméně tří osob mezi nimiž existují rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby.“ Veselá, et. al. (2005, s. 13) charakterizují rodinu (založenou manželstvím) jako „institucionalizovaný společenský svazek mezi mužem a ženou, jehož hlavním úkolem je vytvoření rodiny a výchova dětí.“

Z vlastní zkušenosti mohu tvrdit, že za rodinu se považují i bezdětné páry ať již různého nebo stejného pohlaví, taktéž neprovdané nebo rozvedené matky s dětmi či otcové s dětmi ve stejném postavení. Toto považuji za pozitivní zjištění, které dokazuje, že pojem rodina dosud neztratil svůj význam a svoji důležitost.

Mezi základní funkce rodiny řadíme funkci biologicko-reprodukční, sociálně-ekonomickou, socializačně-výchovnou a ochrannou. Z hlediska míry plnění těchto základních funkcí rozlišujeme rodinu funkční (která přiměřeně plní všechny své funkce), afunkční (ve které občas dochází k poruchám v plnění funkcí, které však zásadně neovlivňují vývoj dítěte) a dysfunkční (zde již dochází k vážným poruchám, je zásadně narušován socializační proces dítěte). (Kraus, Poláčková, et al., 2001)

Společnost se vyvíjí a současně s ní i rodina. „Rodina je živým vyvíjejícím se sociálním organismem, žije a vyvíjí se v prostoru a čase, život rodiny je procesem vzniklým ze specifického spojení biologických, hospodářských, morálních, psychologických, právních a jiných procesů.“ (Veselá et al., 2005, s. 19)

Současná rodina má mnoho charakteristik, ve kterých se odráží vývoj společnosti jako celku. Zejména je to již zmíněná chybějící legalizace partnerského soužití. Zvyšuje se podíl rodin založených na soužití partnerů. Pohled společnosti na nesezdaná soužití je v současné době značně liberální, proto odpadl jeden z podstatných důvodů uzavírání manželství. Zůstávají však právní důsledky (hypoteční úvěry na bydlení, dědění, vdovské důchody apod.), často tedy dochází k uzavření manželství až v pozdější době.

Snižuje se stabilita rodiny. Vzrůstající vzdělanost a uplatnění žen v praxi ukončily závislost ženy na muži jako živiteli rodiny. Náboženské důvody, které dříve nutily muže a ženu zůstat v manželství, v současnosti nehrají velkou roli. Bohužel, rozvádí se každé druhé manželství a většina z rozvádějících se manželství již má děti.¹

Mění se celková struktura rodiny, klesá počet dětí v rodině, mnohé páry jsou dokonce cíleně bezdětné. Omezuje se i dříve běžné společné soužití více generací. Narůstá počet

¹Z údajů Českého statistického úřadu vyplývá, že v roce 2008 bylo uzavřeno 25457 manželství a rozvedeno 31300 manželství. ([http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/7400321271/\\$File/0001090401.xls](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/7400321271/$File/0001090401.xls))

osob žijících v jednočlenných domácnostech. Rodiny se uzavírají do sebe, vzdalují se nejen svým příbuzným, ale i přátelům, sousedům.

S otevřeným pohledem společnosti na plánované rodičovství ubývá nechtěných těhotenství. Rodinná výchova je zařazena mezi povinné předměty na druhém stupni základních škol. Posun nastal v přístupu k umělému přerušování těhotenství, které dříve znamenalo pro dívku či ženu zstuzení. Dnes je vnímáme bez všeobecného odsouzení, jako svobodnou volbu ženy.

Se zvyšujícím se významem vzdělání se prodloužila doba, po kterou zůstávají děti ve společné domácnosti se svými rodiči. Společnost umožňuje cestování, studium i práci v zahraničí. Zvyšuje se věková hranice zakládání trvalejších partnerských svazků. Vzrůstá věková hranice rodičovství. Děti se také začínají rodit až po určité době trvání manželství či partnerského soužití. Prarodiči se stávají stále starší osoby, které nemohou být mladým rodičům oporou, protože stále jsou ještě zapojeni do pracovního procesu.

Stejně tak pracovní proces rodičů je co do času náročnější, proto rodiče tráví s dětmi stále méně času. Klesá i úroveň kvality společně stráveného času. Přibývá tzv. dvoukariérových manželství (popř. partnerství) v důsledku vyšší vzdělanosti, kvalifikovanosti a zaměstnanosti žen. Společná večeře a povídání si o prožitém dni, což dříve patřilo běžně do života rodin, dnes nahradily počítače, televize, slečna či paní na hlídání.

S rostoucí náročností života ve společnosti „se zvyšuje potřeba existence harmonických rodinných vztahů a uspokojivých sociálních vzorců, které budou předávány dalším generacím. Jedinečnost rodinného prostředí a rodinné výchovy je nesporná a potěšujícím faktem zůstává, že si je této zodpovědnosti většina současných mladých rodičů vědoma.“ (Kraus, Poláčková, et al., 2001, s. 84)

Důležitost rodiny zdůrazňoval prakticky ve všech svých publikacích Matějček. „Rodina, a zvláště pak rodina úplná, která vytváří přijatelně stabilní prostředí, umožňuje, aby vyrostly děti duševně zdravé, netrpící neurotickými příznaky omezujícími lidské schopnosti, spíše nebojácné, sebejisté v dospělosti, jejichž sociální zralost se pak projeví schopností pomáhat druhým a spolupracovat s druhými.“ (Matějček, et al., 2002, s. 102)

Ze statistických dat sledujících vývoj rodinných vztahů v ČR vyplývá, že se rodí stále méně a méně dětí a přitom počty dětí vychovávaných v ústavních zařízeních či náhradních rodinách stále roste. Podstatou problému je řešit selhání biologické rodiny, což však nelze ze dne na den, proto musí stát v zájmu bezpečného vývoje dítěte volit závažný zásah do rodinných vztahů, a sice volit pro dítě péči náhradní.

2. Náhradní rodinná péče

Dnešní adopce a pěstounská péče jako nejvýznamnější formy náhradní rodinné péče (dále jen NRP) rozhodně nejsou v lidských dějinách novinkou. „V každém historickém období vývoje lidské společnosti se můžeme setkat s tím, že nikoliv všechny děti jsou vychovávány svými biologickými rodiči; vždy existovala a bude existovat více či méně početná skupiny dětí, které budou vyrůstat mimo svou biologickou rodinu, ať už budeme biologickou rodinou rozumět rodinu elementární, či rodinu širší.“ (Frinta, O., Melicharová, D. In Sborník č. 39 UK v Praze, 2008, s. 26)

Zmínky o péči o osiřelé děti nacházíme v různých historických publikacích. Z Bible známe příběh Mojžíše, prvního historicky známého nalezence, který připlul v košíku po řece Nilu a kterého se ujala faraónská dcera. Jednalo se o 14. století př. n. l. Řeckého Oidipa, otcem v lese pohozeného, se ujali pastýři. V antickém Římě nebylo odložení dítěte protiprávním činem. Římská historie také připomíná ústavní péči o děti. Proti dnešnímu smyslu NRP však vidíme, že zde byl sledován především zájem osvojitelů (zachování rodu) a nikoliv dítěte. Historie zmiňuje zakládání různých útulků pro opuštěné děti (Konstantinopol, Miláno, Řím, Florencie, Benátky, Toledo). Ve Francii byly již v 5. století instalovány u vchodů do chrámů mramorové mísy umožňující odložení dítěte.

V Praze vznikl nalezinec v roce 1575 při špitále Pro deo et pauperei, který fungoval téměř 200 let. Ve středověku v našich zemích probíhaly adopce pouze u šlechty a to opět z důvodu zachování rodu a privilegií. Období osvícenství je charakterizováno zakládáním velkého počtu nalezinců. V roce 1789 za vlády císaře Josefa II. byl zřízen pražský nalezinec v ulici Ke Karlovu, kde dnes působí soubor dětských klinik. Počet sirotčinců a ústavů různého typu velmi vzrostl po celé Evropě po obou světových

válkách. Běžná lidská laskavost, která vede k péči o cizí dítě nebo naopak běžná lidská zistnost, která vedla k využívání sirotka pravděpodobně existovala vždy a všude. (Šulová, L. In Sborník z kongresu Náhradní rodinná péče v ČR a její úskalí, 2006)²

Když nastává situace, kdy nejsou podmínky proto, aby dítě mohlo vyrůstat ve vlastní rodině, nabízí se ústavní péče nebo péče rodinná. Péči rodinnou staví všichni autoři literatury o náhradní péči na první místo, neboť vytváří dítěti skutečný domov. „Skutečný domov je domovem bez jakékoli potřeby to navenek deklarovat. Definuje jej emocionální a právní vztah rodičů dítěte.“ (Škoviera, 2007, s. 115) Z dětských domovů Škoviera (2007) staví na poslední místo domovy internátního typu, které vytváří pouhou iluzi skutečného domova. Vyzdvihuje domovy tzv. rodinného typu, kam řadí SOS vesničky. Z uvedeného vyplývá, že alespoň přiblížení se rodinnému životu, pokud není možná pěstounská péče nebo osvojení, je pro děti lepším řešením, než vyrůstání v ústavních zařízeních klasického typu. Bezsporně však nejlepším řešením je zachovat možnost vyrůstat ve vlastní biologické rodině.

Česká republika je dlouhodobě kritizována za velký počet dětí umístěných v ústavních zařízeních. Rotreklová a Hofrová (2008, s. 10, 11) uvádějí, že „situace však není způsobena tím, že by bylo málo žadatelů o NRP nebo že by postup při umísťování dětí byl příliš byrokratický a zdlouhavý. Hlavní příčinou je naopak snadnost, s jakou je dítě umístěno mimo vlastní rodinu (tzv. odebrání dítěte z rodiny). Stále nebylo dosaženo stavu, kdy by byly využívány všechny možnosti a prostředky k tomu, aby dítě mohlo zůstat ve své vlastní rodině, případně aby se mohlo po krátkodobém umístění mimo vlastní rodinu do ní vrátit. Snaha snížit počet dětí v ústavu směřuje výhradně k tomu, aby dítě bylo umístěno do NRP. Tak se objevuje velké množství dětí v evidenci NRP, pro které se nedaří najít vhodnou rodinu a k tomu, že děti jsou umísťovány do NRP za každou cenu.“ Pro rychlé umístění dětí do NRP hovoří také tvrzení rozšířené mezi laickou veřejností: „Pro dítě je vždy lepším řešením náhradní rodina než ústav“.

V naší společnosti žije naprostá většina nezletilých dětí v řádném výchovném prostředí a péči svých pokrevních rodičů a rodině, byť někdy neúplné, kteří za pomoci státu a dalších institucí (čl. 32 odst. 1, 5 Listiny práv a svobod, čl. 3 odst. 2, 3 Úmluvy

² Dostupný na: <http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cisloclanku=2006101202>.

o právech dítěte) pečují o zdárný rozvoj jejich tělesných a duševních vlastností. Přesto stále existují nezletilé děti, kterým buď rodiče zemřeli (přírozené, faktické osiření), anebo se jim z nejrůznějších důvodů – subjektivních i objektivních – v jejich pokrevní rodině řádné rodičovské výchovy a péče nedostává, takže vztah mezi rodiči a dětmi přestává plnit své individuální a společenské poslání (sociální osiření).

Sociální sirotek je:

- dítě, jehož rodiče dali k osvojení souhlas;
 - dítě, jehož matka požádala o utajení své totožnosti v souvislosti s porodem;
 - dítě, jehož rodiče o dítě nejeví zájem;
 - dítě, jehož rodiče byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, resp. nemají způsobilost k právním úkonům, tj. nejsou zákonnými zástupci dítěte, s výjimkou rodičů nezletilých.
- (http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps08/rp_aktual/web/index.html)

Společnost a její reprezentant stát, i další instituce mají za úkol postarat se o tyto nezletilé děti. Formy zajištění jejich výchovy a péče ze strany státu jsou různé, počínaje veřejnoprávními zásahy státních orgánů, které vedou k pozastavení, omezení či zbavení rodičovské zodpovědnosti, přes svěřením takovýchto dětí do vhodné individuální nebo také ústavní náhradní péče. Způsob, jakým se společnost staví k případům faktického nebo sociálního osiření, jaká řešení vytváří a preferuje, jsou odrazem morální vyspělosti společnosti.

Systém NRP v současné době jen velice zřídka řeší případy skutečně osiřelých dětí, kterým oba rodiče nebo jeden z nich zemřel. V těchto případech zajistí výchovu a péči o děti nejčastěji prarodiče nebo jiní příbuzní. V naprosté většině se NRP péče týká dětí tzv. sociálně osiřelých, tzn. dětí, které mají matku a otce, nebo jednoho z rodičů, ale tito se o ně nemohou, nechtějí nebo neumějí starat.

Zařazení dítěte do evidence dětí vhodných pro NRP je klíčovým místem současného systému NRP. Rotreklová, Hofrová (2008, s. 11) s odkazem na svou zkušenost z praxe popisují současnou situaci slovy: „Stále se setkáváme s tím, že v evidenci jsou zařazeny děti, pro které není NRP vhodným řešením vůbec – tj. např. v případech, kdy s využitím dostupných služeb lze zajistit návrat dítěte do rodiny, kdy dítě s ohledem na svůj věk a dosavadní zkušenosti již není schopno navázat výlučný citový vztah k dospělým

osobám nebo kdy se hledá pro dítě osvojitelská rodina, přičemž s ohledem na osobní a rodinnou situaci dítěte jeho potřebám odpovídá spíše pěstounská péče – např. dítě potřebuje nahradit rodinné prostředí, nikoli rodiče a celou rodinu. Právní situace dítěte (často označovaná frází právně volné dítě) nemá být jediným kritériem, podle kterého je volena forma NRP.“

Rotreklová, Hofrová (2008, s. 11) také uvádějí, že „právní úprava zařazení dítěte do evidence není jasná a srozumitelná a není z ní patrné, kdo a na základě čeho rozhoduje, jaká forma NRP bude vhodným řešením pro dítě. V praxi se lze setkat s tím, že zařazení není vůbec zdůvodněno aktuální osobní a rodinnou situací dítěte a jeho prognózou.“ Konstatují, že „zařazení je pak víceméně nahodilým aktem, kdy rozhodujícím kritériem je právě právní situace dítěte.“

Děti umísťované do NRP nejčastěji přicházejí z porodnic, dětských nemocnic, kojeneckých ústavů, dětských domovů, dětských center, diagnostických ústavů, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, z azylových domů či přímo z původní rodiny. Ze zmíněných zařízení „jsou umísťovány do NRP obvykle na základě souhlasu rodičů nebo zákonných zástupců dítěte, nebo bez souhlasu rodičů, a to na základě tzv. kvalifikovaného nezájmu rodičů či zbavení rodičů rodičovské zodpovědnosti. ... Praxe ukazuje, že z původních rodin přímo do nových rodin jsou děti předávány ve zcela výjimečných případech. ... Pokud tomu tak je, pak rodiče dávají souhlas s umístěním dítěte do péče budoucích pěstounů nebo sami svěří dítě do péče budoucích osvojitelů.“ (Matějček, et al. 2002, s. 20)

Poměrně novým tématem vztahujícím se k této oblasti je problematika babyboxů.³ Otcem této myšlenky a předsedou občanského sdružení Babybox pro odložené děti je spisovatel a chovatel koní Ludvík Hess. Část odborné i laické veřejnosti má na babyboxy negativní názory. Domnívají se, že v současné době je mnoho jiných možností, jak zabezpečit dítě v případě, kdy rodič sám nemůže péči dítěti poskytnout (např. zařízení pro okamžitou pomoc dítěti), instalace babyboxu sebou nese i celou řadu právních a společenských rizik. Ta se mohou obrátit proti zdravotnickému zařízení, kde

³ Schránka, do které lze uložit dítě, vložení je signalizováno zdravotnickým pracovníkům. Má svou historii již od 5. století (Francie, mramorové mísy u vchodů do chrámů). V současnosti se jedná o moderně uzpůsobený box vytápěný na 37 °C, kde se po uzavření dvířek aktivizují vizuální a akustické senzory přivolávající personál nemocnice. Dne 9. února 2010 byl zprovozněn 32. babybox v pořadí v Přerově.

je instalován, neboť podmínky používání, práva a povinnosti s tím související nejsou zatím konkrétně upraveny a obecná úprava spíše činnost babyboxu komplikuje. (<http://www.sagit.cz/pages/prehhrub.asp?cd=305&typ=c>)

Odpůrci uvádějí, že babyboxy zvýší počet odložených dětí a že dítě má právo znát svou minulost. Lékaři uvádějí, že potřebují znát pro sepsání informací pro budoucí náhradní rodinu rodinnou anamnézu. Já osobně se domnívám, že mnohdy by se ani po hodinovém rozhovoru s určitým typem matek, které děti odkládají, lékař nedozvěděl nic zásadního. Mám svou osobní zkušenosti se sepisováním předávacího protokolu v kojeneckém ústavu. Kloním se spíše k pozitivním názorům dostatečně podloženým konkrétními případy, které se nejen v ČR již staly a znamenaly pro dítě záchranu života a šanci na kvalitní život v milující rodině, která si dítě na rozdíl od biologické matky přeje.

Od roku 2004 existuje i možnost tzv. utajeného porodu.⁴ Tuto možnost nemají vdané ženy a ženy, které se rozvedly před méně než 300 dny. O utajený porod může žena požádat v libovolné porodnici, kde podepíše žádost v přítomnosti svědků - sestry a lékaře. V žádosti sama žena stanoví, kdo smí být o jejím zdravotním stavu a dalších skutečnostech informován. Tato žádost se uschová odděleně od zdravotní dokumentace, kde se uvádějí všechny potřebné údaje mimo jména a rodného čísla matky, data přijetí do nemocnice a porodu, u primáře oddělení, případně jeho zástupce. Osobní údaje matky zůstávají součástí sbírky listin příslušného matričního úřadu a zapečetěné zdravotnické dokumentace, avšak v rodném listu uvedené nejsou. Pokud žena chce, aby náklady spojené s porodem byly uhrazeny z veřejného zdravotního pojištění, musí uvést údaje o své zdravotní pojišťovně. Lékaři a veškerý personál porodnice musí o všech skutečnostech zachovávat mlčenlivost. Po propuštění ženy se k dokumentaci přiloží žádost a zmíněné údaje a vše se zapečetí. Rozpečetění dokumentace musí povolit soud. (<http://www.nemcb.cz/cz/page/57/Utajeny-porod.html?detail=438>)

Dítě může být dáno k adopci po dvou měsících, pokud o něj v této lhůtě matka neprojeví zájem. V souvislosti s tímto se objevily úvahy, že by matka dítěte mohla dát

⁴ Utajené porody jsou upraveny zákonem č. 422/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, a zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění.

souhlas s osvojením dítěte ještě před porodem či bezprostředně po porodu. Během šestinedělí⁵ by podle úvah mohla matka vzít svůj souhlas zpět. Pokud by tak neučinila, po uplynutí šestinedělí by již osvojení dítěte nic nebránilo. „Realizace tohoto řešení by však byla v rozporu právě s § 68a zákona o rodině (ochrana matky v souvislosti se zejména psychickým stavem v šestinedělí), ale také s Evropskou úmluvou o osvojení (čl. 5 odst. 4) a zcela by obcházela mezinárodně přijaté řešení, všeobecně respektované ratifikujícími státy. Takto daný souhlas nelze považovat za platný.“ (Hrušáková, et al., 2009, s. 341)

2.1 Péče nebo výchova?

Každé slovo samostatně z uvedeného nadpisu je nám všem dobře známo. Vysvětlit celé slovní spojení však již není pro běžnou populaci tak samozřejmé. Všem je však jasné, že se týká dětí, které nevyrostají ve vlastní rodině a zároveň nejsou v ústavní péči (pro tento druh náhradní péče se běžně užívá spojení ústavní péče nebo náhradní výchovná péče). Není však už běžné, aby lidé znali všechny možnosti NRP a rozdíl mezi jednotlivými druhy.

Pozoruhodné je i vnímání dvou používaných pojmů: náhradní rodinná *výchova* a náhradní rodinná *péče*. Zákony nejsou v této terminologii jednoznačné. Najdeme v nich ústavní výchovu, ústavní péči, náhradní výchovu i náhradní péči, ochrannou výchovu. A. Škoviera (2007, s. 25) se domnívá, že „i kdyby pojmy užití v legislativních dokumentech byly jednotné a jednoznačné, nestačilo by to, protože se v nich nehovoří o tom, jak zajistit zájem dítěte⁶, který by měl být tím nejvyšším kritériem při volbě dalšího opatření.“

V běžném hovoru se objevuje tendence upouštět od pojmu *výchova* a používat výraz *péče*. Důvody jsou spojovány i s rozpadem socialismu a komunismu a odmítnutí pojmu

⁵ Šestinedělí je období po porodu, kdy psychika žen je vystavena vysoké zátěži, která pramení z hormonálních změn probíhajících v organismu po porodu, fyzických změn a z adaptace na novou roli matky. Psychika se vyrovnává s přijetím novorozence jako samostatné bytosti existující nezávisle na matčině těle. Somatické, psychické a hormonální zatížení porodem může vyvolat poporodní psychózu. (<http://www.klinikazdravi.cz/articles.php?id=df90bbf2-db61-102b-b10a-003048330e04>)

⁶ Nejlepší zájem dítěte je takový stav, kdy je zachována životní úroveň a podmínky nezbytné pro jeho zdravý tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální rozvoj a je chráněno právo dítěte na plný a harmonický rozvoj jeho osobnosti a schopností; plnohodnotné dětství a osobní potenciál dítěte je plně vyvinut v rámci rodiny.

výchova je uváděno jako projev osvobození či vyrovnání se s minulostí. Výchova je spojena se zdůrazňováním zodpovědnosti a vlastního podílu na řešení problému a tím je chápána jako protiklad současného chápání individuální svobody. Výchova až příliš „zavání“ školstvím. V odborných kruzích nejrozšířenější anglická odborná literatura používá pojem péče mnohem častěji než výchova. (Škoviera, 2007)

„Výchova je záměrné, více či méně systematické rozvíjení citových a rozumových schopností člověka, utváření jeho postojů, způsobu chování, v souladu s cíli dané skupiny a kultury.“ (Hartl, 2004, s. 294) A. Škoviera (2007, s. 26) také uvádí, že „výchovu chápeme jako proces rozvíjení osobnosti jednotlivce, jako cílevědomou činnost spojenou s předáváním a formováním poznatků, schopností, hodnot, postojů, které jsou podstatné pro určení vztahu k sobě samému i k jiným lidem, k okolí a ke světu. Pak je výchova primární, nelze použít náhradní, protože náhradní znamená něco zastupující, ne-li dokonce i ve významu nerovnocenný. Takže spojení náhradní výchova není žádoucí.“

Základní smysl péče je odlišný. Obecně chápu výraz jako „snahu, starost, aby se něco dařilo, aby se někdo dobře vyvíjel“. Škoviera (2007, s. 26, 27) považuje péči za „zajištění základních materiálních a sociálních potřeb dítěte. Jde o ubytování, oděv, stravu, základní zdravotní péči. Péče se na rozdíl od výchovy poskytuje. Samotná péče však nestačí. Tento výraz je namístě v případě nepohyblivých dětí s těžkým mentálním postižením. Je-li tedy péče zabezpečením jednotlivce ve smyslu výše uvedeném, pak výchova je jeho rozvíjením, tedy kvalitativním posunem. A rozvíjení psychických vlastností, funkcí a procesů nemůže být náhradní. Náhradní (v protikladu k přirozenému) může být jen prostředí, ve kterém dítě vychováváme.“

Přesto se s používáním pojmu náhradní výchova setkáváme. Nemáme zákonné prostředky ke zrušení tohoto spojení. Důležité však je, že „jej chápeme zároveň jako péči o dítě a jeho výchovu na základě rozhodnutí soudu, a to buď v jiné než biologické rodině nebo v instituci k tomu určené. Tento známý pojem umožňuje i tvořit odvozeniny jako např. převýchova, výchovná opatření, profesionální výchova, zařízení náhradní výchovy apod.“ (Škoviera, 2007, s. 27, 30)

Proč NE péče	Proč ANO výchova
Péči (i opatrování) poskytuje subjekt objektu, je to převážně jednosměrná aktivita, objekt je většinou pasivní.	Výchova je obousměrná a oboustranná aktivita.
Péče je vztahem nezávislého a závislého jedince.	Pouze nezávislý vztah umožňuje naplňovat humanistické cíle výchovy.
Péče v sobě nemá rozměr osobního růstu.	Výchova má rozměr osobnostního růstu.
Péče se zaměřuje především na biologické potřeby.	Výchova je zaměřená zejména na zabezpečení psychologických a sociálních potřeb.
V popředí stojí materiální hodnoty.	V popředí stojí etické hodnoty.
Ve vztahu poskytovatel–klient není nijak významně vnímaná role ženy a muže.	Ve vztahu vychovatel–dítě se role ženy a muže vzájemně doplňují.
Pojem péče je možné propojit s rolí „pečovatele“.	Pojem výchova je možné propojit s rolí vychovatele.

Obrázek č. 1: „Péče nebo výchova?“ (převzato z Škoviera, 2007, s. 30)

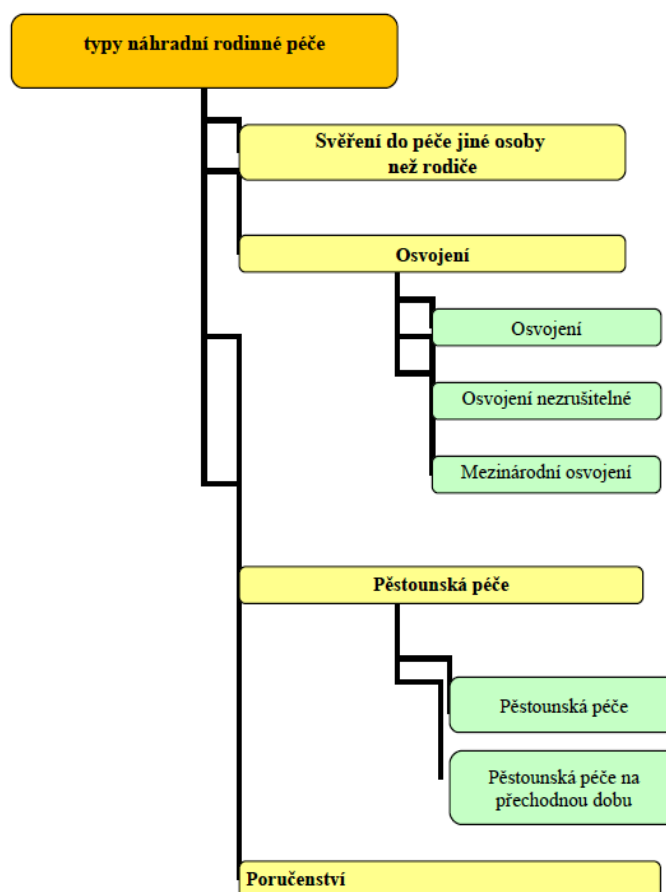
Dítě má právo na rodičovskou výchovu a péči (Listina základních práv a svobod, čl. 32) a platí zásada, že prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte mají oba rodiče nebo v odpovídajících případech zákonní zástupci, základním smyslem jejich péče je zájem dítěte. Stát poskytuje rodičům příp. zákonným zástupcům potřebnou pomoc při plnění jejich úkolu výchovy dětí a zabezpečují rozvoj institucí, zařízení a služeb péče o děti. (Úmluva o právech dítěte, čl. 18)

Stát poskytuje zvláštní ochranu a pomoc tehdy, pokud dítě nemůže z jakéhokoliv důvodu vyrůstat v přirozeném prostředí biologické rodiny a potřebuje náhradní péči. Úloha státu spočívá ve zprostředkování a dohlížení nad těmito úkony: předání do výchovy, institut „kafala“ podle islámského práva, osvojení a v nutných případech umístění do vhodného zařízení péče o děti, přičemž při volbě řešení je nutno brát potřebný ohled na žádoucí kontinuitu ve výchově dítěte a na jeho etnický, náboženský, kulturní a jazykový původ. (Úmluva o právech dítěte, čl. 20)

Každý stát, který přijal Úmluvu o právech dítěte, musí při poskytování náhradní rodinné péče dodržovat její ustanovení. Konkrétní specifikace systému náhradní rodinné péče v dokumentu obsažena není, a proto jednotlivé státy mají odlišnou právní úpravu.

V České republice je umístování dětí do náhradní rodinné péče možné od roku 1963, kdy byl přijat zákon o rodině č. 94/1963 Sb. (dále ZOR). Poprvé bylo umožněno zbavit rodiče jejich rodičovských práv, pokud rodič zneužívá svou rodičovskou zodpovědnost nebo její výkon nebo ji závažným způsobem zanedbává (§ 44, odst.3 ZOR). V § 45 se zákon o rodině věnuje možnostem další výchovy dítěte, ať je to již jiný občan než rodič, ústavní výchova a v § 63 – 77 osvojení. Přes tento významný krok zůstávalo v ústavní výchově mnoho dětí, protože nebyly vhodné pro osvojení např. ze zdravotních důvodů, kvůli svému vyššímu věku nebo i etnickému původu. Institut pěstounské péče se však mohl začít využívat až po přijetí zákona č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči.

V současnosti je systém náhradní rodinné péče v ČR následující:

Obrázek č. 2: „Systém NRP“ (převzato z Průvodce náhradní rodinnou péčí, Středisko NRP, 2009, s. 5)

Vzhledem k zaměření této práce se nebudu držet posloupnosti dle tabulky, ale krátce zmapuji ostatní formy NRP, osvojení pak podrobně jako poslední.

2.2 Svěření do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče

Vyžaduje-li to zájem dítěte, může soud dle ustanovení § 45 ZOR rozhodnout o jeho svěření do péče jiné fyzické osoby než rodiče, poskytuje-li tato osoba záruku řádné péče a výchovy a se svěřením do péče souhlasí. Při výběru jiné fyzické osoby soud zpravidla dává přednost osobě příbuzné. Soud ve svém rozhodnutí vždy vymezí osobě či osobám, které se stávají zodpovědné za výchovu dítěte, rozsah jejich práv a povinností vůči dítěti. Vyživovací povinnost zůstává rodičům, upraví ji soud a rodiče mají povinnost plnit ji zpravidla k rukám osob, kterým bylo dítě soudem svěřeno do péče. Dle Hrušákové a Králíčkové jde o „nejvolnější formu náhradní rodinné výchovy za situace, kdy rodičům brání ve výkonu péče subjektivní nebo objektivní překážky, zpravidla krátkodobého charakteru. Vychází se z předpokladu, že po opadnutí překážky se dítě vrátí do původní rodiny.“ (In Sborník č. 39, UK v Praze, 2008, s. 102)

2.3 Pěstounská péče

Tuto velmi rozšířenou formu NRP upravuje zákon č. 94/1963 o rodině v §45.⁷ Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu a v mimořádných případech může soud rozhodnout také o zrušení pěstounské péče. Pěstounská péče zaniká zletilostí dítěte a také úmrtím pěstouna. Pěstounem může být fyzická osoba i manželé, jedinou hmotněprávní podmínkou je zájem dítěte. To je pěstounská péče individuální. Může být vykonávána i v zařízeních pro výkon pěstounské péče (velké pěstounské rodiny) nebo v SOS vesničkách (zde se stará o skupinu dětí matka - pěstounka, které pomáhají další zaměstnanci vesničky). Zde hovoříme o pěstounské péči skupinové.

Osoba pěstouna musí poskytovat záruku řádné výchovy dítěte. K osobě či osobám žádajícím o svěření dítěte do pěstounské péče soud vyžaduje zprávu příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dítěte (OSPOD). Pěstoun nemá vyživovací povinnost k dítěti, nemá právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti může jen v běžných věcech. Ve složitějších případech je třeba souhlasu zákonného zástupce nebo schválení soudem (např. vydání cestovního pasu). Rodiče dítěte jsou povinni platit výživné. Nevylučuje se

⁷ Králíčková zmiňuje ve Sborníku č. 39 UK v Praze na s. 79 mýtus, kdy se označuje pěstounská péče jako *kvazi osvojení*, kdy zájemci o NRP volí záměrně pěstounskou péči jako předstupeň osvojení s tím, že čekají, zda se náhradní rodinná péče v konkrétním případě osvědčí. Většinou ale následně k osvojení dochází.

styk dítěte s biologickými rodiči a dítěti také zůstává příjmení po biologických rodičích. Jen v některých odůvodněných případech je možná změna.

Do pěstounské péče bývají svěřovány děti, které nemohou z různých důvodů žít ve své biologické rodině, nejsou vhodné pro osvojení (např. z důvodu věku, zdravotního stavu, nejsou tzv. právně volné) a není v jejich zájmu vyrůstat v ústavní péči. Pěstoun má na rozdíl od osvojitele nárok na přiměřenou odměnu. Pokud jsou pěstouny manželé, nárok na uvedené dávky má jen jeden z nich.

Tuto stránku upravuje zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře, který stanovuje v § 36 jako dávky určené pro pěstounskou péči:

- a) příspěvek na úhradu potřeb dítěte,
- b) odměna pěstouna,
- c) příspěvek při převzetí dítěte,
- d) příspěvek na zakoupení motorového vozidla.

Soud rozhoduje i o pěstounské péči na přechodnou dobu, která je poskytována individuálně podle potřeb dítěte, a to na návrh orgánu sociálně-právní ochrany dětí osobám, které jsou v evidenci osob vhodných k výkonu pěstounské péče, a to na:

- a) dobu, po kterou nemůže rodič ze závažných důvodů dítě vychovávat,
- b) dobu, po jejímž uplynutí lze dát souhlas rodiče s osvojením,
- c) dobu do pravomocného rozhodnutí soudu o tom, že tu není třeba souhlasu rodičů k osvojení.

2.4 Poručenství a opatrovnictví

Poručenství je upraveno v zákoně č. 97/1963 Sb. o rodině v hlavě páté, §78 – 82. Tento institut byl obnoven v r. 1998 v souvislosti s novelou ZOR. Jde o zvláštní druh opatrovnictví, kdy je dítěti soudně určen poručník v případech, že:

- a) rodiče dítěte zemřeli,
- b) rodiče dítěte byli zbavení rodičovské zodpovědnosti,⁸

⁸ Rodičovská zodpovědnost je v ust. § 31 odst. 1 ZOR vymezena jako souhrn práv a povinností při péči o nezletilé dítě, při zastupování nezletilého dítěte a při správě jeho jmění. Náleží oběma rodičům, kteří jsou povinni vykonávat práva a povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti v zájmu dítěte.

- c) výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven,
- d) rodiče nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu.

Poručníkem, není-li to v rozporu se zákonem, bývá ustanoven ten, koho navrhli rodiče, soud stanovuje přednostně někoho z okruhu příbuzných dítěte nebo osob blízkých. Poručníkem mohou být i manželé a může jím být i vhodná osoba z evidence žadatelů o NRP. Poručenství může také plnit funkci náhradní rodinné výchovy, není ale jeho hlavním cílem.

V případě, že se nenajde odpovídající fyzická osoba, soud stanoví poručníkem příslušný OSPOD. Tento orgán také zastupuje dítě v době, než je mu poručník ustanoven, aby mohly být řešeny případné neodkladné záležitosti dítěte.

Základním posláním poručníka je ochrana práv a zájmů nezletilého dítěte. Poručník vykonává práva a povinnosti namísto rodičů. Lze tedy říci, že poručník vykonává rodičovskou zodpovědnost. Na vztahy poručníka (poručníků) a dítěte se přiměřeně vztahují ustanovení o právech a povinnostech rodičů a dětí. Poručník má nezletilého zastupovat a spravovat jeho majetek místo jeho rodičů a také nezletilého vychovávat. Nemá však vyživovací povinnost k dítěti a nemusí o dítě osobně pečovat (dítě může být např. v ústavní výchově). Pokud o dítě pečuje osobně, má nárok na dávky hmotného zabezpečení jako v případě pěstounské péče. Jeho rozhodnutí v podstatných věcech týkajících se dítěte (např. nutnost lékařského zákroku, volba střední školy) podléhají schválení soudem, ze své činnosti se zodpovídá soudu, je povinen soudu předkládat písemné zprávy o své činnosti.

Tak jako soud poručníka nebo poručníky stanovuje, tak je i odvolává. Může tak učinit na návrh poručníka nebo v případě, že se poručník stane pro výkon této funkce nezpůsobilým. V případě, že poručníky byli manželé a manželství zaniklo rozvodem, soud vždy posoudí, zda je v zájmu dítěte, aby tuto funkci vykonávali nadále oba rozvedení manželé. Pokud ne, tak jednoho z manželů poručenství zproští. Obecně poručenství zaniká se zánikem jeho potřeby (absolutní zánik) nebo bez zániku důvodů, pro které vzniklo (relativní zánik). Zaniká ze zákona, zproštěním, odvoláním.

Opatrovnictví (§ 83 a 84 ZOR) je využíváno v případech, kdy chce soud zajistit, aby byla ochrana zájmů nezletilého dítěte plně zajištěna. S tímto pojmem se setkáváme v zákoně o rodině, v občanském zákoníku i občanském soudním řádu. Soud stanovuje nezletilému dítěti opatrovníka v situacích, kdy se dostávají do střetu zájmy zákonných zástupců a dítěte nebo zájmy dětí týž rodičů navzájem (např. řízení ve věci péče o dítě), kdy může být ohrožen majetkový zájem dítěte (např. dědické řízení), rodiče mají omezenou rodičovskou zodpovědnost nebo probíhá řízení o osvojení (zde musí dát opatrovník souhlas k osvojení dítěte, a to ve vymezených případech, kdy není nutný souhlas rodičů). Opatrovníkem může být ustanovena fyzická osoba, která splňuje stanovené předpoklady, tzn. že má v plném rozsahu způsobilost k právním úkonům a že svým způsobem života zaručuje řádný výkon této funkce. Fyzická osoba, která má být ustanovena opatrovníkem, musí se svým ustanovením opatrovníkem vyjádřit souhlas. Zpravidla však bývá opatrovníkem příslušný OSPOD. Pokud se jedná o záležitosti nezletilých dětí s cizím prvkem, může být opatrovníkem ustanoven i Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně. Tyto organizace nemohou opatrovnictví odmítnout. Na rozdíl od poručenství, opatrovníkovi je svěřen výkon pouze některých práv a povinností za rodiče, který může být buď dlouhodobý (opatrovník v případě omezení rodiče ve výkonu jeho rodičovské zodpovědnosti, opatrovník pro správu jmění dítěte) nebo naopak jen krátkodobý (kolizní opatrovník, opatrovník v řízení o osvojení, opatrovník ad hoc). Rozsah práv a povinností opatrovníka soud vymezuje v usnesení.

2.5 Hostitelská péče

Tento termín (a ani méně známý termín zástupná péče) zákon nezná. Běžně se však používá pro označení pobytu dítěte z ústavu mimo ústav u jiných osob než rodičů, který umožňuje § 30 zákona č. 359/1999 o sociálně právní ochraně dětí. Hostitelská péče umožňuje dětem, které z různých důvodů nemohou být umístěny do jiné formy NRP, aby poznaly život mimo ústavní zařízení, aby získaly zkušenosti z běžného života, nové kamarády a poznaly alespoň krátkodobě život v rodině. Hostitelská péče je nevhodná u malých dětí, které velmi snadno naváží citový vztah k hostitelské rodině a nepochopí, že se jedná jen o dočasný pobyt.

Žádost o hostitelskou péči se podává u ředitele ústavního zařízení, kde je dítě umístěno. K povolení pobytu si ředitel zařízení opatřuje souhlas obce s rozšířenou působností podle trvalého pobytu dítěte a v případě, že bylo dítě umístěno do ústavního zařízení na žádost rodičů, musí si vyžádat i jejich souhlas.

Časově lze vymezit pobyt např. víkendem, několika týdny o prázdninách apod. Pobyt lze opakovat, na každý se podává samostatná žádost. Náklady hostitelské péče hradí hostitel. Na osoby hostitelů zákon žádné podmínky nestanoví, obecně se však předpokládá, že povolení lze udělit osobám bezúhonným, s vhodnými bytovými i finančními podmínkami. Podmínky prověřuje před vyslovením souhlasu na základě sociálního šetření opět úřad obce s rozšířenou působností dle bydliště dítěte.

S hostitelskou péčí mám vlastní dobrou zkušenost. Jako sociální pracovnice v kojeneckém ústavu jsem si brala na víkendy domů tehdy dvouletého chlapečka, který nemohl být prozatím svěřen do jiné vhodnější formy NRP. Dle mého názoru, názoru psychologů ústavního zařízení i zdravotnického personálu, který o děti pečoval, byly pobyty mimo ústav pro chlapečka velkým přínosem. Vzpomínám si, jak byl překvapený jízdou v tramvaji, vlaku, prostředím bytu. Jak neznal banán ve své původní podobě, protože v ústavu dostávaly děti banán již oloupaný a přepůlený nebo nakrájený. Jak mu oči zářily při návštěvě ZOO. Chlapečka jsem si brala i po narození vlastního syna až do doby, kdy byl umístěn do pěstounské péče do velmi hodné rodiny do Čech. Dodnes ráda prohlížím společné fotografie a byla bych moc ráda, kdyby si chlapeček někdy své zážitky vybavil.

3. Osvojení jako nejvýznamnější forma NRP

Osvojení (též adopce) neboli přijetí cizího nezletilého dítěte za své resp. za vlastní (adoptio naturam imitatur – osvojením se napodobuje příroda – právo respektuje přirozené biologické zákonitosti reprodukce lidského rodu, avšak právo může přírodu napodobit a tento vztah konstruovat, fingovat i mezi osobami, mezi nimiž ve skutečnosti – biologicky - chybí), je i v současných podmínkách moderní společnosti v řadě případů ideálním institutem, kterým lze nezletilým dětem nahradit chybějící přirozené rodinné prostředí s rodinnou výchovou, péčí, laskavostí a láskou, kterým se

jím z důvodů ať již objektivních nebo subjektivních ze strany pokrevních rodičů nedostává, přičemž slovo „náhradní“ zde neznamena něco nepravého, méně dokonalého, lacinějšího, nahrazujícího, naopak náhradní rodičovství může být ve všem stejně kvalitním, dokonalým, vyspělým a přirozeným nebo i lepším než jsou ve vztahu k dítěti mnohé rodiny biologické, vlastní.

Osvojení plní hned dvě poslání. Vedle svého hlavního poslání, kterým je nahradit nezletilému dítěti chybějící stabilní rodinné prostředí, přispívá výchovou, péčí a láskou zároveň k naplňování smyslu života osvojitelů, v jejichž rodině začíná osvojenec žít. Myslím si, že osvojení – i když to zákon o rodině vysloveně nestanoví – je zároveň v souladu se zájmy osvojitele, resp. osvojitelů, neboť jim jako zpravidla bezdětným manželům umožňuje v jejich životě realizovat rodičovské funkce, a tak naplňovat jejich rodičovské poslání. Osvojení napomáhá i k upevňování manželství a širších rodinných vztahů, čímž ve svých konečných důsledcích přispívá ke stabilizaci celé společnosti. Pokud by bylo zjištěno, že cílem osvojení je ze strany osvojitelů pouze řešení soukromé záležitosti (např. osvojenec by měl zajišťovat péči ve stáří nebo v nemoci), osvojenec by se měl stát pouhým objektem seberealizace osvojitele, pak by (s ohledem na § 64 odst. 1 ZOR) osvojení nemělo být zrealizováno.

Ti, kdo se ujímají opuštěného dítěte⁹ bez vlastní rodiny a rozhodnou se novou rodinu mu vytvořit, zároveň i získávají velký kus štěstí pro sebe. „Dobrá vůle a otevřené srdce jsou sice podstatné podmínky pro přijetí cizího dítěte, ale ... je třeba také hodně rozumu, odhodlání, vytrvalosti, shovívavosti, vychovatelského taktu a mnoha a mnoha dalších věcí.“ (Matějček, at al., 2002, s. 12) „K tomu, aby dítě bylo v rodině přijato, nestačí „tolerovat“ ani „připouštět“, je třeba „přijmout“.“ (Rotreklová, 2008, s. 25)

V případě osvojení rozlišujeme dva základní druhy: zrušitelné a nezrušitelné. Dvojí úprava osvojení je opodstatněná, protože právní následky jsou velmi závažné a tímto je umožněno osvojitelům stát se rozhodujícími činiteli celého procesu osvojení. Pro osvojení zrušitelné (též prvního stupně či prosté) a osvojení nezrušitelné (též druhého stupně nebo typu) platí mnoho společného, osvojení nezrušitelné pak má několik

⁹ Opuštěné dítě je dítě, které se ne vlastní vinou ocitlo bez vlastní rodiny a není naděje na změnu poměrů v jeho biologické rodině. (Bubleová et al., 2009) Na dítě separované od rodičů je vždy potřeba pohlížet jako na dítě ohrožené, jehož vývoj je narušen, protože vlastní rodina má v jeho životě zásadní a nezastupitelnou roli. (Rotreklová, 2008)

samostatných pravidel. V případě osvojení dítěte ze jiného státu jde o osvojení mezinárodní.

Osvojením nejsou úplně zrušeny právní svazky mezi osvojencem a jeho pokrevní (biologickou) rodinou. „Z tohoto důvodu není z právně-teoretického hlediska úplně přesný závěr, že platná právní úprava zákona o rodině zakotvuje úplné osvojení, tj. osvojení, na jehož základě zanikají veškeré právní svazky osvojence k původní pokrevní rodině. Svého času se navrhovalo vyjádřit tuto skutečnost formulací, že osvojením vzniká mezi osvojencem a osvojitelem poměr pouze OBDOBNÝ poměru rodiče a nezletilého dítěte. Toto zpřesnění vyjadřuje nejúplněji podstatu věci a nemůže institut osvojení ani společensky ani právně znehodnotit. Poznatky řady vědních disciplín i bohaté zkušenosti potvrzují, že vzniklý osvojenecký poměr se stává pro osvojené, osvojitele a zprostředkovaně i pro společnost často hodnotnější než někdy přirozený rodičovský (biologický) vztah.“ (Hrušáková, at al., 2009, s. 307, 308)

Slovo adopce (synonymum k osvojení) znamenalo původně „vyvoliti“, tedy děti byly svými novými rodiči vyvoleni. Dnes je tomu opačně, jsou to noví rodiče, kteří jsou pro opuštěné dítě vybírání. Zájem dítěte¹⁰ má totiž podle mezinárodní Úmluvy o právech dítěte, která je závazná i pro náš stát, přednost před zájmem rodičů.

Dítě má právo mít rodiče. Nemůže-li dítě trvale vyrůstat ve své přirozené rodině, musí v zájmu dítěte do vztahu rodiče a dítěte zasáhnout stát. Pokud vlastní rodiče nejsou schopni z objektivních nebo subjektivních důvodů dítě vychovávat, nejsou ochotni mít dítě u sebe anebo nedokáží vytvořit dítěti příznivé rodinné prostředí, může nastat nejkrajnější řešení krize vztahu rodiče a dítěte, a sice soudní odebrání dítěte z rodiny a jeho umístění v prostředí náhradním, a to nejlépe rodinném. Osvojení je nejlepším řešením situace, kdy dítě nemůže vyrůstat ve vlastní rodině, vždy se však musí mít na paměti, že vyrůstat ve své biologické rodině je nejpřirozenější a odebrání dítěte z rodiny je posledním krokem, kterému předcházela všestranná pomoc rodině.

¹⁰ Zájem dítěte se v různých časových úsecích jeho života může měnit, vždy však musí být nadřazen zájmu osvojitelů. Definování zájmu dítěte je velmi obtížné, na jedné straně by mělo vycházet z nejnovějších vědeckých výzkumů v různých oblastech (lékařství, psychologie, právo, sociologie atd.), na druhé straně z určitých kulturních a morálních zvyklostí v dané společnosti (představa rodiny, rodičovské role, rozdělení výchovných rolí v rodině atd.). Na zájem dítěte lze tedy nahlížet z několika úhlů. Pro potřeby NRP zjednodušeně charakterizujeme zájme dítěte jako uspokojování fyzických a psychických potřeb, které se během života mění. (Novotná, Průšová, 2004)

Jakákoliv jiná péče než péče vlastní rodiny, má nastoupit teprve subsidiárně (podpůrně) tehdy, když není možné, aby byla zajištěna z jakéhokoliv důvodu vlastními rodiči, případně vlastní širší rodinou. „V poslední době je možné setkat se s tím, že namísto sociální práce s rodinou, v níž vznikají z nejrůznějších důvodů problémy s řádným zajištěním péče o dítě, dochází namísto „sociální sanace“ (ozdravení a odstranění příčiny problémů) k odebrání dítěte z jeho přirozeného prostředí a k jeho umístění do prostředí jiného, které má často charakter zařízení kolektivní péče o děti.“ (Frinta, O., Melicharová, D. In Sborník č. 39, UK v Praze, 2008, s. 27)

Rotreklová (2008, s. 7) uvádí, že „vždy musí dojít k objektivnímu vyhodnocení situace ohroženého dítěte a je třeba zvolit takovou variantu, která v co největší míře naplní aktuální potřeby dítěte. Jako první by měla být snaha o udržení integrity vlastní rodiny dítěte a udržitelnost bezpečného života dítěte v rodině. Pokud dojde k odebrání dítěte z rodiny, má být pouze dočasné. Musí být zajištěn kontakt dítěte s rodinou. Odchodem dítěte z rodiny musí začít multidisciplinární týmová práce s rodinou, která vytváří strategii pro návrat dítěte do rodiny.“ Rotreklová konstatuje, že „absence těchto forem a metod sociální práce má ve většině případů za následek to, že pobyt dítěte mimo rodinu je dlouhodobý a návrat do rodiny je obtížný a v podstatě výjimečný.“

Názor prezentovaný Rotreklovou, se kterým se ztotožňuji, dokazuje, že úloha rodiny, zejména rodiny založené manželstvím, je obecně uznávaná a zákonodárstvím respektovaná. Rodina je základní jednotkou společnosti, která poskytuje zázemí pro zdárný fyzický a duševní, citový, rozumový a mravní vývoj nezletilých dětí. Tato úloha rodiny zvyšuje i úlohu a význam osvojení jako institutu, který je podle zkušeností a poznatků schopen nahradit v soustavě forem NRP co nejdokonaleji chybějící stabilní biologickou rodinu. Institut osvojení a jeho fungování přesvědčivě potvrzují, že rodina ve své tradiční podobě (tvořená mužem a ženou), není v žádném případě překonaný, staromódní jev.

„V řízení o osvojení připadá v současné době v rámci státní péče o rodinu a děti významná úloha krajským úřadům (KrÚ), obecním úřadům obcí s rozšířenou působností, obecním úřadům, Ministerstvu práce a sociálních věcí (MPSV) a Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí. Sociálněprávní ochranu dětí zajišťují obce a kraje v samostatné působnosti a fyzické i právnické osoby, jsou-li pověřeny výkonem

sociálněprávní ochrany dětí.“ (Hrušáková, et al., 2009, s. 311) Jedná se zejména o provádění různých šetření, vyhledávání, doporučování dětí vhodných k osvojení i vhodných osob osvojitelů, vedení evidence pro zprostředkování osvojení KrÚ a MPSV ČR, poskytování poradenské pomoci, rozhodování o svěřeni dítěte do péče budoucím osvojitelům, přijímání souhlasu k osvojení podle § 68a ZOR, svěřování dětí, které jsou v ústavu z rozhodnutí soudu či vůle rodičů, do péče budoucích osvojitelů (§ 69 ZOR) aj. „Všechny orgány přispívají svou zodpovědnou činností k tomu, aby soudy mohly v řízení o osvojení rozhodovat s potřebnou znalostí věci ... a spoluvytvářejí předpoklady pro položení základů zdařilých, a tím společensky hodnotných osvojení.“ (Hrušáková, et al., 2009, s. 311)

3.1 Z historie osvojení v ČSR

Po vzniku samostatného československého státu v roce 1918 se setkáváme s tzv. právním dualismem, připomínají Novotná, Průšová (2004, s. 8). Zatímco na území Slovenska a Podkarpatské Rusi platilo právo uherské, na území českých zemí platilo na základě recepční normy č. 11/1918 Sb. právo rakouské. NRP byla upravena v rodinném právu, které nepředstavovalo samostatné právní odvětví, ale bylo součástí občanského práva, tedy rakouského všeobecného zákoníku.

V roce 1928 byl přijat zákon č. 56/1928 Sb., o osvojení, který označil osvojení jako poměr nápodobný poměru mezi rodiči a dětmi. Osvojení mělo víceméně smluvní charakter, za základní účel nebylo bráno zajištění výchovy, nýbrž zajištění přechodu majetku. Smlouva o osvojení, která měla charakter veřejné listiny notářsky nebo soudně ověřené, nabývala účinnosti dnem schválení poručenským nebo okresním soudem osvojitele.

Manželé, kteří měli vlastní děti nebo děti postavené na roveň dětem narozeným v manželství, dále ženy, které porodily dítě mimo manželství a také osoby ve věku pod 40 let nemohli osvojit dítě, pokud se však nejednalo o sítě vlastní nemanželské. Naopak bylo umožněno osvojit zletilé osoby i vdané ženy (se souhlasem manžela osvojované ženy). Dbalo se na to, aby osvojením nebyly ohroženy majetkové zájmy vlastních dětí osvojitele. Osvojenec nabýval domovského práva osvojitele.

K osvojení soud vyžadoval souhlas rodičů dětí, přičemž v případě, že nebyly splněny zákonné podmínky k osvojení, nebo smlouva nebyla ku prospěchu osvojenec či soud měl za to, že osvojením se vytvoří podmínky pro rozvrat manželství mohl soud udělení souhlasu s osvojením odepřít. V případě, že rodiče na osvojení dítěte měli odlišný názor, rozhodoval názor otce. Osvojenec také ze zákona přecházel pod otcovskou moc osvojitele. Vyživovací povinnost v případě, že osvojitelé nebyli schopni zajistit osvojení slušnou výživu, zůstávala původním rodičům. Osvojitelům nevznikal právní nárok na případný majetek osvojenec. V případě jeho smrti majetek nabývali potomci osvojenec. Osvojení bylo možné zrušit dohodou všech účastníků nebo rozhodnutím soudu.

Na Ústavu 9. května (tj. ústavní zákon č. 150/1948 Sb.) zareagovala všechna právní odvětví, rodinné právo nevyjímaje. Ústava postavila manželství, rodinu a mateřství pod ochranu státu, novinkou bylo i odstranění jakékoli diskriminace dětí podle jejich původu. Změny se odrazily v zákoně č. 265/1949 Sb., o právu rodinném. Zakotvil rovnoprávné postavení žen, mužů a dětí narozených v manželství a mimo ně. Osvojení bylo možné pouze u nezletilých dětí. Soud také sledoval, zda bude osvojení dítěti ku prospěchu. Budoucí osvojitelé podávali návrh na osvojení k soudu. Dítě si mohlo se souhlasem osvojitele k příjmení po osvojiteli připojit i svoje dosavadní příjmení. Vyživovací povinnost v případě osvojitelovy neschopnosti ji plnit zůstávala nadále původní rodině. Zrušit osvojení mohl soud na základě návrhu osvojenec či osvojitele ze závažných důvodů nebo na základě předložené dohody v případě, že osvojenec již byl zletilý.

Zákon č. 15/1958 Sb., o změně předpisů o osvojení upravil tzv. nezrušitelné osvojení, do té doby neznámý typ osvojení. Příbuzenský vztah osvojitele a osvojenec vznikl zápisem do matriky místo původních rodičů dítěte, byly zpřísněny podmínky vzniku osvojení. Další novinkou byla možnost, aby soud povolil osvojení i bez souhlasu rodičů, pokud dospěl k názoru, že rodiče neprojevovali o dítě patřičný zájem, nebo neprojevovali zájem žádný, tj. o dítě se vůbec nestarali. Vyživovací povinnost osvojenec k původní rodině zanikla, rodiče osvojením ztráceli nárok stýkat se s dítětem. Vyživovací povinnost v případě neschopnosti osvojitele stále původní rodině zůstávala.

V souvislosti s přijetím nové ústavy v roce 1960 a nastalými změnami v právním řádu byl přijat zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, který ve znění několika novel platí dosud. Osvojení bylo upraveno zejména novelou ZOR č. 91/1998 Sb., která zpřesnila např. souhlas zákonného zástupce s osvojením, samotného dítěte za určitých podmínek, souhlas nezletilého rodiče, dále řešila otázku nezájmu o dítě, povinnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí jako kolizního opatrovníka osvojovaného dítěte a další skutečnosti, o kterých bude psáno dále.

3.2 Osvojení zrušitelné

Osvojením se v převážné většině případů řeší situace dítěte od útlého věku na celý život. Proto ZOR věnuje velkou pozornost vzniku tohoto vztahu, obsahu nového vztahu, osobám na vztahu zúčastněným. Osvojením vzniká nová rodina, která je pod ochranou zákona. (čl. 10, 12 a 32 Listiny základních práv a svobod) „Osvojitelská rodina nesmí být při výchově osvojeného dítěte rušena, což však ale neznamená, že v případě nefunkčnosti by se situace v rodině nesměla řešit zásahem státu, tj. při ochraně zájmů dítěte by se postupovalo naprosto stejně jako v biologických rodinách. Aby nová rodina fungovala bez problémů, aby dítě v rodině bylo šťastné a zdárně se vyvíjelo a aby osvojitelé výchovu cizího dítěte zvládali, je velice důležité věnovat velkou pozornost zprostředkování osvojení a aby soud pečlivě zkoumal, zda osvojení bude dítěti ku prospěchu.“ (Novotná, Průšová, 2004, s. 50, 51)

Velký důraz je kladen na charakteristiku osoby osvojitele. Podle Hrušákové, et al. (2009) musí osvojitel svými osobnostními vlastnostmi, svou motivací neboli vnitřním přesvědčením pro osvojení nezletilého dítěte, tak i ostatními dispozicemi (např. bytovou situací, majetkovými poměry, zaměstnáním) poskytovat stabilní a harmonické prostředí, a tím i záruky celkově zdárného tělesného a duševního vývoje osvojovaného dítěte. Osobnost osvojitele má dále skýtat záruku, že u budoucího osvojence dojde k přiměřenému rozvinutí jeho intelektuálních a volních schopností. Proto by např. soud neměl vyslovit osvojení v těch případech, kdy návrh na osvojení podala osoba, která spadá do kategorie psychiatrických kontraindikací (osoby psychopatické či jinak vážně psychicky narušené), anebo osoba trpící závažnými a výraznými nedostatky v základním vzdělání.

Zajištění zdárného vývoje dítěte vyžaduje, aby osvojitel projevila svou zainteresovanost na celém jeho dalším osudu, zejména že u budoucího osvojence dojde k náležitému rozvinutí jeho citového života jako ověřeného základu pro pozdější celkově harmonický rozvoj jeho osobnosti. Proto soud musí zkoumat, jaký je vztah budoucích osvojitelů k dětem vůbec, k budoucímu osvojení, jak se o osvojení vyjadřují, zda jejich motivace, postoj k osvojení svědčí o opravdovosti jeho záměru přijmout dítě za vlastní, jaký je osvojitelův vztah k rodinnému způsobu života, který osvojení předpokládá.

Dále má osvojitel zaručit rozvoj osvojencových osobních povahových (charakterových) rysů a respektování základních morálních zásad. Proto by soud neměl podpořit osvojení v těch případech, kdy návrh podává osoba, která má ve společnosti špatnou pověst (např. se opakovaně dopouští trestné činnosti, požívá alkoholické nápoje, drogy, jde o patologického hráče nebo soustavně mění pracoviště apod.). Proto soud (vedle informací a vyjádření příslušných orgánů z místa bydliště a pracoviště osvojitele) vyžaduje i opis¹¹ (nikoli tedy jen výpis) z osvojitelova rejstříku trestů. Soud zjišťuje i kvalitu, průběh a trvání manželství.

Zda bude osvojení dítěti ku prospěchu zkoumá pečlivě soud také v případech, kdy osvojují osvojitelé, kteří již mají pokrevní děti nebo již předtím jedno, resp. více dětí osvojili. I v tomto ohledu je nutno posuzovat každý případ zvlášť s ohledem na moderní poznatky dětské psychologie i praktické zkušenosti, které potvrzují, že tato skutečnost většinou pro osvojení svědčí. Mezi další pozitiva patří skutečnost, že motivace těchto žadatelů je zpravidla upřímná, podložená již zkušeností s výchovou a soud má možnost ověřit si, že žadatelé splňují svými osobnostními vlastnostmi a dalšími dispozicemi, majetkovými i jinými podmínkami vše, co zákon pro vyslovení osvojení požaduje.

Zákon o rodině v § 64 odst. 2 výslovně stanoví, že osvojitelem nemůže být ten, kdo nemá způsobilost k právním úkonům, a to v plném rozsahu. Občanský zákoník v § 8 až 10 stanoví, že způsobilost k právním úkonům nemá nezletilá osoba, dále osoba, která je pravomocným rozhodnutím soud buď způsobilosti zbavena nebo je ve způsobilosti omezena.

¹¹ Opis z evidence rejstříku trestů je veřejnou listinou, která obsahuje všechny údaje o každém odsouzení osoby, všechny údaje o výkonech trestu, ochranných opatření i zahlazení odsouzení i údaje z evidence podmíněného zastavení trestního stíhání a podmíněného odložení návrhu na potrestání, pokud nedošlo k vyřazení těchto údajů.

Ačkoli to ZOR výslovně nestanoví, osvojení se nerealizuje mezi přímými pokrevními příbuznými (osoby blízké dle § 116 a 117 občanského zákoníku). Vyplývá to z účelu osvojení, kdy má vzniknout nová rodina, nové rodinné vztahy, což by v tomto případě neplatilo. Nemůže tedy osvojit např. babička a děda vnouče (zde by navíc platila překážka nepřiměřeného věkového rozdílu) nebo zletilý sourozenec svého nezletilého sourozence. Naproti tomu příbuzenský poměr mezi tetou, strýcem a neteří, synovcem či mezi bratřenci a sestřenicemi již osvojení nebrání.

Zákon stanoví podmínky i pro osobu osvojence. Osvojit lze pouze nezletilé dítě.¹² Platný ZOR neupravuje možnost osvojení zletilé osoby. V poslední době se v souvislosti s rekodifikací občanského zákoníku uvažuje o tom, připustit i u nás výjimečně osvojení zletilé osoby (např. ve Švédsku je ve zvláštních zákonech osvojení zletilé osoby za určitých předpokladů připuštěno). Podle Hrušákové, et. al. (2009, s. 320) však „tuto úpravu u nás nelze považovat za krok správným směrem a není společensky naléhavou, protože by institut osvojení přestal plnit svou dosavadní výlučnou funkci a účel náhradní rodiny.“

Osvojit nelze dítě počaté, dosud nenarozené (tzv. nasciturus, § 7 odst. 1 občanského zákoníku). V těchto případech by nebyla splněna např. minimálního pobytu dítěte po dobu tří měsíců v péči budoucích osvojitelů nebo v případě nezrušitelného osvojení podmínka, aby dítě bylo starší 1 roku. Navíc by nastal nejasný stav v případě, že by se narodilo více než 1 dítě.

V otázce věku osvojence musí být splněna zejména podmínka přiměřeného věkového rozdílu mezi osvojencem a osvojiteli. Zákon výslovně neuvádí, jaký by měl věkový rozdíl být, odkazuje pouze na hledisko přiměřenosti, které posuzuje soud v každém konkrétním případě. ZOR nestanoví ani horní či dolní věkovou hranici pro osvojitele (ačkoli dolní je částečně dána způsobilostí k právním úkonům). Moderní výzkumy ukazují, že osvojitelé po 50. roce věku se nezletilému dítěti zpravidla již hůře přizpůsobují (a to zejména v případech, kdy osvojitelé dosud žádné děti neměli). Život

¹² Úmluva o právech dítěte definuje dítě jako každou lidskou bytost mladší 18 let, pokud nenabyla zletilosti dříve podle platného právního řádu. Evropská úmluva o osvojení dětí hovoří o dětech mladších 18 let, které nebyly provdány/ženaté a nejsou podle platného právního řádu považovány za zletilé. V ČR dle obč. zákoníku § 8 odst. 2 se zletilostí nabývá dovršením osmnáctého roku. Před dosažením tohoto věku se zletilostí nabývá jen uzavřením manželství. Takto nabytá zletilost se neztrácí ani zánikem manželství ani prohlášením manželství za neplatné.

s dítětem totiž přináší do jejich ustáleného způsobu života radikální změnu. Soud k této otázce přistupuje přísně individuálně. Věkový rozdíl mezi osvojencem a osvojitelem má umožňovat hledět na osvojence jako na přirozené dítě osvojitele.

Evropská úmluva o osvojení dětí, kterou ČR v roce 2000 ratifikovala, stanoví striktní věkovou hranici pro osvojitele, a sice od 21. do 35. roku života. Tento požadavek je podložen tvrzením, že se jedná o nejproduktivnější věk, tudíž u osvojitelů existuje velká pravděpodobnost, že osvojence v dobré fyzické i psychické kondici dovedou k dospělosti a samostatnosti. ČR však v souvislosti s trendem společnosti posouvat zakládání rodiny a mateřství do čím dál do pozdějšího věku (tím pádem se posouvá také věková hranice případného zjištění párů, že nemohou mít vlastní děti a eventuální řešení této situace žádostí o pěstounskou péči či osvojení) vyslovila výhradu k této úpravě a k osobě osvojitele nemá stanovenou horní věkovou hranici. (Novotná, Průšová, 2004)

Poznatky moderní dětské psychologie potvrzují, že čím je osvojenec mladší, tím je větší pravděpodobnost, že jeho zatím nevyhraněné základní psychologické vlastnosti umožňují navázat mezi ním a osvojitelem pevnější citový vztah. Čím rychleji se nezletilé dítě do osvojenecké rodiny dostane, tím snáze lze předejít vzniku nežádoucích citových deprivací dítěte i jeho celkových psychických depresí, tím lépe se přizpůsobí novému rodinnému prostředí a rozvine své osobní vlohy, vlastnosti a schopnosti, tím snáze může být v příznivém smyslu ovlivněn jeho dědičný základ. Čím je dítě starší a zejména čím je delší jeho pobyt v ústavním zařízení, tím obtížněji probíhá proces jeho přizpůsobování se v nové, adoptivní rodině. Osvojit lze i dítě s určitým zdravotním handicapem. Ve všech řízeních o osvojení soud posuzuje vždy splnění podmínky základní, tj. že osvojení bude dítěti ku prospěchu, bude v jeho zájmu a tím pádem bude i v zájmu celé společnosti.

Zákon o rodině (z hlediska osob osvojitele) rozlišuje osvojení individuální (osvojitelem je pouze jedna osoba) a společné (jako společné dítě mohou osvojit pouze manželé).¹³

¹³ Možnost osvojit dítě nemají homosexuální páry a osoby žijící v registrovaném partnerství. Ministr pro lidská práva a menšiny pan Michael Kocáb se chystá předložit vládě návrh, jehož přijetí by homosexuálům žijícím v registrovaném partnerství umožnilo individuálně osvojovat děti. Přijetí návrhu by znamenalo změny nejen v ZOR, ale i v zákoně o registrovaném partnerství a dalších předpisech. Navrhovatel zákonné změny má na mysli zejména situace, kdy by zákon umožnil lidem žijícím v registrovaném partnerství adoptovat biologické dítě jejich partnera či partnerky. Návrh již prošel připomínkovým řízením a čeká, až se jím bude zabývat vláda. (<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/kocab-chce-umoznit-homosexualum-osvojeni-deti/427040>)

Společně nemohou dítě osvojit např. druh a družka, přestože by prokázali, že spolu žijí v dlouhotrvajícím harmonickém soužití a splňují i další požadavky kladené na osvojitele zákonem. K osvojení nezletilce jako společného dítěte může dojít buď tím způsobem, že ho oba manželé osvojí zároveň (simultánní – současné společné osvojení), anebo tak, že nejprve osvojí jeden z manželů a druhý manžel až následně (sukcesivní, následně společné osvojení). V obou případech jde vždy o jedno osvojení, při kterém na straně svojitelů vystupují dva subjekty, nejde o nedílný osvojenecký poměr (toto má praktický význam zejména v případě zrušení osvojení).

Osvojuje-li pouze jeden z manželů, je třeba souhlasu druhého manžela a druhý manžel je účastníkem řízení o osvojení.¹⁴ Nerozhoduje, zda druhý manžel dítě později sám osvojí, či nikoliv. ZOR předpokládá, že osvojení v případě, kdy není druhý z manželů přesvědčen o tomto životním kroku, by mohlo pro celý společný život manželů znamenat nesoulad a v konečném důsledku nepříznivé podmínky pro osvojence, čímž by nebyl naplněn jeden z účelů osvojení – vytvořit dítěti harmonické prostředí pro jeho další vývoj.

Další hmotněprávní podmínkou pro osvojení je souhlas zákonného zástupce osvojovaného dítěte bez ohledu, zda o dítě osobně pečuje či nikoliv (výjimku tvoří případy, kdy souhlasu rodičů, jakožto zákonných zástupců není třeba dle § 68, 68a ZOR, jak bude popsáno níže). Souhlas musí být dán před soudem v řízení osobně, neboť jde o osobnostní právo. Souhlas je nezastupitelný a nenahraditelný. Nestačí ani projev vůle učiněný formou notářského zápisu, nestačí pouhé vyjádření rodičů, že nemají námitek proti osvojení, resp. že osvojení jen doporučují. Vyslovením souhlasu rodičů k osvojení nezletilého dítěte ztrácí rodiče svou rodičovskou zodpovědnost, která přechází za účelem péče o zdraví nezletilého dítěte, o jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, na osvojitele. (Hrušáková, et al., 2009)

Souhlas zákonného zástupce (jímž jsou především rodiče dítěte, může jím být i poručník) musí být dán se zřetelem k určité osobě osvojitele nebo osvojitelů, musí se týkat konkrétního stupně osvojení a zákonný zástupce musí být o právních důsledcích

¹⁴ Ve dvou případech není souhlasu druhého manžela třeba, a to:

a) pozbyl-li druhý manžel způsobilosti k právním úkonům (existuje pravomocné rozhodnutí soudu);
b) byli-li opatření jeho souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou (např. neznámý pobyt v cizím státě).
V obou těchto případech není druhý manžel ani účastníkem řízení o osvojení (§ 181 odst. 3 obč. soudního řádu).

osvojení náležitě poučen (§ 70 ZOR). Jestliže by tedy zákonný zástupce dítěte dal souhlas pouze ke zrušitelnému osvojení, soud by (kromě výjimek v § 68 ZOR) nezrušitelné osvojení vyslovit nemohl. Souhlas zákonného zástupce nesmí být vázán na jakékoliv podmínky, zejména na jakýkoliv finanční prospěch. V souladu s čl. 5 odst. 4 Evropské úmluvy o osvojení dětí může být souhlas zákonného zástupce dán až po uplynutí šesti týdnů od porodu.

Má-li být osvojeno dítě, ke kterému rodičovská zodpovědnost¹⁵ náleží oběma rodičům (§ 32 a 34 ZOR), vyžaduje se k osvojení souhlas obou rodičů, přičemž každý z rodičů dává souhlas sám za sebe. Odmítne-li jeden z rodičů souhlas s osvojením dát, nelze osvojení uskutečnit. Jeho souhlas nelze ničím nahradit. Soudu nepřísluší zkoumat důvody neudělení souhlasu.

Souhlas pouze jednoho z manželů postačuje v případech, kdy druhý rodič již není naživu, jeho pobyt není znám nebo je zbaven rodičovské zodpovědnosti a nebo byl rozhodnutím soudu zbaven nebo omezen ve způsobilosti k právním úkonům. Pokud manžel není rodičem dítěte, má právo pouze podílet se na výchově nezletilého a to neznamená, že má i právo vyslovovat souhlas s osvojením tohoto dítěte.¹⁶

V případě, že není naživu ani jeden z rodičů dítěte, pak je třeba souhlasu soudem ustanoveného poručníka. Pokud poručník souhlas odmítne dát, a soud má za to, že jedná v rozporu se zájmy nezletilého dítěte, může soud poručníka odvolat. Ve věci osvojení dítěte se má za to, že se jedná o podstatnou záležitost dítěte (§ 80 odst. 4 ZOR), vyžaduje se současně i schválení soudu péče o nezletilé.

Novela ZOR v § 70a stanoví, že dítě nemůže být osvojeno, dokud rozhodnutí soudu v řízení o určení otcovství k osvojovanému dítěti nenabude právní moci. Návrh (žalobu) na určení otcovství v souladu s mezinárodními standardy může podat muž, který o sobě

¹⁵Rodičovská zodpovědnost je ryze osobním právem a osobní povinností, kterou může vykonávat každý z rodičů pouze sám. Není rozhodné, zda se dítě nachází v přímé péči rodičů anebo bylo svěřeno do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče či se dítě nachází v ústavní péči, popř. v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo byli rodiče ve výkonu rodičovské zodpovědnosti nějakým způsobem omezeni, popř. jim byla rodičovská zodpovědnost pozastavena.

¹⁶Zvláštní případy nastávají, pokud osvojuje dítě manžel osvojitele, tzn. že dítě je již jedním z manželů osvojeno. Pak bude udělovat souhlas s osvojením osvojitel – manžel, tzn. že se jeho souhlas jako zákonného zástupce dítěte bude krýt se souhlasem manžela. Dále v případě nezrušitelného osvojení, kdy osvojenec by byl znovu osvojován, budou souhlas s osvojením vyslovovat jako zákonní zástupci nezletilého dítěte původní osvojitelé.

tvrdí, že je otcem dítěte. Ustanovení úzce souvisí s udělováním souhlasu s osvojením druhým z rodičů dítěte. Dítě v tomto případě nemůže být osvojeno jen na základě souhlasu matky. Tento muž by se totiž v případě pravomocného potvrzení otcovství stal nositelem rodičovské zodpovědnosti a musel by dát k osvojení souhlas.

Ve věci souhlasu s osvojením v případě porodu s utajením totožnosti matky (matka je známa, její data jsou zapečetěna v obálce zdravotnického zařízení, kde došlo k porodu) je třeba zahájit před osvojením řízení podle § 68 odst. 3 ZOR a zjišťovat míru nezájmu matky. Jestliže se však matka, popř. i otec (§ 54, 70a ZOR) rozhodnou pečovat sami o své dítě, je třeba respektovat jejich rodičovská práva i právo dítěte vyrůstat u nich.

Před účinností novely z roku 1998 vznikaly v soudní praxi i v teorii pochybnosti, zda je k osvojení třeba vyžadovat i souhlas rodiče (zpravidla matky), který je v době rozhodování o osvojení nezletilý, což znamená, že není zákonným zástupcem nezletilého dítěte. Novela ZOR v ustanovení § 67 odst. 2 stanovila zásadu, že k osvojení je třeba souhlasu i rodiče, který je v době osvojení sám nezletilý. Přitom nestanoví žádnou věkovou hranici nezletilosti. Hrušáková, et al. (2009, s. 329) upřesňují, že „bez pochybností by tomu mělo být u nezletilce staršího šestnácti let, u kterého lze předpokládat, že již posoudí dosah osvojení. Právní úprava v souladu s dosavadními poznatky a zkušenostmi společenské i právní praxe přiměřeně respektuje fakt, že není v zájmu nezletilého dítěte, a tím ani v zájmu společnosti, aby bylo osvojováno proti vůli svého pokrevního, byť nezletilého rodiče.“ Nezletilý rodič může dát za dodržení ostatních zákonných podmínek stanovených § 68a ZOR platně souhlas k osvojení předem bez vztahu k určitým osvojitelům. Na nezletilého rodiče se vztahuje ustanovení § 68 odst. 1 ZOR, tedy situace, kdy k osvojení nezletilého dítěte není třeba souhlasu rodiče dítěte.

Obecně je smyšleno, že biologičtí rodiče, jež dávají souhlas s osvojením dítěte, jsou většinou osoby s úzkou socioekonomickou úrovní, žijí samy v nevhodném výchovném prostředí, mají často jiné životní cíle než pečovat o dítě, dopouštějí se trestné činnosti, provozují prostituci, u cizinek je to snaha zajistit si život v nějaké evropské zemi atd. Nedávný případ, kdy matka předala svá dvojčátka Fondu ohrožených dětí s přáním, aby se co nejdříve dostala do milující rodiny a podmínkou, aby zůstala pohromadě, však ukazuje, že souhlas může dát i osoba uvědomělá, naprosto srozuměná s následky svého

jednání, která se ocitla v takové situaci, kdy nemůže dát svým dětem vše potřebné a naprosto racionálně s určitým potlačením emocí učiní tak závažný krok k zajištění lepší budoucnosti svých dětí.

Až do účinnosti novely ZOR z r. 1998 jednoznačně převládal názor, že rodič jako zákonný zástupce osvojovaného dítěte může jednou daný souhlas s osvojením odvolat až do té doby, než rozsudek o osvojení nebude právní moci, neboť teprve tehdy zaniká vztah rodiče a dítěte. Tzn. že rodič může svůj souhlas odvolat i v průběhu probíhajícího odvolacího řízení. Novela však stanovila v souvislosti s přesně vymezenými případy uvedenými v § 68a, že rodič může svůj souhlas s osvojením daný předem bez vztahu k určitým osvojitelům odvolat pouze do doby, než je nezletilé dítě umístěno na základě rozhodnutí do péče budoucím osvojitelům.

Souhlas samotného dítěte a vyslechnutí tohoto dítěte v řízení o osvojení soud požaduje v případě, že nezletilé dítě je schopno (po objektivním posouzení jeho psychické úrovně) posoudit dosah osvojení. Naše právní úprava neobsahuje žádnou konkrétní věkovou hranici, vždy záleží na jednotlivém posouzení soudu. Soud vždy zohledňuje § 67 odst. 1 ZOR, který stanoví, že souhlas dítěte se nepožaduje, i když by bylo schopno posoudit dosah osvojení, jestliže by vyžadováním jeho souhlasu byl zmařen účel osvojení. Pokud je však souhlas vyžadován, nemůže ho dát za dítě nikdo jiný.

Zákon o rodině v § 68 odst. 1 uvádí případy, kdy souhlasu rodičů nezletilého dítěte jako zákonných zástupců s osvojením není třeba:

- a) po dobu nejméně šesti měsíců soustavně neprojevovali opravdový zájem (tj. kvalifikovaný nezájem) o dítě, zejména tím, že dítě pravidelně nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnost k dítěti a neprojevují snahu upravit si v mezích svých možností své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě, nebo
- b) po dobu nejméně dvou měsíců po narození dítěte neprojevili o dítě žádný zájem (tj. absolutní nezájem), ačkoliv jim v projevení zájmu nebránila závažná překážka.

Pokud se rodiče popsányými způsoby o vlastní dítě nezajímají, nevyžaduje se, aby jejich rodičovská práva jako část jejich rodičovské zodpovědnosti byla společensky i právně

uznána a respektována. Hrušáková, et al. (2009, s. 332) popisují závěry soudní praxe, která „nevyžaduje, aby byl rodič na právní následky nezájmu (ať kvalifikovaného či absolutního) o dítě předem upozorněn.“ Doba šesti měsíců je považována dokonce až za nadměrně dlouhou, aby rodiče mohli projevit opravdový zájem o své dítě, aby mohli prokázat, že mezi nimi a dítětem je vytvořena vzájemná psychická a citová vazba. V případě absolutního nezájmu o dítě ihned po narození zákon v zájmu dítěte i společnosti v tomto případě umožňuje zkrácení doby jen na dva měsíce, aby mohlo být dítě co nejdříve umístěno do individuální náhradní rodinné výchovy formou osvojení. Díky této právní úpravě je zabráněno, aby nezodpovědní rodiče nemohli znemožnit osvojení svého dítěte.

Zákonná úprava demonstrativně (příkladmo) uvádí některé konkrétní formy chování rodičů, ze kterých lze v jejich komplexu usuzovat na soustavně projevovaný, resp. soustavně neprojevovaný opravdový zájem rodičů o nezletilé dítě:

- rodiče dítě umístěné v ústavní péči pravidelně nenavštěvovali. Pravidelnými návštěvami se rozumí soustavný osobní příp. písemný styk, přičemž se předpokládá, že v rámci tohoto styku se rodič u příležitosti pravidelných návštěv v ústavu zajímá a stará o jeho chování, zdravotní stav, školní prospěch, mimoškolní aktivity, pamatuje na ně při různých příležitostech dárky, je v pravidelném styku s vedením ústavu, kde je dítě umístěno;
- rodiče neplní ani pravidelně, ani dobrovolně svou zákonnou vyživovací povinnost k nezletilému dítěti tak, jak jim ji ZOR ukládá v § 85 a násl.;
- rodiče nevyvíjeli opravdovou snahu upravit si v mezích svých možností své rodinné a sociální poměry (např. bytové) tak, aby se mohli sami osobně ujmout péče o nezletilé dítě, aby s nezletilým dítětem opět začali žít společně a osobně ho vychovávali.

Dále také není třeba souhlasu rodičů (vztahuje se i na nezletilé rodiče, jak bylo uvedeno výše) s osvojením, jestliže rodiče dají souhlas k osvojení předem bez vztahu k určitým osvojitelům (tzv. blanketový souhlas).¹⁷ Souhlas předem musí být dán osobně přítomným rodičem, a to písemně před soudem nebo před příslušným OSPOD. V souhlasu je třeba uvádět, k jakému stupni osvojení se vztahuje, popř. že se vztahuje

¹⁷ Formulář v příloze práce.

k oběma stupňům osvojení, a že v tomto směru byli rodiče náležitě poučeni. Souhlas musí splňovat i další náležitosti (musí být dán svobodně, vážně, určitě a srozumitelně tak, jak to určuje § 37 občanského zákoníku), jinak nemůže být označen jako platný.

Souhlas může být dán rodičem nejdříve šest týdnů po narození dítěte. Tato lhůta je stanovena v souvislosti se snahou zamezit neuváženému souhlasu rodičů, konkrétně matek krátce po porodu, které se nachází ve zvláštním osobním stavu vyvolaném šestineděním, který oslabuje jejich vůli proti vnějším vlivům a brání plnému rozvoji mateřského citu.¹⁸

Rodiče mohou svůj tzv. blanketový souhlas odvolat (důvody odvolání svého souhlasu nemusí rodiče uvádět a ani soud není oprávněn je přezkoumávat), avšak jen do doby, než je dítě rozhodnutím soudu umístěno do péče budoucích osvojitelů. Pokud je již dítě v nové rodině, zvyká si na nové prostředí, buduje nové vztahy, nebylo by pro něj psychicky příznivé, aby muselo výchovné prostředí měnit. Jak je výzkumy podloženo a všeobecně známo, vnímání změn se netýká jenom starších dětí, ale změnu vnímá i kojeneček. Z pohledu náhradních rodičů by tento krok znamenal opětovný návrat do evidence žadatelů o osvojení a fáze čekání, což by mohlo navodit i takový efekt, že by rodiče svou žádost o osvojení pod psychickým tlakem stáhli.

Jsou-li naplněny podmínky § 68 odst. 1 písm. a) a b) a § 68a ZOR, tzn. není třeba souhlasu rodičů jako zákonných zástupců k osvojení, je nutné zájmy nezletilého dítěte chránit jinak. Proto je třeba souhlasu opatrovníka, který byl osvojovanému dítěti ustanoven v řízení o osvojení (§ 83 ZOR)¹⁹. Tímto opatrovníkem může být i OSPOD. Rozsah práv a povinností opatrovníka vymezí soud vždy z hlediska účelu, pro který byl opatrovník ustanoven. V tomto případě to znamená, že opatrovník je v řízení o osvojení oprávněn dát souhlas k osvojení. O souhlasu opět platí, že musí být určitý, srozumitelný svobodný a vážný.

Tvůrci ZOR si uvědomili i skutečnost, jak významné je pro rozhodování o osvojení znát zdravotní stav osvojovaného dítěte. Osvojitel má právo být seznámen se zdravotním

¹⁸ Toto ustanovení v praxi bohužel znamená čekat na projití buď dvouměsíční nebo šestiměsíční lhůty podle § 68 odst. 1 písm. a), b), čímž se pobyt dítěte v ústavním zařízení v rozporu s jeho zájmy prodlouží, protože matky se po uplynutí šesti týdnů již vůbec do nemocnice, event. do jiného zařízení nevrátí, aby daly souhlas k osvojení.

¹⁹ Hrušáková, et al. (2009, s. 343) připomíná, že „tento opatrovník není kolizním opatrovníkem podle § 37 odst. 3.“

stavem dítěte, se zdravotními problémy, které vyžadují speciální péči, s možnými riziky do budoucna, která se dají z dostupných vyšetření odhadnout. Novela z roku 1998 odstranila podmínku slučitelnosti zdravotního stavu osvojence s účelem osvojení, aby při osvojování nezletilých dětí zamezila jakýmkoli diskriminacím jen na základě jejich zdravotního (ať již fyzického či duševního) postižení. Účelem ustanovení § 70 ZOR je čelit tomu, aby se nezletilé děti nedostávaly do náhradního osvojeneckého rodinného prostředí, které by pro ně nebylo po stránce zdravotní, psychické a sociální vhodné a bránilo by účelu osvojení. Zároveň jde o to, aby někteří osvojitelé v silné touze založit rodinu s dětmi, a tak vyplnit nepříznivě pocíťovanou prázdnotu svého života, neosvojovali ukvapeně a nerozvážně i ty nezletilé děti, které trpí vážnými či dlouhodobými zdravotními, zejména mentálními nedostatky. Pokud se však k takovému kroku rozhodnou, je třeba, aby tak učinili se znalostí věci a zejména s vědomím všech možných rizik.

Současně § 70 ZOR ukládá soudu povinnost zjistit i zdravotní stav osvojitelů, a to proto, aby bylo zajištěno, že dítě bude vyrůstat v perspektivním rodinném prostředí až do dospělosti. V praxi se lze často setkat se zamlčováním důležitých skutečností ohledně zdravotního stavu osvojitelů. Touha získat dítě do své péče a strach, že uvedení určitých zdravotních problémů do dotazníku žadatelů znemožní osvojení, způsobují zatajování někdy podstatných záležitostí. Pokud takto žadatelé postupují, porušují tím zákon.

Splnění podmínek § 70 stát vyžaduje proto, aby nevznikala společensky nezdařilá osvojení. Tato povinnost je bezvýjimečná, nelze od ní upustit, a to ani tehdy, jestliže by např. dítě žilo v rodině budoucích osvojitelů již delší dobu před osvojením a jeho zdravotní stav i zdravotní stav osvojitelů byl soudu znám. Hrušáková, et al. (2009) i Novotná a Průšová (2004) se shodují v tom, že toto ustanovení neznamená, že by žadatel s určitým zdravotním problémem nemohl být osvojitelem a naopak dítě se zdravotním problémem nemohlo být osvojeno, ale jeho smyslem je zajistit vzájemnou vhodnost osvojence a osvojitele, nikoli tedy jen snížit počet dětí v ústavní péči a naopak uspokojit požadavek a touhu žadatele o osvojení mít dítě.

Zdravotní stav se zjišťuje pečlivě, rozhodně nepostačují zprávy obvodního lékaře. Lékařské vyšetření se netýká pouze zjištění aktuálního somatického (tělesného) stavu,

ale i duševního stavu, včetně určení další prognózy. V některých případech (např. pokud je soudu známo, že dítě pochází od duševně nemocných rodičů nebo rodičů závislých na drogách) je třeba kvalifikovaného vyšetření duševního stavu, včetně předpovědi jeho dalšího vývoje, příslušným znalcem – specialistou. Z lékařské zprávy by mělo být patrné, že vyšetření bylo provedeno právě s ohledem na účel sledovaný osvojením.

K tomu, aby mohlo být vysloveno osvojení, je tedy nutno splnit mnoho podmínek. Splnění se zjišťuje předem, před rozhodnutím soudu. Vyslovení osvojení však sebou nese i právní následky, o kterých by měli žadatelé předem vědět.

Osvojením zanikají práva a povinnosti pokrevních rodičů, poručníků, případně opatrovníků, ustanovených nezletilým dětem, aby tato práva i povinnosti vykonávali za rodiče.²⁰ Zůstává však zachováno biologické příbuzenství jako materiální fakt, takže by i nadále existovala překážka vzniku platného manželství podle § 12 ZOR. Osvojitelům po právní moci rozhodnutí soudu o osvojení naopak vzniká zodpovědnost obdobná rodičovské zodpovědnosti.

Mezi osvojencem a příbuznými osvojitele vzniká pravomocným rozhodnutím soudu o osvojení příbuzenský poměr, který se neodlišuje od pokrevního příbuzenství. Tento příbuzenský vztah má svůj význam zejména v oblasti vyživovací povinnosti, v oblasti dědického práva a v oblasti bytové. Osvojenec vystupuje z dědických vztahů k původní pokrevní rodině a vstupuje do dědických vztahů k osvojiteli a jeho rodině. Vzniklý příbuzenský poměr zakazuje uzavřít manželství v pokolení přímém, mezi osvojencem a pokrevními dětmi osvojitele, kteří se stávají sourozenci osvojeného dítěte (§ 12 ZOR). Pokud by však bylo osvojení I. stupně pravomocným rozhodnutím soudu zrušeno, pak je uzavření manželství možné.

Právní mocí rozhodnutí o osvojení vzniká vyživovací povinnost osvojiteli, případně jeho předkům k osvojení a současně vzniká vyživovací povinnost osvojení k osvojiteli, případně jeho předkům. Jsou-li osvojitelé manželé, jsou oba povinni

²⁰Naproti tomu rodičovská zodpovědnost rodiče dítěte, které osvojil manžel rodiče, trvají nedotčeny nadále. Ustanovení § 72 odst. 2 ZOR pro tyto případy výslovně stanoví, že je-li osvojitel manželem jednoho z rodičů, pak se nedotýká osvojení poměru mezi osvojencem a tímto rodičem. V těchto případech zůstává přirozeně nedotčen i poměr osvojeného dítěte a příbuzných jeho pokrevního rodiče. Tato úprava je v plném souladu se zájmy nezletilého osvojeného dítěte.

osvojenec vyživovat podle poměru svých schopností a možností a majetkových poměrů; osvojenec má přitom právo podílet se na životní úrovni osvojitelů. Poskytování vyživovacího příspěvku může být přitom u jednoho z osvojitelů vyváženo (zcela nebo částečně) osobní péčí o osvojenec nebo i péčí o společnou domácnost. Vyživovací povinnost osvojitelů trvá, pokud není osvojenec schopen sám se žít. Osvojí-li dítě manželé, je třeba v případě rozvodu manželství postupovat stejně, jako by se jednalo o pokrevní děti manželů.

Pokrevní rodiče osvojenec ztrácejí pravomocným rozhodnutím soudu o osvojení své právo se s dítětem stýkat. Toto sice zákon výslovně nestanoví, ale v zájmu zajištění co největší stability mezi osvojenecem a osvojitelovou rodinou lze tuto skutečnost dovodit (není totiž možné vyloučit případný nežádoucí vliv pokrevních rodičů). V tomto bodě se ukazuje výhoda osvojení proti pěstounské péči, kde v praxi velmi často dochází k nepříznivému zasahování pokrevních rodičů na výkon pěstounské péče.

Osvojenec získává příjmení osvojitele a zároveň ztrácí své příjmení původní. V případě, že osvojitelé jsou manželé, bude mít příjmení, které bylo určeno jako příjmení pro ostatní děti. Toto platí i v případě, že osvojitelem je manžel matky osvojenec (§ 71 ZOR). Příjmení nezletilého dítěte změněné v důsledku osvojení bude na základě oznámení soudu zapsáno v matrice. Příjmení je uvedeno v rozsudku o osvojení. Ke změně jména může dojít postupem osvojitelů podle § 64 Zákona o matrikách, jménu a příjmení. Může se tak stát souhlasným prohlášením osvojitelů před matričním úřadem do 6 měsíců od právní moci rozhodnutí o osvojení. Je-li osvojenec starší 15 let, musí s prohlášením souhlasit, jinak ke změně jména nedojde.

Pokud je alespoň jeden z osvojitelů státním občanem ČR, nabude osvojenec pravomocným rozhodnutím soudu o osvojení i státní občanství ČR.

Pod vlivem Evropské úmluvy o osvojení dětí (č. 132/2000 Sb. m. s.) se u každého stupně osvojení do knihy narození matriky zapíše na základě pravomocného rozhodnutí soudu o osvojení osvojitel, popř. osvojitelé. Zákon tím umožňuje přiblížit důsledněji poměr mezi osvojitelem a osvojenecem co nejvíce poměru pokrevního rodiče a nezletilého dítěte, a tak plně začlenit osvojenec do adoptivní rodiny.

Osvojení nezaniká smrtí osvojence ani osvojitele. Nezaniká ani dosažením zletilosti osvojence. Vzniklý poměr je obdobný jako poměr mezi pokrevními rodiči a dítětem, proto je logické, že tento poměr přetrvává i po uvedených skutečnostech.

Ačkoli zákon ukládá soudu i ostatním orgánům působícím v NRP povinnost věnovat se pečlivě posuzování všech podmínek stanovených pro vyslovení osvojení, stává se, že osvojení svůj účel neplní a je zejména v zájmu dítěte nutné osvojení zrušit. ZOR v § 73 uvádí možnost zrušení osvojení I. stupně jen z důležitých důvodů na návrh osvojence nebo osvojitele. Pokrevní rodič není oprávněn k podání takového návrhu, neboť jeho rodičovská zodpovědnost k nezletilému dítěti zanikla osvojením. Návrh nemůže podat ani manžel osvojitelky, resp. manželka osvojitele, kteří se sami osvojiteli nestali.

Stanovení tohoto výjimečného případu je v souladu s účelem sledovaným zákonem o rodině, tj. aby osvojením docházelo k vytvoření co největší stability osvojeneckého poměru, tj. poměru takového (obdobného), jaký je mezi pokrevním rodičem a jeho vlastním dítětem. ZOR tyto důležité důvody nespécifikuje. Dle Novotné a Průšové (2004, s. 63, 64) těmi nejčastějšími důvody jsou „nenavázání patřičného citového vztahu nebo jeho vážné narušení, zejména u dospívajících dětí, změna způsobu života osvojitelů nebo hrubé zanedbávání rodičovské zodpovědnosti, spáchání závažného trestního činu osvojitелеm nebo dítětem apod.“ Hrušáková, et al. (2009, s. 361) uvádějí, že „jako důležitý důvod lze kvalifikovat okolnost, pro kterou osvojení neplní trvale svůj účel, tj. kdy se mezi osvojitелеm a osvojencem nevytvořil takový, resp. obdobný poměr jako mezi pokrevním rodičem a jeho nezletilým dítětem s jeho konkrétními a typickými projevy, jako je vzájemná citová vazba a náklonnost, všestranně vyvíjená péče osvojitele o nezletilé dítě, o jeho zdraví a tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, péče osvojitele o hmotné zabezpečení osvojence atd., přičemž není ani žádná odůvodněná naděje, že by tomu tak v budoucnu mohlo být. Pak není vhodné z hlediska individuálního zájmu osvojence, a tím i zájmu společnosti, osvojení zachovat.“

V případě rozvodu manželství osvojitelů lze podle povahy a okolností jednotlivého případu zrušit z důležitého důvodu osvojení pouze u toho osvojitele – manžela, který přestal mít o osvojence zájem, odmítl o něj dále pečovat, tedy osvojení neplní své poslání. Naproti tomu u druhého osvojitele – manžela bude v takovém případě osvojení se všemi právními následky trvat nadále. Zodpovědnost obdobná rodičovské

zodpovědnosti se v tomto případě soustřeďuje pouze u druhého osvojitele. Návrh na zrušení osvojení nemusí být podán tím osvojitelem, vůči kterému má být osvojení zrušeno (osvojení lze totiž zrušit i proti vůli druhého osvojitele, jestliže osvojení mezi tímto osvojitelem a osvojencem neplní svůj účel).

Se zrušením osvojení jsou ex lege (ze zákona) spojeny tyto právní následky:

- práva a povinnosti osvojitelů, které tvoří obsah zodpovědnosti obdobné rodičovské zodpovědnosti, do budoucna zanikají. Je-li osvojenec v době zrušení osvojení dosud nezletilý, obnovují se práva a povinnosti, které tvoří souhrn rodičovské zodpovědnosti, jeho pokrevním rodičům;
- zaniká příbuzenský poměr vytvořený mezi osvojencem a příbuznými osvojitele, zároveň se obnovují příbuzenské vztahy k původní pokrevní rodině. Zaniká i vyživovací povinnost osvojitele (jeho příbuzných) vůči nezletilému osvojení a obnovuje se vyživovací povinnost pokrevních rodičů (jeho příbuzných);²¹
- zaniká vyživovací povinnost osvojence k osvojiteli (jeho příbuzným) a naopak vzniká vyživovací povinnost bývalého osvojence vůči pokrevním rodičům (jeho příbuzným);
- zaniká dědické právo osvojence vůči osvojiteli a jeho příbuzným a obnovuje se dědické právo k původní pokrevní rodině (a to bez ohledu na to, je-li bývalý osvojenec již zletilý nebo nezletilý);
- osvojenec ztrácí příjmení osvojitele a nabývá opět své dřívější příjmení, pokud se jeho příjmení v době trvání osvojení nezměnilo např. uzavřením manželství. Zrušení osvojení se netýká jména osvojence.²²

3.3 Osvojení nezrušitelné

Jak jsem uvedla již výše, ustanovení platná pro osvojení zrušitelné se vztahují i na druhý typ osvojení. Společné pro oba typy osvojení je, že vzniká takový (obdobný) poměr jako mezi rodiči a dětmi. Rodičovská zodpovědnost tedy přechází z pokrevních rodičů na osvojitele. Do knihy narození matriky se na základě pravomocného rozhodnutí soudu o osvojení zapíše osvojitel, resp. osvojitelé. Dále je společný vznik

²¹ Tento právní následek by mohl nastat i tehdy, kdyby byl bývalý osvojenec sice zletilý, avšak nebyl zatím schopen sám se žít.

²² Následky se nemusí týkat pokrevních rodičů, jestliže např. mezitím zemřeli nebo byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti. Pak by soud ustanovil dítěti poručníka. Dítě by v případě neschopnosti pokrevních rodičů vykonávat rodičovskou zodpovědnost mohlo být svěřeno do výchovy jiné fyzické osoby než rodičů nebo nařídí ústavní výchovu.

příbuzenského poměru mezi osvojencem a příbuznými osvojitele (§ 116, 117 občanského zákoníku). Společným znakem je i to, že mohou vzniknout (mohou být zrušeny či může být provedena přeměna) pouze na základě pravomocného rozhodnutí soudu (nikoliv tedy jiného orgánu či na základě dohody). Jde tedy o rozhodnutí statusové, rozhodnout může pouze soud.

V § 74 až 76 ZOR jsou stanoveny další právní následky, které jsou spojeny už jen s nezrušitelným osvojením:

- osvojitelé se zapisují místo rodičů osvojence do matriky narozených. Jsou-li osvojiteli manželé, zapíše se oba místo rodičů, osvojuje-li pouze manžel (manželka) rodiče dítěte, zapíše se na místo rodiče tato osoba a druhý zápis o rodiči se nemění;
- nezrušitelně mohou dítě osvojit pouze manželé, případně jeden z manželů, který žije s rodičem dítěte v manželství;
- výjimečně může takto osvojit nezletilé dítě osamělá osoba (žena i muž)²³, pokud je soud přesvědčen, že osvojení bude plnit své společenské poslání. Posuzování takových žádostí je vždy přísně individuální. „Soud vychází z ověřených psychologických poznatků a praktických zkušeností, podle kterých je pro nezletilé dítě příznivější, je-li vychováno být v neúplné rodině založené osvojením než v jiné formě náhradní výchovy, konkrétně v ústavním zařízení“. (Hrušáková, et al., 2009, s. 367) Tomuto závěru odporuje Rotreklová a Hofrová (2008, s. 10), které uvádějí, že „snaha snížit počet dětí v ústavních zařízeních vede k umístování dětí do NRP i za cenu velkého rizika selhání určité formy NRP.“;
- osvojení je nezrušitelné. Hrušáková, et al. (2009, s. 360) však uvádějí možnost, že „rozhodnutí o nezrušitelném osvojení může být stejně jako každé jiné nesprávné rozhodnutí zrušeno na základě dovolání jako mimořádného opravného prostředku podle § 237 odst. 2 písm. b) občanského soudního řádu.“;
- osvojení nebrání opětovnému osvojení (znovuosvojení či též readopce), což znamená, že nezrušitelně osvojené dítě, které nezrušitelným osvojením nabývá právního postavení obdobného právnímu postavení dítěte pokrevních rodičů, může být znovu osvojeno v případě, že osvojitel zemřel, nezrušitelné osvojení bylo zrušeno nebo je dítě osvojováno manželem osvojitele;

²³ Za osamělou osobu ve smyslu § 74 odst. 2 ZOR pro oblast rodinných vztahů nelze považovat osobu žijící v manželství. Za takovou osobu lze považovat fyzickou osobu svobodnou, rozvedenou či ovdovělou. V těchto případech bývá údaj o druhém rodiči z matriky vypuštěn, tzn. v novém rodném listě dítěte bude pouze údaj o osvojiteli.

- nezrušitelně lze osvojit pouze dítě starší 1 roku (tohoto věku musí dítě dosáhnout v době pravomocného rozhodnutí soudu o nezrušitelném osvojení, nikoli v době podání návrhu na osvojení). Tato podmínka musí být splněna bez ohledu na to, vyslovuje-li soud tento stupeň osvojení přímo anebo až dodatečně cestou přeměny zrušitelného osvojení na nezrušitelné osvojení (§ 77 ZOR). Věková hranice byla stanovena s ohledem na zdravotní a psychický stav dítěte, kdy v tomto věku již může být odborníky vyslovena určitá prognóza dalšího vývoje. Má se za to, že v této době již lze zjistit, zda u dítěte hrozí postižení některými závažnějšími zdravotními nedostatky, které by mohly později ohrozit, či dokonce zmařit účel osvojení.

Novotná, Průšová (2004, s. 65) i Hrušáková, et al. (2009, s. 369) se shodují (a v praxi se toto často děje, pozn. aut.), že ustanovení však neznamená nutnost pobytu do 1 roku věku dítěte v ústavním zařízení. Dítě lze osvojit I. stupněm osvojení, který lze po splnění věkové podmínky přeměnit na osvojení II. stupně. Naopak dosavadní praxe ukazuje, že tento postup má své přednosti (zejména možnost rychlejšího přizpůsobení dítěte v novém výchovném prostředí, včasnější odstranění nedostatku citových podnětů dítěte, rychlejší a větší možnost ovlivňování dědičného základu dítěte a další).

Přeměna osvojení I. stupně na osvojení II. stupně předpokládá návrh osvojitelů. O změně rozhoduje opět soud. Opačný postup zákon nepřipouští. Pro přeměnu osvojení je zákonem stanovena podmínka nezletilosti dotčeného dítěte. Co se týká souhlasu samotného dítěte, pak platí, že není třeba, pokud nebyl slyšen u soudního jednání ve věci osvojení I. stupně. Smyslem této podmínky je zabránit situaci, aby se dítě při této příležitosti nevhodně nedozvědělo pravý stav věci a tato skutečnost nevyvolala nežádoucí poruchy ve vztahu osvojence a osvojitele.

„V praxi převažují nezrušitelná osvojení, což je přirozené, neboť rozhodnou-li se osvojitelé přijmout cizí dítě za své, mají svrchovaný zájem na tom, aby se – vedle faktického stavu – jejich poměr k nezletilému dítěti i po právní stránce co nejvíce přiblížil poměru pokrevního rodiče. Tuto možnost právě nezrušitelné osvojení zabezpečuje.“ (Hrušáková, et al., 2009, s. 305)

3.4 Rozdíly mezi hlavními typy osvojení

Zásadní rozdíl spočívá zejména v tom, že právní následky osvojení prvního stupně vzniklého na základě pravomocného rozhodnutí soudu jsou zrušitelné, jak uvádí § 73 odst. 1 ZOR, takže nezletilý osvojenec se vrací zpět do původní rodiny. Následky pravomocného rozhodnutí o osvojení druhého stupně však zrušit nelze.²⁴ To vyplývá ze samotného označení tohoto typu osvojení v § 74 ZOR. Osvojení druhého stupně však za určitých podmínek nebrání opětovnému osvojení.

Další rozdíl spočívá v rozsahu zákonných hmotněprávních podmínek, které pro vyslovení osvojení soudem musejí být splněny a které jsou v případě nezrušitelného osvojení širší (§ 74 odst. 2 ZOR – osvojit mohou pouze manželé a další omezení a § 75 ZOR – nezrušitelně lze osvojit pouze dítě starší 1 roku).

Osvojení prvního stupně může být za splnění zákonných podmínek (§ 77 ZOR) přeměněno na osvojení druhého stupně (za předpokladu, že osvojenec mezitím nedosáhl zletilosti) na základě dodatečného rozhodnutí soudu. Opačná přeměna však z povahy věci přípustná není.

3.5 Osvojení mezinárodní

Osvojení do a nebo z ciziny je možné od června 2000 v souladu s Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, která byla přijata dne 29. 5. 1993 Haagskou konferencí mezinárodního práva soukromého. Osvojování je možné jen mezi státy, které tuto úmluvu ratifikovaly. Úmluva stanoví postup při osvojování dítěte do a ze zahraničí, kompetence jednotlivých institucí, zaručuje biologickým rodičům anonymitu a zásadně vylučuje jakékoliv zisky z adopcí. Podmínky pro tento druh osvojení jsou shodné s podmínkami pro jiné druhy osvojení s tím, že zde přibývá podmínka subsidiarity, což znamená, že je třeba přednostně zajistit osvojení na území státu, kde má dítě trvalý pobyt a teprve pak, není-li to možné, hledat vhodnou rodinu v zahraničí. Jde o poslední možné řešení. „Smluvní strany musí přijmout opatření, která

²⁴Pravomocné rozhodnutí lze zrušit mimořádným opravným prostředkem dovoláním (§ 237 odst. 2 písm. B) občanského soudního řádu) zde však nejde o zrušení právních následků osvojení dle § 73 odst. 1 ZOR, nýbrž o zrušení rozsudku soudu jako kteréhokoliv jiného nesprávného rozsudku, jak je již uvedeno výše.

by zabránila, aby z přenechání dítěte k osvojení byl získán majetkový prospěch. ... Osvojení se má uskutečnit v zájmu dítěte a k jeho prospěchu a nemá docházet k předávání dětí žadatelům o osvojení za určitý finanční obnos. K tom směřuje i skutková podstata trestného činu § 216a trestního zákona²⁵ o obchodování s dětmi.“ (Novotná, Průšová, 2004, s. 48)

Úmluva stanoví povinnost každému státu zřídit ústřední orgán, který bude za mezinárodní osvojení odpovědný. V ČR je tímto orgánem Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně. Úřad přebírá do evidence žadatele o osvojení z ciziny a děti, pro které se nepodařilo najít vhodné žadatele o osvojení v ČR, a to z evidence Ministerstva práce a sociálních věcí, má i přehled o žadatelích ze zahraničí, kteří žádají o osvojení dítěte z ČR. Mimo zprostředkování adopcí se zabývá i vymáháním výživného ze zahraničí a problematikou mezinárodních únosů dětí. K návrhu na osvojení do ciziny je osvojitel povinen připojit pravomocné rozhodnutí o souhlasu s osvojením vydaném Úřadem pro mezinárodněprávní ochranu dětí. Soud při rozhodování o osvojení dítěte do ciziny získává od tohoto úřadu potřebné informace (o osobnosti osvojitele, jeho charakterových a morálních vlastnostech, finančních poměrech atd.).

Arcidiecézní charita nebo sdružení ADRA či jiné organizace u nás organizují projekt „Adopce na dálku“, který nelze ztotožňovat z osvojením dle § 63 a násl. ZOR. Jde o pomoc rozvojovým zemím rozšířenou v řadě vyspělých zemí, kdy jedinec, rodina nebo i firma zaplatí určitou peněžitou částku na jeden rok na dítě vybrané z určité databáze. Částku obdrží příslušná škola v zemi dítěte a umožní dítěti zejména vzdělání a jeho celkový rozvoj vůbec.

Dle Hrušákové, et al. (2009) je většina osvojení zdařilých a právem je osvojení označováno za nejvhodnější formu NRP, rozhodně vhodnější než péče v kolektivních zařízeních k tomu určených, přesto nelze význam osvojení přeceňovat. Některé děti se z různých důvodů pro osvojení nehodí. Mohou to být závažné zdravotní důvody např. vývojové vady, ale někdy není o dítě zájem ze strany osvojitelů pro etnický původ a u dětí vyššího věku je třeba uvědomit si, že účinnost osvojení z hlediska

²⁵Nyní upraveno v Trestním zákoníku v § 169 Svěření dítěte do moci jiného (z. č. 40/2009 Sb.)

psychologického i sociologického slábne. Právě u těchto dětí se v souladu s Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení hledají řešení v náhradních rodičích v cizině (zejména v Dánsku, Rakousku, Německu). Možnost mezinárodního osvojení se zvyšuje poté, co Úmluvu o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení ratifikovaly USA.

3.6 Osvojení nepravé

V případech, kdy nezletilé dítě osvojuje nový manžel matky, která po rozvodu zůstala sama s nezletilým dítětem a sňatkem se překlene vzniklý stav neúplné rodiny, se hovoří o nepravém osvojení. Samozřejmě se to týká i opačné situace, kdy se otec dítěte znovu ožení.²⁶ V praxi takto dochází k osvojení zejména starších dětí. V takových situacích (a také v případech, kdy je dítě osvojováno pozůstalým manželem po rodiči či po osvojiteli nezletilého dítěte anebo osamělou osobou) soud zvláště pečlivě zkoumá splnění všech podmínek pro vyslovení osvojení. Osvojuje-li pouze jeden z manželů, je třeba souhlasu druhého manžela a druhý manžel je účastníkem řízení o osvojení (§ 181 odst. 3 občanského soudního řádu).

Soud zkoumá zejména otázku motivace. Jak uvádí Matějček a Dytrych (1999, s. 10, 14), je třeba zabývat se otázkou, „zda motivy a city nevlastních rodičů jsou v podstatě tytéž jako city vlastních biologických rodičů.“ Zda se tedy nejedná jen o snahu získat přízeň nové manželky, nového manžela a zájem dítěte je až druhořadý. „Děti jako takové mají negativní vliv na manželskou spokojenost: snižují manželskou interakci, komplikují dělbu práce v rodině, zvyšují nervozitu a napětí ... Nevlastním dětem se neoprávněně přičítá i to, co platí o dětech v manželství obecně, a to ve vyšší míře.“

Druhá a další manželství trpí nedostatečnou institucionalizací. Jsou narušovány vztahy s bývalými partnery, bývalými příbuznými. Další manželství mají mnoho problémů a méně toho, o co se mohou opřít. Tyto skutečnosti mohou vést k vážným obtížím zejména tehdy, jsou-li v rodině nevlastní děti. Druhá a další manželství s dětmi se také snáze rozpadají.

²⁶ V současnosti se jen zřídka setkáme s termíny určenými pro nevlastní matku (macecha) a nevlastního otce (otčím), které jsou v obou případech s hanlivým významem. Matějček a Dytrych přišli s termínem *doplněná* rodina, který je stále zastíněn často používaným pojmem rodina *nevlastní*.

Přesto jsou tu i pozitiva. Oba partneri mají již za sebou zkušenosti se soužitím v páru, proto jsou lépe připraveni dělat kompromisy. Uvědomují si, jaké negativní důsledky přinesl rozpad prvního manželství, proto jsou ochotni vzniklé problémy řešit. Vzhledem k věku a sociální zralosti nových párů vstupuje do vzájemných vztahů více racionálních prvků a není možné zapomínat i na skutečnost, že do vztahu nezasahují v takové míře, jako tomu bývá u prvních manželství, rodiče manželů.

Soud musí zkoumat kvalitu tohoto nového manželského soužití, protože není lehké vytvořit novou rodinu. Sžívání bývá provázeno velkými problémy. V praxi se jedná zejména o modelovou situaci, kdy se k rozvedené ženě s dětmi stěhuje muž. Muž musí překonat postavení cizince v domácnosti. Děti si jen těžko zvykají na nutnost dělit se o pozornost matky. Matka tápe v rozdělování své pozornosti mezi děti a partnera. Situace je o to obtížnější, pokud do vznikající rodiny zasahují i děti z předešlého vztahu nového partnera nebo pokud žena otěhotní a čeká s novým partnerem společné dítě.

Hrušáková, et al. (2009) popisují možnost zrušení osvojení novým manželem matky dítěte. Jak jsem uvedla výše, osvojení lze zrušit z důležitých důvodů. Podle dosavadní soudní praxe za důležitý důvod ve smyslu § 73 ZOR nelze považovat faktický rozchod manželů – osvojitele a rodiče osvojence ani rozvod jejich manželství (v praxi jde zejména o případy, kdy nový manžel matky dítěte osvojil osvojením I. stupně její dítě z prvního manželství a po určité době bylo jejich manželství rozvedeno). I v tomto případě je rozhodující pouze to, zda osvojení nadále plní svůj účel či nikoliv.

Zjistí-li soud, že mezi osvojitelem a osvojencem vzájemný citový vztah trvá i poté, co manželství osvojitele s matkou dítěte bylo rozvedeno, a zejména že osvojitel chce o dítě nadále pečovat, nelze vidět pouze v samotném rozvodu manželství důležitý důvod ke zrušení osvojení ve smyslu tohoto paragrafu. Naopak zjistí-li soud, že se citový vztah nevytvořil, osvojitel nemá zájem v budoucnu pečovat ani o výchovu ani o hmotné zabezpečení dítěte (často se teprve v této situaci zjistí, že pravým důvodem návrhu na osvojení byl pouze osobní vztah nového manžela k matce dítěte), lze toto vedle rozvodu manželství považovat za důležité důvody pro zrušení osvojení. Obdobně toto platí i pro případ zániku manželství v důsledku smrti matky (otce) nezletilého dítěte, kterého osvojil manžel matky (manželka otce).

4. Proces osvojení

Pokud budoucí osvojitelé překonali nejistotu a obavy a rozhodli se osvojit dítě, čeká je dlouhý a náročný maratón povinností, úkolů, prověřování, rozhodování, příprav a čekání. Vnitrostátní zprostředkování v rámci České republiky zajišťují krajské úřady a Ministerstvo práce a sociálních věcí²⁷. Zprostředkováním začíná vlastní proces zajišťování náhradní rodinné péče pro dítě, který zaručuje dětem i žadatelům potřebnou právní jistotu a odpovídající ochranu jejich oprávněných zájmů. (<http://www.mpsv.cz/cs/7298>)

4.1 Podání žádosti

Prvním krokem je podání žádosti o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli. Žádost o zprostředkování může podat občan ČR, který má na území ČR trvalý pobyt, a cizinec, který má na území ČR povolen trvalý pobyt nebo je hlášen k pobytu na území ČR alespoň 365 dnů. Žádost lze v průběhu jejího vyřizování podle aktuální potřeby písemně přerušit, případně i stáhnout. Žádost se podává u příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Příslušná sociální pracovnice na úseku náhradní rodinné péče detailně prokonzultuje se žadatelem možnosti NRP, podmínky, práva a povinnosti a celý proces osvojení. Pomůže i s vyplňováním nezbytných formulářů.²⁸ Mimo základních osobních dat je nutné v žádosti podle ustanovení § 21 odst. 5 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí uvést souhlas s možností zařazení mezi žadatele o mezinárodního osvojení (po uplynutí 18 měsíců od právní moci rozhodnutí o zařazení do evidence žadatelů), o skutečnostech, že osobní údaje o rodinných, pracovních, ekonomických a zdravotních poměrech žadatelů budou prověřovat pracovníci OSPOD a příslušný lékař krajského úřadu, také souhlas s účastí na povinné přípravě žadatelů. Dále vyplňují dotazník s údaji o sobě, svých rodičích a případných dětech, manželství, zdravotním stavu, zájmech, vzdělání, bytových

²⁷Pokud se KrÚ nepodaří zprostředkovat pro dítě osvojení ve lhůtě 3 kalendářních měsíců od zařazení dítěte do evidence dětí nebo po dobu 3 let pro žadatele zařazeného do evidence žadatelů, postoupí KrÚ údaje z evidence dítěte nebo žadatele MPSV, které bude pokračovat ve zprostředkování na základě evidence dětí a evidence žadatelů vytvořené jednotlivými KrÚ (§ 22 odst. 7 z. o sociálně právní ochraně dětí). V případě, že bude zprostředkovávat osvojení nebo pěstounskou péči již MPSV, může KrÚ využívat pro zprostředkování evidenci žadatelů vedenou MPSV. (<http://www.mpsv.cz/cs/7298>)

²⁸Formuláře Žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli, Dotazníky pro žadatele, Hodnocení zaměstnavatele a Lékařské vyšetření jsou zařazeny jako přílohy práce.

a majetkových poměrech. Součástí žádosti je i doklad o státním občanství, rodné listy, oddací listy, zpráva lékaře o zdravotním stavu a hodnocení zaměstnavatele. Založením spisu je zahájen proces zprostředkování NRP. Celý proces končí pravomocným rozhodnutím soudu o osvojení.

Úřad po převzetí žádosti provádí místní šetření (zpráva z místního šetření je součástí spisu) a vyžádá si opis z trestního rejstříku žadatelů. Kopii celé spisové dokumentace úřad zasílá na příslušný krajský úřad, který vede evidenci žadatelů o zprostředkování NRP i evidenci dětí vhodných k osvojení.

4.2 Příprava žadatelů

Krajský úřad provádí odborné posouzení žadatelů a následně vydává rozhodnutí o zařazení žadatelů do evidence osob vhodných stát se osvojiteli popř. pěstouny. Podklady pro odborné posouzení tvoří jednak materiály dodané obecním úřadem obce s rozšířenou působností ve spisové dokumentaci, jednak výsledek psychologického posouzení, ke kterému žadatele pozve. Posouzení bývá hodnoceno jako velmi náročné jak časově, tak psychicky. Koná se na pracovišti krajského úřadu. Představuje nejméně dvě setkání. Na prvním proběhne náročnější část, což znamená vykonání různých typů testů (osobnostní dotazníky, projektivní techniky, nedokončené věty, řízený až hodinový rozhovor). Další setkání už má formu besedy za účasti dvou až tří párů žadatelů. Cílem je zjistit a posoudit data o dětství žadatelů, manželství, jeho stabilitě, vlastnostech žadatelů, rodičovských postojích a důvodech, které vedou žadatele k tomuto kroku. Výstupem je komplexní odborné vyjádření k osobnostech žadatelů, které musí obsahovat i popis postupu vyšetření, použité metody a doporučení psychologa. Tato zpráva se stává součástí spisové dokumentace žadatelů. V této fázi se spis postupuje krajskému lékaři, který z dostupných údajů (může si ale i vyžádat např. od obvodního lékaře další informace) vypracovává zdravotní posudek žadatelů.

Na základě svých poznatků z praxe v oblasti NRP konstatuje Rotreklová (2008), že posouzení žadatelů jsou v současné době nedostatečná. Příčinu vidí v chybějící přesné metodice práce. „Odborné posouzení pro účely zprostředkování NRP je třeba prohloubit zejména z hlediska motivace k rozhodnutí o přijetí dítěte při přijímání prvního dítěte

a zejména pak u pěstounské péče při přijímání dalších dětí. V souvislosti s pěstounskou péčí a přijetím dítěte k vlastnímu dítěti je třeba i posouzení rodinného systému a změn po přijetí dítěte z hlediska aktuální vývojové fáze rodiny, změny role rodičů a přijetí role pěstounů, změny v sourozeneckých konstelacích, změny v širší rodině a přijetí dítěte sociálním prostředím rodiny. Závěr odborného posouzení by měl vždy obsahovat podrobný rozbor – stanovisko jaké má rodina podmínky, předpoklady a zdroje pro přijetí dítěte a jaké potřeby dítěte může naplnit, nikoliv jaké požadavky mají pěstouni (osvojitelé) na dítě.“ (Rotreklová, 2008, s. 24, 25)

Krajský úřad zajišťuje pro žadatele povinný přípravný kurz. Kurzy jsou jednodenní nebo víkendové. „Minimálním standardem je přípravný kurz v rozsahu 30 hodin. Za optimální ... je však považováno 42 hodin.“ (Novotná, Průšová, 2004, s. 148) Náklady hradí úřad, dopravu, stravování a ubytování hradí žadatelé. Posláním takového kurzu je poskytnutí potřebného základu vědomostí o specifických otázkách NRP, zprostředkování reálných informací o situaci a potřebách dětí žijících mimo vlastní rodinu, umožnění náhledu na vlastní předpoklady pro přijetí dítěte. Příprava by měla odrážet nejnovější trendy v oblasti NRP a měla by připravit žadatele na nejrůznější situace, které mohou s osvojeným dítětem v životě zažívat. V rámci kurzu mají žadatelé příležitost setkat se s odborníky a prokonzultovat s nimi své dotazy, obavy, nejasnosti, mají možnost zjistit od dalších pěstounů či osvojitelů jejich zkušenosti. Kurz probíhá formou přednášek, skupinových diskuzí nebo výcvikových seminářů, uplatňují se různé zážitkové techniky a exkurze (zejména do zařízení, ze kterých odchází děti do osvojení).

Kurz je pro žadatele povinný, pouze ve výjimečných případech je možné, aby se žadatelé kurzu nezúčastnili (např. v souvislosti s převzetím dítěte přípravu již dříve absolvovali, mají již dítě ve své péči a prokazují dobré výchovné schopnosti nebo jim vážné důvody, které posuzuje úřad, neumožňují přípravu absolvovat). Stává se, že žadatelé přípravu podceňují, považují ji za zbytečnost, za ztrátu času. „Necítí důvod, proč by se „měli učit stát se adoptivními rodiči“, nemají potřebu sdílet zkušenosti s ostatními stejně „postiženými“ žadateli. Naopak svoji bezdětnost řešenou žádostí o osvojení považují za něco nepatřičného, případně za své osobní selhání, o kterém je potřeba mlčet a někdy tajit před okolním světem. ... Přípravy se také někdy nechťejí zúčastnit z důvodu pocitu vlastní společenské důležitosti. ... Tato skutečnost se týká

především tzv. populárních osobností, případně významných vědců a politiků.“
(Novotná, Průšová, 2004, s. 138)

Osobně se domnívám, že citovaný důvod jakéhosi studu a potřeby utajit osvojení je již překonán. Právě celebrity ze světa showbyznysu či politických představitelů států jdou běžné populaci příkladem. Tím nemyslím jenom české osvojitele jako je např. Veronika Žilková, Petr Novotný, ale i zahraniční hvězdy, jako je např. Madonna, Angelina Jolie a Brad Pitt, Mia Farrow. Poslední jmenovaná herečka adoptovala se svým manželem šest dětí. Avšak počty adoptovaných dětí, popularita rodičů přenášená na děti a výchova profesionálními chůvami v době, kdy rodiče kupříkladu natáčejí nový film by mohly být tématy pro rozsáhlou diskuzi.

Odborná příprava se v jednotlivých krajích liší z hlediska formy, obsahu i rozsahu. Rozdílná úroveň odborné přípravy je způsobena jednak tím, že chybí definování cíle odborné přípravy a také chybí metodika odborné přípravy. Odborná příprava musí mít svou ucelenou koncepci. Příprava by měla být realizována v různých typech podle rozdílné situace osob – žadatelů. Jiná pro osoby bez výchovné zkušenosti, jiná pro ty, kteří již mají např. vlastní děti a žádají další dítě do pěstounské péče. Ve větší míře by měla být individuální. Přípravu by měli vést kvalifikovaní a zkušení lektori odborné přípravy. Vlastní osobní zkušenost lektora s NRP může být kontraproduktivní, protože mu neumožní objektivní pohled, každou situaci bude posuzovat podle svých vlastních zážitků a zkušeností. Současné přípravné kurzy mají osobní přínos pro rozvoj osobnosti, vztahu, rodičovských dovedností osob, které mají podobný cíl a podobné zážitky a zkušenosti, ale zapomíná se na skutečný cíl této odborné přípravy. Ta má připravit budoucí pěstouny a osvojitele na to, v čem je výchova dítěte přijatého jiná oproti výchově dítěte, které se narodilo a vyrůstá ve své biologické rodině. (Rotreklová, Hofrová, 2008)

V případě úspěšného absolvování všech popsaných povinností příslušný krajský úřad vydá Rozhodnutí o zařazení do evidence žadatelů o osvojení (příp. pěstounskou péči). V kladném rozhodnutí je stanovena povinnost pro žadatele oznámit do 15 dnů krajskému úřadu všechny změny rozhodné pro zprostředkování NRP (změny bydliště, zdravotního stavu, rodinných poměrů apod.). Neoznámení změny skutečností, které

mohou mít vliv na zprostředkování osvojení a také neplnění povinnosti účastnit se přípravy na přijetí dítěte do rodiny vedou k vyřazení z evidence žadatelů o osvojení.

Také zde je spatřováno kritické místo NRP. „Nejednotná metodika odborného posouzení, neprovázanost mezi rozhodováním krajských úřadů a MPSV, nejednotnost v posuzování zdravotního stavu žadatelů mezi jednotlivými kraji vede k tomu, že v evidenci jsou i manželské páry nebo jednotlivci, kteří z hlediska sociálně-psychologického nebo zdravotního patrně nebudou moci naplnit potřeby přijatého dítěte. Rovněž snaha zvýšit počet budoucích pěstounů „za každou cenu“ vede často ke kompromisům v odborném posouzení, které ale nejsou v zájmu dětí.“ (Rotreklová, Hofrová, 2008, s. 15)

4.3 Období čekání

Po úspěšném splnění těchto náročných úkolů následuje období nejdelší – čekání. Čekací doba v současnosti je 3 až 5 let (v případě zdravého neromského miminka). Liší se dle regionu a zejména dle konkrétních požadavků na dítě, které žadatelé uvádějí, a míry jejich tolerance k osobní a rodinné anamnéze dětí. V současné době stále převažuje počet žadatelů o osvojení nad počtem dětí, které jsou pro osvojení vhodné. Velká část žadatelů nemůže být uspokojena kvůli vysokým nárokům na dítě vůbec.

V období očekávání je vhodné věnovat se sám sobě, partnerovi, přátelům, rodině, svým zájmům a zálibám. Připravovat se na budoucí roli rodiče se žadatelé mohou např. čtením literatury, pozorováním rodiny (např. příbuzenské), která dítě vychovává. Velice dobrou zkušeností je seznámení se s rodinou, která již o dítě v pěstounské péči nebo osvojení pečuje. Mezi hezké starosti tohoto času patří uvažování a plánování, kam se umístí dětská postýlka, jaké obrázky se pověsí na stěny, jaké knížky a hračky bude mít dítě asi rádo atp.

V každém kraji pravidelně zasedá poradní sbor. Sbor je jmenován hejtmánem nebo primátorem. Je složený z odborníků působících v oblasti sociálně-právní ochrany z řad psychologů, pediatrů, pedagogů, zástupců školských, zdravotnických a sociálních zařízení pro výkon ústavní výchovy, zaměstnanců krajského úřadu a obecního úřadu

obcí s rozšířenou působností. Odborníci posuzují konkrétní případy opuštěných dětí a vybírají pro ně konkrétní žadatele, kteří splnili všechny podmínky na ně kladené, a doporučují pro děti konkrétní vhodné žadatele.

Poradní sbor je dle zákona složen z odborníků, přesto nemůžeme zapomenout, že i odborníci jsou lidé. Rotreklová, Hofrová (2008, s. 16, 17) k této problematice uvádějí: „Rozhodování a následné doporučení poradních sborů je pochopitelně odvislé od jejich personálního složení. ... Rozhodování nemůže být precizním a stoprocentně spolehlivým nástrojem při výběru rodiny pro dítě – ve hře je příliš mnoho aspektů a proměnných. Úkolem poradního sboru je minimalizovat rizika, že dítě v rodině nebude přijato. Často ovšem dochází k tomu, že je pro dítě vybrána náhradní rodina, přestože riziko selhání je velké. I někteří odborníci se dosud drží přesvědčení, že i ne zcela dobrá rodina je lepší než ústav. ... Tzv. zprostředkování za každou cenu je do značné míry posledním krokem na cestě – příliš mnoho dětí v ústavních zařízeních → neodborné zařazení do evidence dětí → mnoho dětí v evidenci, pro které se nedaří najít rodina → snaha „vyprazdňovat“ evidenci.“

Dítěti je vybírána taková rodina, která je připravena přijmout dítě právě takové, jaké je.

To znamená:

- se všemi jeho radostmi a starostmi,
- se všemi jeho přednostmi, ale také riziky ve vývoji, ať již zdravotním nebo psychickým,
- s jeho minulostí,
- s jeho osobní i rodinnou anamnézou,
- s důsledky jeho pobytu v ústavním zařízení, nebo nefungující rodině,
- s existencí jeho původních, biologických rodičů, resp. sourozenců,
- v případě pěstounské péče i s případnou účastí biologické rodiny na jeho další výchově. (http://nahradnirodina.cz/files/File/pruvodce_nrp_final.doc)

Pokud jsou žadatelé vybráni, poradní sbor je neprodleně informuje. Oznámení o vhodnosti zároveň zasílá příslušnému obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností a ústavnímu zařízení, v němž je dítě umístěno. Vybraný pár je vyzván, aby se dostavil k pohovoru o konkrétním dítěti.

4.4 Seznámení se a převzetí dítěte

Žadatelé mají právo seznámit se se všemi dostupnými informacemi o dosavadním životě dítěte, o původní rodině, o zdravotním a psychickém stavu dítěte včetně odborně stanovených prognóz, o sociálně-právních otázkách. Zde mají dostatečný prostor pro dotazy, posouzení své současné situace, vyjádření svých názorů a pocitů ve vztahu k nabídnutému dítěti. Je možné dítě odmítnout nebo projevit zájem se s dítětem osobně seznámit.

Následně úřad kontaktuje zařízení, kde je dítě umístěno, a to s žadateli dohodne termín návštěvy. Před samotným setkáním s dítětem mají žadatelé i zde prostor k dotazům na odborný personál ústavního zařízení (lékaři, psychologové, vychovatelé, sociální pracovníci). Měla jsem tu možnost častokrát telefonicky žadatele kontaktovat a dohodnout termín setkání a už do telefonu jsem byla dotazována na konkrétnější informace o dítěti.

Dle názoru Schoolerové (2002, s. 108) „vyžaduje příprava na příchod dítěte do rodiny ze strany osvojitelů zejména dva kroky:

- získat co nejvíce informací o minulosti a rodině dítěte;
- rozpoznat možné překážky, které mohou sblížení všech členů rodiny v rámci adoptivního vztahu zpomalit.“

Dotazy by si měli budoucí osvojitelé v klidu promyslet doma, doporučuje se i písemná forma. V návalu přirozené nervozity ze setkání s dítětem se častokrát stane, že se rodiče zapomenou zeptat na věc, která personálu nemusí připadat významná, ale pro budoucí rodiče může hrát podstatnou roli. To pak znamená časté opakované telefonáty a ztížení a prodloužení procesu dalšího rozhodování.

Mezi časté dotazy (s rozlišením podle věku dítěte a konkrétní situaci) patří:

- proč je dítě v ústavním zařízení, proč není v biologické rodině,
- jaké jsou informace o sociálním postavení a zdraví matky, otce, prarodičů,
- byl někdo z biologické rodiny dítěte závislý na drogách,
- docházelo v rodině k týrání, k sexuálnímu zneužívání,

- jaký je zdravotní stav a vývoj dítěte, je patrný nějaký handicap,
- prodělalo nějaké vážnější onemocnění,
- má dítě aktuálně vážnější potíže (pomočování, noční můry, uzavřenost, agresivita, ...),
- potřebuje dítě nějakou dlouhodobější speciální péči (alergie, rehabilitace, logopedie, ortodontie, ...),
- kdy mělo dítě naposledy kontakt s biologickou rodinou a jaký,
- má další sourozence a v jaké situaci se nacházejí,
- co dítě ví o připravovaném setkání,
- jak dítě reaguje na změny,
- má dítě nějaký výchovný problém?

Samotné osobní setkání bývá často tím rozhodujícím momentem pro budoucí rozhodnutí. Je dobré se na setkání předem připravit, zjistit si od personálu zařízení dopředu, čím nejlépe dítě zaujmout, jak dítě potěšit a naopak čeho se vyvarovat. Osobně se mi stalo, že dítě bylo zvyklé na bílé oblečení lékařů a světlé stejnokroje ostatního personálu a při prvním setkání s žadateli bylo zaskočeno jejich barevným oblečením, bálo se a odmítalo navázat kontakt.

Častokrát jsem jako sociální pracovnice kojeneckého ústavu byla přítomna takovým setkáním a i po letech mi to vhání slzy do očí. Vzpomínám na milé rozpaky na straně budoucích rodičů, na neobratné první krůčky ke sblížení. Ve většině případů potřebovaly obě strany pomoc. Stačilo však začít si s dítětem hrát (většinou se jednalo o děti starší 1 roku) a naznačit, aby se manželský pár opatrně přidal a po chvíli bylo po rozpacích. Nezažila jsem jediné odmítnutí náhradních rodičů, a to ani v případě, kdy byli náhradní rodiče skutečně zaskočeni, neboť byli vybráni pro 1,5 roční dvojčata (chlapce) romského původu. Bohužel se stává, a to zejména u dětí se zdravotním handicapem, že si rodiče z dokumentace ani předaných informací neumějí rozsah postižení představit, a po osobním setkání a zjištění skutečného stavu, dítě odmítají.

Pokud se žadatelé po zralé úvaze rozhodnou v procesu osvojení dítěte pokračovat, je vhodné dohodnout další návštěvy. U kojenců bez zdravotních potíží zpravidla nebývá s navazováním kontaktu žádný problém. Některá zařízení, v tomto případě mám na mysli kojenecké ústavy, umožňují i několikadenní pobyt zejména budoucí maminky, aby se zacvičila v zacházení s dítětem. Více návštěv vyžaduje navázání kontaktu se

staršími dětmi. Možnost dalších setkání a programový obsah těchto návštěv jsou závislé na možnostech zařízení, věku a zdravotním stavu dítěte, jeho psychickém stavu a stanovisku pracovníků zařízení.

Další zvláštností je přijetí dítěte handicapovaného. V případě zdravotního postižení mají rodiče možnost získávat od personálu zkušenosti s péčí o dítě, která je pro jeho postižení specifická. Při každé další návštěvě mají žadatelé možnost opět hovořit s personálem zařízení, získávat odpovědi na své otázky, které žadatelé potřebují pro své rozhodnutí.

Kontakt s dítětem může probíhat v zařízení, ale i mimo něj. Zpočátku je možné dítě brát na vycházky, a jakmile to situace dovolí, může být uvolněno třeba i na víkend nebo prodloužený pobyt. O pobytu dítěte mimo zařízení rozhoduje ředitel zařízení po předchozím písemném souhlasu příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností. (http://nahradnirodina.cz/files/File/pruvodce_nrp_final.doc)

Ačkoli je to pro všechny zúčastněné bolestné, mohou žadatelé i v této fázi od osvojení dítěte upustit. Pak se vracejí zpět do fáze čekání. Nemusejí to však být nutně pouze žadatelé, kteří svým nesouhlasným stanoviskem zastaví proces osvojení. Může to být i poradní sbor, který tak může rozhodnout např. na základě doporučení ředitele ústavního zařízení, a to zejména proto, že při návštěvách bylo zjevné, že dítěti nebude pobyt s žadateli dlouhodobě ku prospěchu.

4.5 Předadopční péče

V opačném případě, tedy pokud žadatelé projeví skutečný zájem o osvojení dítěte, požádají příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností o svěřením do péče budoucích osvojitelů. Ten vydá rozhodnutí o tzv. předadopční péči (také zatímní péči). Na základě tohoto rozhodnutí si mohou žadatelé převzít dítě z ústavního zařízení do své péče. Toto řízení je správním řízením a řídí se správním řádem.²⁹

²⁹Tato pravomoc daná z. č. 358/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění je v rozporu s čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod i články mezinárodních úmluv, které se ČR zavázala respektovat, neboť o otázce umístění nezletilých dětí nemůže rozhodovat správní orgán. (Frinta, O., Melicharová, D. Náhradní péče o dítě – právní rámec v obecných souvislostech. In Sborník č. 39, UK v Praze, 2008, s. 36)

Předadopční péče slouží k adaptaci dítěte a budoucích rodičů navzájem. Předadopční péčí vzniká zvláštní druh rodinněprávního poměru. Jeho subjekty jsou fyzická osoba - budoucí osvojitel na straně jedné a nezletilé dítě, jehož osvojení přichází v úvahu, na straně druhé. Obsahem tohoto poměru je právo budoucího osvojitele pečovat o nezletilé dítě, tj. starat se o jeho zdraví, o jeho tělesný, psychický a zejména citový, rozumový a mravní vývoj, vychovávat ho, řídit jeho jednání a také povinnost nezletilého dítěte se této péči budoucího osvojitele podrobovat. Budoucí rodiče mohou zastupovat dítě v běžných záležitostech, nejsou však oprávněni rozhodovat o zásadních věcech (např. volba povolání, určení dalšího vzdělávání, rozhodovat o základu jmění apod.) Rozhodnutí tohoto druhu tak zůstávají i nadále zachována zákonným zástupcům dítěte (rodičům, poručníkovi), pokud ovšem soud neučiní jiná opatření (§ 37b a § 44 ZOR).

V této době, která je nejméně tříměsíční, mají budoucí rodiče možnost ověřit si, zda je možné navázat s dítětem skutečné rodinné vztahy. Budoucí osvojitel se na základě čerstvých poznatků o nezletilém dítěti utvrzuje v záměru osvojit dítě. Soud získává aktuální a spolehlivé podklady pro svůj závěr, že osvojení splní svůj účel. Toto soužití do určité míry umožňuje na obou stranách prověřit předpoklady pro vznik zdařilosti uvažovaného osvojení, protože přítomnost dítěte ovlivňuje do značné míry celý život budoucího osvojitele, počínaje jeho životními návyky a konče jeho finančním rozpočtem, a proto je důležité, aby bylo jak dítěti tak budoucímu osvojiteli umožněno, aby se spolu navzájem sžili a aby mezi nimi byly vytvořeny předpoklady zejména pro vznik psychického a citového vztahu tak, jak je tomu běžně mezi pokrevním rodičem a nezletilým dítětem.

Náklady předadopční péče jdou na vrub budoucích rodičů, a to i tehdy, rozhodnou-li se o osvojení nepožádat a dítě vrátí do původního prostředí. Budoucí rodiče jsou povinni plnit vyživovací povinnost obdobně jako jeho původní rodič (§ 85 a násl. ZOR). Dle Hrušákové, et al. (2009, s. 345, 346) „na požadavku úhrady nákladů zatímní péče budoucím osvojitelem je třeba trvat, i když již předtím soud uložil jiným osobám vyživovací povinnost k dítěti. Možnost upustit od této povinnosti budoucího osvojitele zákon v žádném případě nepřipouští.“

Výkon předadopční péče musí nepřetržitě trvat až do doby, kdy soud rozhoduje o samotném osvojení.³⁰ Nezřídka se stává, že předadopční péče bývá výrazně delší. S touto skutečností se setkáváme především u velmi malých dětí, kdy budoucí rodiče vyčkávají, až dítě dosáhne jednoho roku a vznikne jim právo požádat si o osvojení nezrušitelné. „Neměla by však trvat nepřiměřeně dlouho (např. roky), protože to by již neodpovídalo účelu předadopční péče.“ (Veselá, at al., 2005, s. 173)

Samostatná předadopční péče není vyžadována, pokud osvojení bude žádat osoba, která dítě má v pěstounské péči, nebo má dítě soudně svěřeno do výchovy nebo se jedná o poručníka dítěte, který o dítě osobně pečuje. Podmínkou je, že osobní péče u jmenovaných případů je delší než tři měsíce. Jinak je obligatorní (povinná). Tímto způsobem dochází k vytvoření další právní záruky, že osvojení bude ku prospěchu nezletilého dítěte, a tím i celé společnosti tak, jak to stanoví § 64 odst. 1 ZOR.

„Předadopční péče může být podle soudní praxe výjimečně realizována fyzickou osobou i jen na faktickém základě (např. fyzická osoba se ujme opuštěného dítěte, aniž dítě bylo této fyzické osobě svěřeno určitým postupem někoho jiného). Nezbytným předpokladem však v takovém případě je, aby vzniklý faktický stav nebyl protiprávní, tj. nebyl vyvolán protiprávním jednáním dotčené fyzické osoby, a aby tímto faktickým stavem zároveň došlo k naplnění účelu, který zákon o rodině v § 69 úpravou předadopční péče sleduje.“ (Hrušáková, et al., 2009, s. 346, 347)

Období minimálně 1 roku společného soužití nezletilého dítěte a rodičů (jedná se o dobu předadopční péče a následně období po soudním vyslovení osvojení) je považováno za mimořádně náročné. Jak uvádí Rotreklová, Hofrová (2008, s. 17), je třeba „zajistit dětem i dospělým odbornou péči a doprovázení. ... Právě v počátečním období života dítěte v náhradním rodinném prostředí je ještě možné eliminovat některá rizika související s tak významnou životní změnou a pomoci situaci dítěte upravit tak, aby byly vytvořeny podmínky pro jeho další vývoj.“ Autorky se domnívají, že sledování a kontrola vývoje dětí v péči jiných osob než rodičů pracovníci OSPOD a pediatrem není dostačující. „Je třeba přiřadit i faktickou, odbornou péči a profesionální doprovázení a to nejen jako možnost nebo nabídku dospělým, ale jako

³⁰Pokud by rozhodování dospělo i do odvolacího řízení, musela by zatímní péče trvat až do rozhodnutí odvolacího soudu o osvojení.

podmínku, jejímž prostřednictvím je garantováno právo dítěte na respektování jeho zájmů a naplňování jeho potřeb.“

4.6 Soudní proces

Nejdříve po uplynutí tříměsíční předadopční péče mohou budoucí osvojitelé podat k soudu návrh na osvojení. O osvojení tedy rozhoduje soud. Rozhodnutí soudu předpokládá návrh, tedy dobrovolně projevenou vůli budoucího osvojitele, jde tudíž o návrhové řízení (§ 79 odst. 1 občanského soudního řádu).

Budoucí osvojitelé mohou kdykoli v průběhu procesu až do nabytí právní moci rozhodnutí o osvojení vzít svůj návrh zpět. V praxi se tyto případy stávají minimálně. Usuzuji, že příčiny lze spatřovat např. v nedostatečném porozumění specifické situaci a potřebám ohroženého dítěte, nedostatečné připravenosti budoucích rodičů na náročnou situaci, nesplnění jejich přehnaných představ, nemožnosti sžít se osvojence s osvojiteli, zejména jsou-li osvojení staršího věku, projevení se závažných psychických nebo fyzických onemocnění osvojence, selhání práce odborníků v procesu zprostředkování, volbě nesprávné formy NRP a samozřejmě kombinaci uvedených příčin.

V souvislosti s náročností období zvykání si na nový rodinný život jak ze strany osvojence, tak i budoucích osvojitelů popisují Rotreklová a Hofrová (2008, s. 19) současnou nedostatečnou nabídku a kapacitu odborných pracovišť specializovaných na problematiku NRP. Poukazují na „nedostatečné porozumění specifické situaci a potřebám ohroženého a traumatizovaného dítěte ... nejen ze strany osob přejímajících dítě do péče nahrazující péči rodičů, ale v řadě případů také ze strany sociálních pracovníků, pracovníků školských a zdravotnických zařízení, soudů a dalších odborníků.“ Obě kritizují „formálnost sledování vývoje dítěte, které je pojímáno jako „přátelská návštěva v rodině“ – vizuální kontrola podmínek v domácnosti, vedení dokumentace a její doplňování zprávami ze školy a od lékaře. Chybí zpracování individuálního plánu dítěte a metodika sledování – co je třeba sledovat, na co se zaměřit a jak hodnotit naplňování potřeb dítěte a respektování jeho zájmů.“

O osvojení rozhoduje okresní soud jako věcně příslušný soud v 1. stupni (§ 9 odst. 1 občanského soudního řádu). Místně příslušným je soud, v jehož obvodu má dítě na základě dohody rodičů nebo rozhodnutí soudu své bydliště. Není jím tedy soud, v jehož obvodě je ústavní zařízení, ve kterém je nezletilé dítě umístěno. Ve věci jedná a rozhoduje samosoudce (§ 36 odst. 1, § 36a odst. 2 občanského soudního řádu).

Účastníky řízení dle § 181 odst. 1 občanského soudního řádu jsou osvojované dítě,³¹ jeho rodiče, popř. poručník, dále osvojitel a jeho manžel. Manžel osvojitele účastníkem není, není-li k osvojení třeba jeho souhlasu. Rodiče osvojovaného dítěte (týká se i nezletilého rodiče) nejsou účastníky řízení, jsou-li zbaveni rodičovské zodpovědnosti nebo způsobilosti k právním úkonům, popř. jsou v této způsobilosti omezeni, nebo dali-li k osvojení souhlas předem bez vztahu k určitým osvojitelům (§ 68a ZOR). Účastníky dále nejsou také ti rodiče, o kterých soud ve zvláštním samostatném řízení předcházejícím řízení o osvojení na základě návrhu OSPOD jako opatrovníka dítěte rozhodl, že není třeba jejich souhlasu.

Soud v řízení o osvojení zjišťuje a ve svém rozhodnutí i zdůvodňuje splnění základní podmínky stanovené pro vyslovení osvojení zákonem o rodině, a sice aby osvojení bez ohledu na to, o jaký stupeň jde, bylo ku prospěchu jak nezletilého dítěte, tak společnosti. Článek 3 Úmluvy o právech dítěte jednoznačně stanoví, že zájem dítěte musí být prvořadým hlediskem při jakékoliv činnosti týkající se dětí.

Soud musí pečlivě zjišťovat informace o osobách osvojitelů. Požadavky na osobu osvojitele i osvojence jsou popsány výše. Dále je předmětem zkoumání věkový rozdíl mezi osvojencem a osvojitelem. Soud ověřuje jaké jsou osvojitelovy výdělečné a celkové majetkové poměry, zda a ke komu a v jaké výši má vyživovací povinnost, jaká je úroveň jeho bytových poměrů atd. Soud posuzuje i schopnost žadatelů uspokojovat celkové potřeby osvojence (např. kulturní, sportovní i ostatní potřeby).

V případě, že je třeba k osvojení souhlasu druhého manžela, soud zabezpečuje, aby daný souhlas měl veškeré náležitosti, které občanské právo klade obecně na projev vůle jako právní úkon (§ 104 ZOR, § 37 a násl. občanského zákoníku). Není-li souhlas

³¹ Osvojované dítě je v řízení o osvojení vyslechnuto jen tehdy, je-li dítě schopno posoudit dosah osvojení. Pokud nemá být vyslechnuto, soud je nepředvolává. Ostatní účastníky vyslechnout soud musí, a to podle možnosti osobně.

v souladu s touto právní úpravou, soud nesmí osvojení vyslovit. Souhlas druhého manžela je jeho ryze osobním a nezastupitelným právem, nelze ho nahradit v rámci zástupního práva ani soudním rozhodnutím.

Soud zkoumá, zda jsou splněny i další hmotněprávní podmínky – souhlas zákonného zástupce dítěte, případně i souhlas samotného osvojovaného dítěte, je-li schopno posoudit dosah osvojení (pozitivní předpoklad) a zároveň pokud by tím nebyl zmařen účel sledovaný osvojením. Zvláště pečlivě je zkoumáno naplnění podmínek, kdy není souhlasu zákonného zástupce třeba.

Z osobní zkušenosti vím, že v případě kvalifikovaného nezájmu jsou předkládány záznamové listy návštěv a jiných forem kontaktu z ústavního zařízení a sociální pracovnice z ústavu může být předvolána k soudu jako svědek. V případě absolutního nezájmu o dítě se zkoumá, zda rodičům v kontaktu nebránila (objektivně posuzováno) žádná závažná překážka. Může se stát, že rodič v rozhodném období např. trpěl vážnou chorobou, byl umístěn dlouhodobě v léčebně, byl ve výkonu trestu), a proto nemohl z omluvitelných důvodů dítě navštěvovat, anebo plnit vyživovací povinnost (např. byl dlouhodobě nezaměstnaný).

Soud musí v první řadě zjistit počátek plynutí zákonem stanovené šestiměsíční popř. dvouměsíční lhůty. Soudní praxe považuje za počátek soustavného neprojevení opravdového zájmu rodiče o nezletilé dítě např. umístění dítěte rodičem v ústavu, uskutečnění poslední návštěvy dítěte rodičem v ústavu atd., vždy ovšem ve spojení s dalšími okolnostmi konkrétního případu. Do lhůty není vyloučeno započítávat i lhůtu, kdy se již dítě nachází v zatímní (adopční) péči budoucích osvojitelů, kam je umístil sám rodič, nikoli OSPOD. Minimální lhůta musí být počítána z časového hlediska vcelku, počátek lhůty musí být vždy bezpečně zjištěn. (Hrušáková, et. al, 2009)

O tom, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k osvojení a zda budou mít rodiče postavení účastníků řízení o osvojení rozhoduje soud ke dni podání návrhu OSPOD jako opatrovníkem dítěte, popř. rodičem dítěte. Toto řízení předchází samotnému řízení o osvojení, v tomto samostatném řízení se soud soustřeďuje pouze na rozhodnutí o tom, zda rodič neprojevoval po dobu šesti měsíců soustavný opravdový zájem, resp. po dobu

dvou měsíců vůbec žádný zájem o nezletilé dítě.³² Původně, před novelou ZOR z roku 1998, rozhodovaly soudy o tak závažné věci, jako je účastenství rodičů v řízení o osvojení (ohledně vyslovení souhlasu s osvojením jejich dítěte) jako o otázce předběžné. „Nyní nemůže být zahájeno řízení o osvojení, dokud není pravomocně skončeno řízení o určení, zda je třeba souhlasu rodičů k osvojení jejich dítěte.“³³

(Frinta, O., Melicharová, D. Náhradní péče o dítě – právní rámec v obecných souvislostech. In Sborník č. 39, UK v Praze, 2008, s. 35)

Zavedení zvláštního řízení podle § 68 odst. 3 ZOR se stalo předmětem diskuzí, námitek a kritiky, a to zejména proto, že dochází k prodloužení vlastního řízení o osvojení, neboť pokrevní rodiče jsou často nedostupní nebo dostupní jen obtížně a dále se uvádí, že toto zvláštní řízení může rodiče jako jeho účastníky upozornit na to, že se v uspořádání jejich vztahu k nezletilému dítěti něco připravuje, což může přispět ve větší míře než dosud k narušení principu anonymity budoucích osvojitelů spojeného s možností pozdějšího nepříznivého zasahování pokrevních rodičů do výchovy již osvojeného dítěte. Prvořadým úkolem soudů i OSPOD a jejich účinné koordinace je, aby nedocházelo v důsledku zavedení tohoto zvláštního řízení ke zbytečným průtahům celé procedury a k podstatnému prodlužování celkového procesu osvojení. (Hrušáková, et al., 2009)

Další povinnosti, které spolu navzájem souvisejí, soudům určuje § 70 ZOR, a sice:

- zjistit na základě lékařského vyšetření zdravotní stav osvojitelů a jejich osobnostní dispozice a motivaci, tj. vnitřní přesvědčení k osvojení, a zároveň posoudit, zda zjištěné výsledky vyšetření nebrání naplnění účelu sledovaného osvojením, a vyšetření zdravotního stavu osvojeence;

³²Pravomocný rozsudek o tom, že není třeba souhlasu rodičů k osvojení, soud na návrh zruší, změní-li se poměry (např. k osvojení nedojde a rodiče jsou připraveni a ochotni se o nezletilé dítě starat). Návrh lze podat s cílem čelit zneužití nejdříve po uplynutí jednoho roku od právní moci rozsudku. Toto však neplatí, bylo-li dítě osvojeno nebo bylo-li zahájeno řízení o osvojení, nebo bylo-li dítě již svěřeno do péče budoucího osvojitele. Tento způsob řešení střetu zájmu nezletilého dítěte na umístění do náhradní osvojecké rodiny a zájmu na ochraně zákł. práv pokrevních rodičů na výkon rodičovských práv i právo nezletilého dítěte na to, aby o něj pečovali v první řadě jeho pokrevní rodiče, lze s přihlédnutím k mezinárodním standardům (čl. 6 Úmluvy o ochraně lidských práv a zákł. svobod, čl. 6 odst. 2 Úmluvy o právech dítěte) považovat za krok správným směrem. (Hrušáková, et al., 2009, s. 336, 337)

³³V případě porodu s utajením totožnosti matky předchází řízení o osvojení samostatné řízení podle § 68 odst. 3, kdy se zjišťuje míra nezájmu matky. Dále pokud byla u osvojeného dítěte ještě před rozhodnutím soudou o osvojení nařízena ústavní výchova, je třeba tuto ústavní výchovu jiným zvláštním rozhodnutím soudou zrušit.

- seznámit s takto zjištěnými výsledky vyšetření jak osvojitele, tak zákonného zástupce osvojence (informační povinnost soudu). Soud musí informovat jak o příznivých výsledcích vyšetření zdravotního stavu, tak i o nepříznivých.

Pokud soud rozhoduje o osvojení zprostředkovaném OSPOD, jsou skutečnosti o zdravotním stavu (dále materiální podmínky, stabilita manželského svazku a další) již zjištěny v rámci zprostředkování. Pokud soud rozhoduje o osvojení, kde rodiče dali souhlas s osvojením dítěte předem bez vztahu k určitým osvojitelům nebo kdy návrh na osvojení podal manžel rodiče dítěte nebo pozůstalý manžel po rodiči či osvojiteli dítěte a zprostředkování se neprovádí, pak musí soud sám ve spolupráci s OSPOD a dalšími orgány zjišťovat rozhodné skutečnosti.³⁴

Na základě zhodnocení všech provedených vyšetření musí soud učinit závěr, zda se zjištěné výsledky nepříčí účelu osvojení. Pokud by tomu tak bylo, soud by neměl navrhané osvojení vyslovit, a to ani v případě kladného stanoviska zákonného zástupce osvojovaného dítěte s osvojením. Pokud však nejsou zjištěny natolik závažné skutečnosti, že by osvojení skutečně neplnilo svůj účel a i v případě např. nepříznivého zdravotního stavu dítěte dále budoucí osvojitel popř. osvojitelé na návrhu o osvojení trvají, nemá soud důvod návrh na osvojení zamítnout. Pro rozsudek o osvojení je rozhodující stav v době jeho vyhlášení. (§ 154 odst. 1 občanského soudního řádu)

Rozhodnutí soudu o osvojení obsahuje vedle výroků o samotném osvojení, o stupni osvojení a o příjmení osvojence také výrok o zápisu osvojitele či osvojitelů do matriky místo rodiče či rodičů osvojence, popř. osvojuje-li osamělá osoba, i výrok, aby byl z matriky vypuštěn zápis o druhém rodiči dítěte. Rozsudek soudu je právo tvorný (konstitutivní), neboť teprve jeho právní mocí vznikne osvojenecký poměr mezi osvojencem a osvojitelem. (§ 159 občanského soudního řádu)

Soud rozhoduje i v případě přeměny osvojení ze zrušitelného na nezrušitelné za splnění zákonných podmínek a na návrh osvojitele. Vzhledem k tomu, že k rozhodování dochází po určité době od prvního rozhodnutí a navíc se jedná o osvojení nezrušitelné, ke kterému se váží i jiné právní důsledky, dochází k novému posuzování návrhu. „Soud

³⁴Pokud lékařskou zprávu nebo jinou listinu předloží sami osvojitelé, a ta bude svým obsahem pro soud dostačující a nevzniknou o ní žádné pochybnosti, nebude důvod, aby si písemný důkaz tohoto druhu opatřoval soud ještě znovu sám. (§ 125 občanského soudního řádu)

musí nově zkoumat všechny podmínky, které mu zákon ukládá, včetně schopnosti a předpokladů osvojitele dítě vychovat, zdravotního stavu osvojitele a osvojence, vzájemné citové vazby atd.“ (Novotná, Průšová, 2004, s. 66).

Hrušáková, et. al. (2009, s. 372) popisuje obvyklý postup soudů při rozhodování o přeměně osvojení ve věci souhlasu pokrevních rodičů nebo zákonných zástupců dítěte. „Tam, kde nebylo třeba souhlasu pokrevních rodičů již při původním zrušitelném osvojení, lze usuzovat, že jejich souhlasu nebude třeba ani při pozdější přeměně osvojení. ... Jinak však je tomu v případech, kdy souhlasu rodičů k původnímu, zrušitelnému osvojení třeba bylo a kde rodiče tento svůj souhlas ke zrušitelnému osvojení také udělili. Soudní praxe v těchto případech došla k závěru, že souhlasu pokrevních rodičů k přeměně osvojení již třeba není. Argumentovala a argumentuje nadále tím, že v době, kdy soud rozhoduje o přeměně osvojení, nejsou již rodiče nositeli rodičovské zodpovědnosti, a tedy nejsou ani zákonnými zástupci dítěte. Proto není třeba jejich souhlasu k osvojení, ... proto nejsou podle soudní praxe ani účastníky řízení o přeměně osvojení. Na podporu svého stanoviska soudní praxe uvádí, že přeměnou osvojení podle § 77 ZOR vlastně nedochází k žádné zásadní změně právního postavení rodičů, neboť ta podle § 72 ZOR nastala již pravomocným rozhodnutím o zrušitelném osvojení.“

Já se domnívám, že jestliže rodiče dali souhlas pouze s osvojením zrušitelným, zřejmě si nechtěli úplně uzavřít cestu k dítěti. Mohli si být vědomi, že existuje možnost zrušení osvojení, návratu dítěte do původní rodiny a obnovení jejich rodičovské zodpovědnosti. Během doby se mohla jejich nepříznivá situace změnit a soud by měl tuto skutečnost vzít do úvahy. V praxi však podle současné úpravy dává souhlas k přeměně opatrovník nezletilého dítěte. (§ 83 ZOR)

Jak již bylo uvedeno výše, osvojení lze zrušit, a to opět pouze soudním rozhodnutím. Od 1. 8. 1998 (od účinnosti novely ZOR) nelze zrušit osvojení ani dohodou mezi zletilým osvojencem a osvojitelem uzavřenou ve formě soudního zápisu. Soud pečlivě zkoumá důvody uvedené v návrhu osvojence nebo osvojitele na zrušení osvojení, a to zejména proto, že se zde nemůže opřít o taxativní ani demonstrativní výčet důvodů v zákoně, ale musí posoudit konkrétní situaci. Vždy je třeba mít na paměti důsledky

zrušení osvojení a opět platí, že prvořadým je zájem dítěte. Právní účinky zrušení osvojení soudem nastanou dnem právní moci rozsudku, kterým bylo osvojení zrušeno.

Na celý soudní proces se vztahuje ustanovení § 69a ZOR – poučovací povinnost soudu. Soud má povinnost před rozhodnutím o osvojení, tj. v průběhu řízení o osvojení, poučit osvojitele o účelu, obsahu i důsledcích osvojení. Tato poučovací povinnost má zvláštní význam zejména u osvojení druhého stupně, tj. u nezrušitelného osvojení, jehož jednou vzniklé právní následky již nelze odstranit. Součástí poučení soudu by u nezrušitelného osvojení mělo být také, že tento stupeň osvojení za určitých podmínek nevyklučuje opětné osvojení. (§ 76 ZOR)

5. Případové studie

Ze šesti oslovených rodin (všechny z Jihomoravského kraje), které osvojily dítě nebo děti, byly čtyři natolik vstřícné, že mi umožnily nahlédnout do jejich soukromí a poskytly mi rozhovor. Rodiny jsem kontaktovala buď osobně, protože jsem je znala, nebo mi kontakt zprostředkovala jiná osoba. U jedné rodiny s rozhovorem souhlasil z rodičů pouze otec, proto se neuskutečnil. Další rodina odmítla spolupráci ihned po oslovení. Rozhovory probíhaly v jejich domácím prostředí a ve dvou případech i za přítomnosti dětí, které se ale rozhovoru přímo neúčastnily, věnovaly se hře a sledování televize.

Zvolila jsem rozhovor polořízený. Otázky jsem si připravila předem a zapamatovala jsem si ty nejdůležitější z nich. Rozhovor jsem si se souhlasem rodičů natáčela na diktafon. Domnívala jsem se, že čtením otázek a psaním odpovědí na záznamový arch by se stal rozhovor formálním, zbytečně by se prodlužoval a rodiče by v netrpělivosti neodpovídali upřímně. Rodiče jsem ujistila, že jejich osobní data nebudou uváděna. Autentičnost rozhovoru se promítá do textu.

Mimo osobních údajů, které přiblíží rodinu, jsem se rozhodla sledovat zejména čtyři okruhy:

- jaká byla čekací doba na dítě;
- jak jim vyhovovaly stanovené postupy v procesu osvojení;

- kdo (z řad odborníků v procesu zprostředkování) jim nejvíce pomáhal;
- zda využívají odborných služeb poskytovaných pěstounům a osvojitelům.

Rodina A:

Žena 39 let, muž 40 let, pro oba 1. manželství, bydlí ve městě do 25 000 obyvatel, oba vysokoškoláci. Mají v adopci dvě děti, chlapce a děvče, sourozence. V době osvojení bylo chlapci 6 měsíců, děvče jim bylo nabídnuto po 2 letech, aby sourozenci mohli zůstat spolu, ve věku 3 měsíců. Obě děti převzali z kojeneckého ústavu. Nyní má chlapec 8 let a děvče 5 let.

O osvojení požádali ve svých 29 a 30 letech. Do žádosti uvedli, že požadují dítě do 1 roku pouze s menším zdravotním handicapem. Rozhodnutí adoptovat dítě bylo společné.

O vlastní dítě se snažili 8 let, lékařsky příčina neplodnosti nebyla zjištěna, žena podstoupila stimulaci cyklů a jednou umělé oplodnění, pokus se nezdařil.

Informace o NRP a největší pomoc v procesu osvojení jim poskytla příslušná sociální pracovnice obecního úřadu.

Z procesu osvojení považují za nejnáročnější psychologické testy, přidali by individuální konzultace s psychologem, vynechali by sezení s jinými žadateli za účasti psychologa. Zcela jim chyběly přednášky např. o rizicích NRP. Informace si doplnili od sociální pracovnice obecního úřadu a své příbuzné – vrchní sestry v kojeneckém ústavu. Celkově přípravu hodnotí negativně, nic nového jim nepřinesla. Akceptovali povinnost ji absolvovat.

Sami se na příchod dítěte nepřipravovali. Konkrétní příprava v podobě nákupu oblečení, hraček a potřebného vybavení proběhla až v době po seznámení se s konkrétním dítětem, kdy už byli rozhodnuti jej přijmout.

Na první dítě čekali 3 roky. Během této doby odmítli dvě děti, a to po seznámení se s dokumentací dětí (první bylo romské se špatnou prognózou vývoje, druhé bylo se zdravotním postižením).

Manželé shodně uvádějí, že po těchto dvou negativních zážitcích považovali jako obrovské štěstí, že byli vybráni pro naprosto zdravé dítě svého etnika s dobrou genetickou výbavou i prognózou vývoje.

Při rozhovoru s primářem kojeneckého ústavu o dítěti se necítily zaskočení, otázky měly promyšlené, a to zejména proto, že již měli předchozí negativní zkušenosti. Byla jim poskytnuta kompletní dokumentace dítěte včetně prognóz.

První setkání s dítětem proběhlo v kojeneckém ústavu. Rodiče hodnotí kladně jak personál, jeho přístup, tak prostředí návštěvní místnosti. Již při první návštěvě mohli zůstat asi 1 hodinu sami s dítětem. Od sester na oddělení se dozvěděli odpovědi na všechny otázky ve věci dítěte (jeho potřeby, návyky, ...)

Pro pokračování v adopčním procesu se rozhodli společně okamžitě při první návštěvě. Doma jim byla oporou i širší rodina.

Další průběh hodnotí kladně. První dítě jim bylo předáno do předadopční péče do 2 týdnů, druhé dokonce již za 1 týden po seznámení. Soud proběhl u obou dětí v 1 roce jejich věku.

Oba manželé společně uvádějí, že přijetí dětí jim sice změnilo životy, ale k lepšímu. Stmelilo a posílilo jejich manželství, které dostalo jiný smysl. Na materiální zatížení (nákup oblečení, zařízení apod.) byli připraveni a počítali s tím.

Odborná pomoc v procesu adopce jim nabízena byla. Využili pouze sociální pracovníci obecního úřadu při vyřizování potřebných dokladů.

Po vyslovení osvojení soudem jim odborná pomoc nabídnuta nebyla. Navštěvují nepravidelně soukromě dětského psychologa.

Jejich děti vědí, že jsou adoptované. Rodiče jim pravdu řekli před nástupem do mateřské školy, formou pohádky. Děti reagovaly přirozeně.

Svého rozhodnutí nikdy nezalitovali, cítí se spokojení a šťastní, adopce jim splnila jejich očekávání.

Rodina B:

Žena 36 let, muž 37 let, pro oba 1. manželství, bydlí v malé obci cca 600 obyvatel, žena středoškolačka, muž vyučen. Adoptovali 1 dítě, děvče, v době osvojení jí bylo 9 měsíců, děvčátko převzali z kojeneckého ústavu. Nyní má 2 roky.

V době podání žádosti o osvojení bylo ženě 30, muži 31 let. Do žádosti uvedli, že požadují dítě do 1 roku pouze s menším zdravotním handicapem.

O možnost adopce se nejprve zajímala žena, muž hned při prvním rozhovoru souhlasil a rozhodnutí podat žádost o osvojení bylo společné.

O vlastní dítě se snažili několik let až do podání žádosti o zařazení do evidence žadatelů, u ženy proběhla dvě těhotenství ukončená samovolným potratem. Důvod nebyl specifikován. Z lékařského hlediska stále mají možnost využít umělé oplodnění.

Informace o NRP zjistila žena při návštěvě sociální pracovnice na odboru sociálních věcí, která jí dala písemně vypracované podklady (jak proces probíhá) a žádosti na vyplnění. Největší pomoc v procesu osvojení jim poskytla zmíněna sociální pracovnice. Proces osvojení celkově hodnotí jako zdouhavý i náročný. Časově i psychicky náročné byly psychotesty. Pohovory, návštěvu sociální pracovnice v domě a povinnou přípravu na adopci v délce trvání několika prodloužených víkendů brali jako povinnou součást cesty k rodičovství. Zpětně se domnívají, že vzhledem k nízkému věku adoptované holčičky zatím informace z kurzů nevyužili. Kurz se jim zdál zbytečně dlouhý.

Na příchod dítěte do rodiny se nepřipravovali. Nepovažovali za nutné číst literaturu ani stýkat se s jinými rodinami, které potkali při přípravě.

Na dítě čekali 4 roky. Byla to první nabídka.

Ihned po shlédnutí fotografie a získání prvních informací na krajském úřadě cítili nepopsatelný pocit štěstí a radosti a ihned jeli do kojeneckého ústavu na osobní setkání. Primářka kojeneckého ústavu jim poskytla odpovědi na další otázky, ptali se na zdravotní stav a další vývoj. Po rozhovoru šli do návštěvní místnosti a zdravotní sestra jim přinesla holčičku k seznámení.

Na první setkání se neměli čas nijak připravovat. Rodiče hodnotí kladně personál ústavu, jeho laskavý přístup, hůře už prostředí návštěvní místnosti. Sestřička jim donesla nějaké hračky, holčičku mohli už i nakrmit.

Pro pokračování v adopčním procesu se rozhodli společně okamžitě při první návštěvě. Doma jim byla oporou i širší rodina, jak jejich rodiče, tak jejich sourozenci.

Další průběh hodnotí kladně. Dítě si odvezli do předadopční péče při druhém setkání za 1 týden. Současně při přebírání dítěte zjistili potřebné informace k režimu dne a osobním potřebám dítěte ohledně stravy a zvyklostí. Po třech měsících požádali o osvojení zrušitelné a když měla holčička 1 rok, podali návrh na osvojení nezrušitelné. Soud proběhl bez problémů. Co hodnotí jako negativní, je dlouhá doba (6 měsíců) vyřizování nového rodného listu holčičky, které bylo změněno jak příjmení, tak i jméno. Oba manželé společně uvádějí, že jejich manželství bylo spokojené a pěkné i před adoptí, ale teď je šťastnější, naplněné a „každý den je s holčičkou teď něčím novým.“ Nejdříve se obávali, jak změnu ponese holčička, ale byli překvapeni, že ihned po příjezdu domů se chovala, jako by nikdy nežila jinde. Oblečení, hračky, nábytek, kočárek a další potřebné věci nakoupili nebo dostali darem v průběhu týdne od první návštěvy holčičky v kojeneckém ústavu do převzetí.

Odborná pomoc v procesu adopce jim nabízena nebyla. Žádnou pomoc nevyhledávali, s vyřizováním dokladů, rodičovského příspěvku apod. jim pomohli na úřadě.

Po vyslovení osvojení soudem jim odborná pomoc nabídnuta nebyla. Vzhledem k tomu, že již mají vše soudně vyřešené a cítí se jako úplně normální rodina, s nikým z oblasti NRP v kontaktu nejsou.

Holčička je zatím malá a nemá smysl jí povídat o osvojení. Manželé ale zastávají názor, že by to měla vědět. Ještě nepřemýšleli, kdy jí pravdu řeknou a jakou formou.

Svého rozhodnutí nikdy nezalitovali, a oba jsou přesvědčení že, adopce jim splnila jejich očekávání.

Rodina C:

Žena 32 let, muž 33 let, pro oba 1. manželství, bydlí v obci do 5 000 obyvatel, oba středoškolské vzdělání. Mají v adopci jednoho chlapce. V době osvojení bylo chlapci 18 měsíců. Dítě převzali z kojeneckého ústavu. Nyní má chlapec 3,5 roku. Rodina má dále už téměř 1 rok v poručnické péči dvojčata, chlapce ve věku necelé 3 roky, děti příbuzných, kteří zemřeli při autonehodě.

O osvojení požádali ve svých 28 a 29 letech. O možnost adopce se nejdříve zajímala žena. Rozhodnutí adoptovat dítě bylo společné.

O vlastní dítě se snaží stále, příčina neplodnosti nebyla zjištěna, lékaři tvrdí, že možnost přirozeného těhotenství stále existuje.

Informace o NRP a největší pomoc v procesu osvojení jim poskytla příslušná sociální pracovnice obecního úřadu.

Proces osvojení považují za zdoluhavý, ale kladně hodnotí přípravný kurz, jehož absolvování jim změnilo celkový pohled. Mnoho věcí nevěděli vůbec nebo neměli správnou představu. Přesto žádost nestáhli.

Sami se na příchod dítěte nepřipravovali. Uvádí, že se „pouze těšili.“ Nákup oblečení, hraček a dalších potřebných věcí zvládli za dva dny po seznámení se s chlapčkem.

Na dítě čekali 3 roky. Jakmile jim bylo telefonicky oznámeno, že byli vybráni pro konkrétní dítě, cítili protichůdné pocity. Měli radost, ale zároveň strach, jestli všechno zvládnou. Na úřadě se z dokumentace dozvěděli, že chlapeček jeví známky mentálního opoždění, ale vzhledem k věku má dobrou prognózu vývoje. Pocítili zklamání.

Při rozhovoru s primářem kojeneckého ústavu už byli klidní a ptali se na původní rodinu dítěte a jeho zdravotní stav, otázky probrali společně doma. Byla jim poskytnuta kompletní dokumentace dítěte včetně prognóz.

První setkání s dítětem proběhlo v kojeneckém ústavu. Rodiče hodnotí kladně personál, i prostředí zařízení. Pro pokračování v adopčním procesu se rozhodla žena okamžitě při první návštěvě. Muž váhal, ale ještě v kojeneckém ústavu se k rozhodnutí ženy připojil. Doma jim byla oporou i širší rodina.

Následný průběh hodnotí kladně. Dítě si odvezli domů za 4 dny po oznámení, že byli vybráni. Negativně hodnotí pomalý průběh soudního procesu.

Oba manželé shodně uvádějí, že adoptování dítěte velice posílilo jejich manželství, dítě doplnilo chybějící součást rodiny.

Odborná pomoc mimo povinného kurzu v procesu adopce jim nabízena nebyla. Co je zapotřebí udělat se vždy dozvěděli od sociální pracovnice na úřadu buď obecním nebo krajském. Po vyslovení osvojení soudem jim odborná pomoc nabídnuta nebyla. Jsou v kontaktu se sociální pracovníci, a to zejména kvůli poručnictví dvojčat.

Jejich syn neví o osvojení, ale rodiče se chystají časem pravdu sdělit. Ještě neví, jakým způsobem.

Svého rozhodnutí osvojit dítě nikdy nezalitovali, v některých zvláště náročných chvílích litují rozhodnutí stát se poručníky, protože mají pocit, že tři malé děti nezvládají tak, jak by si představovali. (Přesto se ale snaží počít vlastní dítě ... pozn. aut.)

Rodina D:

Žena 46 let, muž 54 let, pro ženu 1. manželství, pro muže 2. manželství (z prvního manželství má dva již dospělé syny), bydlí obci do 1 000 obyvatel, oba středoškoláci, žena studuje VŠ. Mají v adopci 1 chlapce (nyní 6,5 roku) a v pěstounské péči zdravotně postižené děvčátko (nyní 7 let). V době osvojení bylo chlapci 18 měsíců, děvčeti v době svěření do pěstounské péče byly 3 roky. Obě děti převzali z kojeneckého ústavu.

O osvojení požádali ve svých 37 a 46 letech. Požadovali dítě do 3 let. S nápadem, že by mohli adoptovat dítě přišla nejprve žena, muž (neboť měl své vlastní děti a věkově se již na malé dítě necítil) se teprve po nějaké době připojil. Akceptoval touhu své ženy po dítěti.

O vlastní dítě se snažili několik let, lékaři nenašli žádnou zdravotní překážku k početí vlastního dítěte.

Informace o NRP získali od svých přátel, kteří osvojili dítě a od sociální pracovnice tenkrát ještě okresního úřadu. Ta jim také pomáhala s dotazníky, žádostmi a vysvětlovala další postupy. Díky ní, její vstřícnosti, trpělivosti hodnotí celý proces

zprostředkování kladně. Dokonce díky sociální pracovníci získali kontakt na rodinu, která právě v té době osvojila dítě a od nich se dozvídali více o soudním procesu.

Z procesu osvojení považují za nejnáročnější absolvování psychotestů, zvláště pak muž „hodně zkusil“. Naopak jim hodně dala povinná příprava. Doslova „hltali“ informace od ředitelky dětského centra, psychologa, neurologa, pediatra a hlavně praktické rady rodiny, která osvojila dítě. Tyto praktické rady hodnotí jako nejpřínosnější. Dále vidí problémy až s termíny soudních jednání.

V průběhu čekání hodně četli (Matějček, Prekopová) a sbírali informace z časopisů o NRP. Byli na dvou přednáškách Jiřiny Prekopové. Konkrétní nákupy oblečení, hraček a potřebného vybavení proběhly až v době po seznámení se s konkrétním dítětem, kdy už byli rozhodnutí jej přijmout. „Díky těhotenství se rodiče připravují 9 měsíců, my to museli zvládnout hodně rychle, ale možná to bylo také dobře. Nedovedeme si představit, že bychom delší dobu připravovali např. pokojíček pro dítě a pak přizpůsobovali dítě do toho pokojíčku. Takto jsme přesně věděli, co koupit.“

Na první dítě čekali 3,5 roku od podání žádosti. Během této doby zmírnili své požadavky na dítě, netrvali na absolutně zdravém dítěti. Jinak by jistě čekali déle. Snažili se hledat i jiné cesty, např. přes Fond ohrožených dětí, který v té době ještě zprostředkoval přímé adopce.

Po telefonickém oznámení, že byli vybráni pro dítě jako vhodní rodiče, cítili obrovskou radost. Hned po prvních informacích na krajském úřadě však byli zklamáni. U chlapečka diagnostikovali dětskou mozkovou obrnu a svalovou hypotonii, a proto byla navržena raději pouze pěstounská péče. Přesto se jeli do kojeneckého ústavu na dítě podívat. Žena cítila naději, že problém není tak velký, jak byl ve zdravotní dokumentaci popsán. Muž byl zklamán, protože v materiálech dítěte byla přiložena nepovedená fotografie, kde dítě skutečně vypadalo jako vážně mentálně postižené.

Už při rozhovoru s primářkou kojeneckého ústavu pocítili určitou naději, protože aktuální zdravotní stav dítěte byl mnohem lepší, než uváděla dokumentace na úřadě a také paní primářka jim zodpověděla ochotně všechno, na co se ptali (otázek měli hodně, doma si o nemoci zjišťovali informace) a povzbudila je, protože zdravotní stav chlapečka se zlepšoval. Přečetli si celou dokumentaci chlapečka.

První setkání s dítětem proběhlo v kojeneckém ústavu. Chlapeček právě spal a sestřičky umožnily ženě, aby se mohla podívat. Jak říká, okamžitě si klučinu zamilovala. Muž stále váhal. Nejprve dítě nechtěl vůbec vidět, byl rozhodnut s adopcí nesouhlasit. Nakonec souhlasil se seznámením. Počkali, až se malý probudí a proběhlo první

setkání. Zde se ukázalo, že chlapeček dobře chodí a i dobře reaguje, nebojí se a je veselý, a proto se už po první návštěvě oba rodiče shodli, že požádají o svěřením do předadopční péče. Rodiče hodnotí kladně jak personál, jeho přístup, tak prostředí herny, kde návštěva proběhla. Sestřičky, které byly přítomny setkání, do průběhu příliš nezasahovaly. Spíše ukazovaly, že chlapeček je šikovný, co všechno umí, aby bylo potvrzeno, že předpokládaná prognóza se nenaplnuje. Doma jim byla ze širší rodiny oporou v jejich rozhodnutí zejména sestra ženy. Ostatní rodina bydlí až 200 km daleko, ale i tak jim fandili.

Dítě si mohli převzít v podstatě ihned, ale žena musela absolvovat dlouho plánovanou operaci kotníku, takže ještě dalšího 1,5 měsíce manželé dojížděli do kojeneckého ústavu, s dítětem si hráli, krmili ho, brali ho na procházky a na základě povolení ředitelky kojeneckého ústavu si chlapečka vzali na 1 víkend domů. I toto zdržení bylo nakonec dobré v utvrzení se, že zdravotní stav chlapečka neodpovídá dokumentaci.

Velkou pomoc vidí v osobě ředitelky kojeneckého ústavu. Ta je objednala na nová vyšetření (absolvovali je s dítětem už sami v době předadopční péče), která potvrdila výrazné zlepšování zdravotního stavu.

Adoptování dítěte přineslo do manželství změnu. Oba manželé se shodují na tom, že to byl velký zásah do jejich doposud pohodlného života. Velká část péče o dítě ležela na ženě, protože muž měl a má časově náročnou práci. Přesto to považují za správný krok ve svém životě a nezměnili by ani krok následující, tedy přijetí zdravotně handicapované holčičky do pěstounské péče.

Odborná pomoc v procesu adopce jim nabízena byla, ale nevyužili jí. Žena pracovala na úřadě a byla zvyklá na různá vyřizování.

Po vyslovení osvojení soudem jim odborná pomoc nabídnuta byla. Doma je pravidelně navštěvuje sociální pracovnice. Také vzhledem k postižení holčičky jim sociální pracovnice pomáhala s vyhledáváním vhodného stacionáře a rehabilitačního zařízení.

Jejich děti vědí, že jsou adoptované. Rok po přijetí chlapečka do rodiny se byli všichni v dětském centru seznámit s holčičkou. Dětem říkájí to, co jsou schopny pochopit. „V současnosti je jednou z nejlepších pohádek před usnutím ta o tatínkovi a mamince, kteří neměli děti a tak si přivezli chlapečka a pak i holčičku ...“

Na závěr mi maminka připomněla, abych nezapomněla napsat, že si myslí, že „pro rodiče, kteří se rozhodnou pro jakoukoli náhradní rodinnou péči, je důležité setkávat se s rodiči, kteří také přijali nějaké dítě. Spousta věcí je pak snadnějších, slyší i jiné názory a hlavně osobní zkušenosti, které pro ně mohou být prospěšné.“

Dílčí závěr:

Z uvedených případových studií lze usoudit, že osvojení bylo v těchto případech ku prospěchu všem stranám. V klidném a příjemném prostředí se mi podařilo získat mimo jiných zajímavých informací i odpovědi na otázky, které jsem si vytyčila.

Průměrná čekací doba je 3 – 5 let. Rodiny A a C čekaly 3 roky, rodina D 3,5 roku a rodina B 4 roky, přičemž rodina D musela kvůli pocitu, že čekají dlouho, upravit své požadavky na dítě ve smyslu tolerance i menšího zdravotního handicapu.

Proces osvojení v podobě, v jaké je v současnosti realizován, jako celek neodsoudila žádná z rodin. Rodina A vidí negativa v přípravě žadatelů o zařazení do evidence žadatelů o osvojení, do které by zařadila více individuálních konzultací s psychologem. Přínos nevidí ve skupinových sezeních s jinými žadateli.

Rodina B i C hodnotí proces osvojení celkově jako zdlouhavý i náročný, rodina B zdlouhavost vztahuje i na povinný přípravný kurz. Informace získané v kurzu nevyužila. Časově i psychicky náročné byly psychotesty.

Rodina C naopak přípravný kurz hodnotí kladně. Manželé uvedli, že se dozvěděli mnoho nového, co předtím vůbec neznali nebo neměli správnou představu. Kurz pro ně byl přínosem.

Rodina D se k přípravnému kurzu také vyjadřuje kladně a vyzdvihuje především možnost konzultace s rodinami, které již osvojili dítě. Stejně jako rodina B hodnotí jako nejnáročnější část psychologické testy před rozhodnutím o zařazení do evidence žadatelů o osvojení.

Z odpovědí všech rodin vyplývá, že jim vždy nejvíce pomáhala sociální pracovnice příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Jen v případě rodiny A získávali manželé další informace od pracovnice kojeneckého ústavu, protože byla jejich příbuznou.

V otázce odborné pomoci odpověděly rodiny A i D, že jim v průběhu procesu osvojení i po soudním procesu nabízena byla, ale nevyužily nabídky. Rodina A v současné době nepravidelně navštěvuje soukromě dětského psychologa. Rodinu D navštěvuje sociální pracovnice zejména z důvodu zdravotního postižení osvojeného dítěte i druhého dítěte v rodině, které je závažně zdravotně handicapované a rodina ho má v pěstounské péči.

Rodiny B i C naopak uvádějí, že odborná pomoc jim nebyla vůbec nabídnuta a ani by jí nevyužily. Rodina C je v kontaktu se sociální pracovnicí obecního úřadu, ale ne v souvislosti s osvojením.

Závěr

Cílem teoretické části této práce bylo zmapovat současné formy náhradní rodinné péče v České republice a podrobně se věnovat problematice osvojení včetně procesu osvojení.

Práce připomněla význam osvojení a náhradní rodinné péče jako celku, avšak na několika místech zdůraznila, že nejdůležitějším pro zájem dítěte je zachování možnosti vyrůstat ve vlastní biologické rodině. Náhradní rodinná péče má svůj neoddiskutovatelný význam, přesto práce uvedla názory odborníků podložené praxí, že umístění dítěte do náhradní péče může být někdy voleno jako jednodušší řešení situace. V České republice je věnována nedostatečná péče neplnohodnotně funkčním rodinám. Tak bohužel není časté, aby se dítě vracelo do své původní rodiny.

Za kritická místa v NRP jsou považovány nejednotné metodiky pro zařazování dětí do evidence NRP, zařazování žadatelů do evidence osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny, odborná příprava žadatelů o NRP, proces zprostředkování NRP a odborné vedení NRP.

Tyto skutečnosti zcela jistě vnášejí do oblasti NRP jako celku nejistotu, pochybnosti, snižují její význam. Věřím, že díky připravované rekodifikaci dojde k odstranění nejednotnosti v postupech, bude upřesněna metodika jednotlivých kroků v procesu osvojení a tím dojde ke zprůhlednění celé oblasti, což považuji za dobrý krok z pohledu

široké veřejnosti, žadatelů o osvojení, ale i ohrožených rodin nebo např. těhotných žen, které jsou v situaci, kdy uvažují o předání svého dítěte do péče jiné osoby.

Praktická část měla odpovědět na otázky týkající se realizace předpisů o osvojení v praxi, zda existují problémy v procesu osvojení nebo je celý proces dokonale podchycen a oslovené rodiny k němu nemají výhrady, jaké jsou ve skutečnosti čekací doby, než jsou žadatelé vybráni jako vhodní rodiče pro dítě a konečně která osoba z řad odborných pracovníků podílejících se na celém procesu osvojení byla pro oslovené osvojitelské rodiny tou nejdůležitější z hlediska odborné podpory. Informace jsem získala formou polořízeného rozhovoru, který byl zaznamenáván na diktafon.

Odpovědi potvrdily, že proces osvojení není bezchybný. Názory se různily na jednotlivé kroky, což je dáno jedinečností osobností žadatelů, jejich přístupem, očekáváním, připraveností a množstvím získaných informací, ale i přesto, že se jedná jen o malý vzorek lze uvést, že se potvrdila různost průběhu přípravných kurzů i péče o žadatele a osvojitele poskytovaná ve formě nabídky odborné pomoci.

Ačkoli povinný kurz před zařazením do evidence žadatelů o osvojení nebyl hodnocen u všech párů kladně, osobně se domnívám, že jeho absolvování má své opodstatnění. Ne všichni uchazeči o NRP získávají informace četbou nebo aktivními konzultacemi u sociální pracovníce nebo jiných odborníků. Právě proto jim povinná příprava může otevřít oči, mohou si upřesnit své představy, dozvědět se nové věci, což může jejich rozhodnutí stát se adoptivními rodiči popř. pěstouny posílit nebo naopak přivodit takovou nejistotu, která povede až ke stáhnutí žádosti o zařazení do evidence žadatelů.

Doba čekání, než jsou žadatelé vybráni pro dítě, byla u všech párů v rozmezí uváděného průměru. Zde je třeba připomenout, že tři rodiny osvojily zdravé dítě svého etnika, pouze jedna rodina osvojila dítě se zdravotním handicapem, přesto byla i zde čekací doba průměrná.

Je potěšující, že ve všech případech rodiny označily za osobu, která jim poskytla nejvíce pomoci v různé podobě v procesu osvojení, vždy sociální pracovníci na úseku náhradní rodinné péče obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Manželé bez pochybností hledali informace právě u ní jako první z možností. Žádný pár neuvěděl informaci, že by

jim sociální pracovnice neuměla odpovědět nebo alespoň neznala cestu, jak požadovanou informaci získat. Tuto skutečnost považují také za pozitivní.

Závěrem bych ráda doporučila pro práci v oblasti NRP vždy mít na paměti, že nad každým úkonem stojí základní myšlenka celého systému, a to že prioritou je zájem nezletilého dítěte a právě v zájmu dítěte je poskytnout jeho vlastní rodině pomoc tak, aby dítěti mohla sama vytvořit zdravé a harmonické prostředí pro jeho vývoj. Teprve v případě, že pobyt v biologické rodině není v zájmu dítěte, a tato skutečnost je natolik závažná a nezvratitelná, nastupuje umístění do péče náhradní, nejlépe individuální.

Zde má naše společnost ještě mezery, které jsou ale podchyceny a budou s ohledem na získané zkušenosti z praxe nově legislativně upraveny.

Resumé

Bakalářská práce na téma „Osvojení v systému náhradní rodinné péče“ je rozdělena do dvou částí. Teoretická část se člení do 4 kapitol. První kapitola připomíná důležitost funkční rodiny pro harmonický vývoj dítěte a popisuje současné trendy ve vývoji rodiny. Druhá kapitola se věnuje náhradní rodinné péči mimo osvojení, které je ústředním tématem této práce a jehož historie v ČR, druhy osvojení a podmínky vzniku jsou popsány v kapitole třetí. Kapitola čtvrtá provede čtenáře procesem osvojení.

Praktická část je tvořena pátou kapitolou. Obsahem této části jsou případové studie čtyř manželských párů, které prošly procesem osvojení až do šťastného konce, byly vybrány jako vhodní žadatelé a podařilo se jim splnit si svůj sen - stát se rodiči. Mimo základních osobních dat rodičů a dětí obsahují případové studie názory, poznatky, zkušenosti i návrhy z procesu osvojení tak, jak to vidí samotní aktéři.

Práce vyzdvihuje klady náhradní rodinné péče a osvojení zvláště, protože její existence umožňuje dětem, které z různých příčin nemohou vyrůstat ve svých biologických rodinách, aby poznaly rodičovskou lásku, klidné zázemí a získaly i širší rodinu, např. babičku a dědu. Poukazuje však také na mezery, které se ukázaly v praxi a které snad odstraní nová kodifikace občanského zákoníku, který bude zahrnovat i právo rodinné a osvojení.

Anotace

Tématem bakalářské práce je „Osvojení v systému náhradní rodinné péče“. Práce je rozdělena do dvou částí. V první teoretické části připomíná význam rodiny pro společnost, poskytuje informace o náhradní rodinné péči v České republice, o jejích formách a podrobně se pak zabývá osvojením, procesem zprostředkování osvojení.

V praktické části jsou prezentovány osobní data čtyř osvojitelských rodin a jejich názory, poznatky, zkušenosti, návrhy z procesu osvojení, kterým prošly.

Klíčová slova

rodina, péče, výchova, osvojení, adopce, pěstounská péče, opatrovnictví, poručenství, hostitelská péče, poradní sbor

Annotation

The theme of my Bachelor thesis is “Adoption in the alternative family care systém.” This work is divided into two parts. The first section recalls the theoretical importance of the family to society, provides information on alternative family care in the Czech Republic, on its forms and deals in detail with the adoption, adoption mediation process.

The practical part of my work are presented four families and their views, knowledges, experiences, suggestions from the process of adoption, they have undergone.

Keywords

family, care, education, adoption, foster care, guardianship, host care, advisory

Literatura a prameny:

Právní předpisy:

1. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, v platném znění
2. Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, v platném znění
3. Zákon č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník, v platném znění
4. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění
5. Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v platném znění
6. Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění
7. Zákon č. 132/2000 Sb.m. s., Evropská úmluva o osvojení dětí, v platném znění
8. Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, v platném znění
9. Zákon č. 359/ 1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění
10. Zákon č. 422/2004 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, v platném znění
11. Sdělení č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte, v platném znění

Literatura:

12. Bořová, A., Hofrová, V., Jandová, T., Kalábová, S., Rotreklová, E., Štěrbová, D. (2008). *Náhradní rodinná péče a transformace systému péče o ohrožené děti v České republice*. Brno: TRIADA-Poradenské centrum o.s., Brno. ISBN 978-80-254-3353-9
13. Bubleová, V., Vávrová, A., et al. (2009). *Průvodce náhradní rodinnou péčí*. Praha: OPS při Nadaci Terezy Maxové
14. Hartl, P. (2004). *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-803-1
15. Hrušáková, M., et al. (2009). *Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství*, 4. vydání. Praha: Nakladatelství C.H. Beck. ISBN 978-80-7400-061-4
16. Kraus, B., Poláčková, V., et al. (2001). *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-001-2
17. Matějček, Z., Dytrych, Z. (1999). *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada publishing, spol. s r. o. ISBN 80-7169-897-0
18. Matějček, Z., & Koluchová, J., et al. (2002). *Osvojení a pěstounská péče*. Praha: Portál, s r.o. ISBN 80-7171-637-3
19. Novotná, V., Průšová, L. (2004). *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: Linde nakladatelství s.r.o. ISBN 80-86131-56-4
20. Sborník č. 39. Náhradní výchova dětí – možnosti a meze.(2008). Univerzita Karlova v Praze. Beroun: ediční středisko IFEC. ISBN 978-80-87146-05-7

21. Sekot, A. (2006). *Sociologie v kostce*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-126-X
22. Schoolerová, J. E. (2002). *Adopce - vztah založený na slibu*. Praha: Návrat domů. ISBN 80-7255-066-7
23. Škoviera, A. (2007). *Dilemata náhradní výchovy*. Praha: Portál, s r.o. ISBN 978-80-7367-318-5
24. Veselá, R., et al. (2005). *Rodina a rodinné právo. Historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia s r.o. ISBN 80-86432-93-9

Jiné zdroje:

25. <http://www.babybox.cz/uvod.php> [22.1.2010]
26. <http://www.sagit.cz/pages/prehrlub.asp?cd=305&typ=c> [22.1.2010]
27. <http://www.pestouni.cz/poradna/infoonrp/cz/proces-zprostredkovani-nrp/> [23. 1. 2010]
28. <http://www.mpsv.cz/cs/7298> [24. 1. 2010]
29. http://nahradnirodina.cz/files/File/pruvodce_nrp_final.doc [29.1.2010]
30. http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps08/rp_aktual/web/index.html [30.1.2010]
31. <http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/kocab-chce-umoznit-homosexualum-osvojeni-deti/427040> [31.1.2010]
32. <http://www.planovanirodiny.cz/view.php?cisloclanku=2006101202> [8. 1. 2010]
33. <http://www.nemcb.cz/cz/page/57/Utajeny-porod.html?detail=438> [10. 1. 2010]
34. <http://www.klinikazdravi.cz/articles.php?id=df90bbf2-db61-102b-b10a-003048330e04> [21. 2. 2010]
35. [http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/7400321271/\\$File/0001090401.xls](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/7400321271/$File/0001090401.xls) [22. 1. 2010]
36. <http://www.pestouni.cz/pestouni/clanky/cz/5/mezinarodni-osvojeni/> [18. 1. 2010]

Přílohy

1. Formulář „Souhlas s osvojením bez vztahu k určitým osvojitelům“
2. Formulář „Žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli“
3. Formulář „Dotazník pro žadatele o svěřením dítěte do své péče“
4. Formulář „Hodnocení zaměstnavatele“
5. Formulář „Dotazník o zdravotním stavu“
6. Formulář „Lékařské vyšetření“

Souhlas rodiče s osvojením dítěte bez vztahu k určitým osvojitelům podle
§ 68a zákona č.94/1963 Sb., o rodině

PROTOKOL

sepsaný na Městském úřadu Blansko

dne.....

Přítomni:..... funkce.....

..... funkce.....

Dostavili se rodiče dítěte:

jméno a příjmení..... rodné číslo:.....

bytem..... umístěného v.....

Matka:..... rodné číslo:..... bydliště:.....

č. obč. průkazu..... vydaného dne..... kým.....

Otec:..... rodné číslo:..... bydliště:.....

č. obč. průkazu..... vydaného dne..... kým.....

Přítomní rodiče uvedli:

Po zralé úvaze prohlašují, že souhlasí, aby jejich dítě, uvedené shora bylo osvojeno bez vztahu k určitým osvojitelům.

Tento souhlas dávají po uplynutí šesti týdnů po narození dítěte po poučení o významu a důsledcích osvojení ve smyslu § § 63 až 77 zákona o rodině s tím, že osvojením zaniká rodičovská zodpovědnost (souhrn práv a povinností) a že může být rozhodnutím soudu dítě osvojeno nezrušitelně.

Po přečtení schváleno a podepsáno.

matka dítěte

otec dítěte

zástupce obecního úřadu obce s rozšířenou působností

ŽÁDOST O ZAŘAZENÍ DO EVIDENCE ŽADATELŮ VHODNÝCH STÁT SE OSVOJITELI

Žadatelka:.....datum narození.....

trvalé bydliště.....

Žadatel:.....datum narození.....

trvalé bydliště.....

Žádám/e o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli a o zprostředkování osvojení podle § 20 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

Pokud Krajský úřad Jihomoravského kraje nezprostředkuje osvojení do 3 let od nabytí právní moci rozhodnutí o zařazení do evidence žadatelů, zašle kopii údajů z evidence žadatelů Ministerstvu práce a sociálních věcí.

Podle ustanovení § 21 odst. 5 zákona č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů:

Souhlasím(e) – nesouhlasím(e) s tím, aby mou/naši žádost MPSV postoupilo Úřadu pro mezinárodně-právní ochranu dětí za účelem jejího zařazení do evidence pro zprostředkování osvojení ve vztahu k cizině, pokud ministerstvo nezprostředkuje osvojení do 6 měsíců.

Souhlasím(e) - nesouhlasím(e) s tím, že orgán sociálně-právní ochrany dětí je oprávněn zjišťovat další potřebné údaje pro zprostředkování osvojení, zejména o tom, zda způsobem svého života budu/budeme zajišťovat pro dítě vhodné výchovné prostředí, kdykoliv zjišťovat, zda nedošlo ke změně rozhodných skutečností uvedených ve spisové dokumentaci.

Souhlasím(e) - nesouhlasím(e) s tím, že smluvní lékař Krajského úřadu Jihomoravského kraje, je oprávněn zjišťovat všechny potřebné údaje o mém/našem zdravotním stavu, dále je oprávněn vyžádat si kompletní zdravotní dokumentaci u mých/našich ošetřujících lékařů.

Souhlasím(e) - nesouhlasím(e) s účastí na přípravě fyzických osob k přijetí dítěte do rodiny.

V.....dne.....

.....
žadatelka

.....
žadatel

DOTAZNÍK PRO ŽADATELE O SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO SVÉ PÉČE

osvojení pěstounská péče poručenství jiné

A. OSOBNÍ ÚDAJE :

Jméno a příjmení:..... rozená:.....

Datum narození:.....rodné číslo:.....

Bydliště:PŠČ.....

Státní příslušnost:.....národnost:.....

Stav:.....náboženské vyznání:.....

Číslo občanského průkazu (pasu).....

Telefon zam./domů.....e-mail.....

VZDĚLÁNÍ (název školy, vyučení, odborné zkoušky)

základní

vyučen v oboru

středoškolské

vyšší odborné

vysokoškolské

jiné odborné zkoušky

ZAMĚSTNÁNÍ (název zaměstnavatele, Vaše postavení v zaměstnání, apod.)

.....
.....
.....
.....

ZÁJMY :

Jste členem

zájmového sdružení ano - ne politické strany ano - ne

sportovního oddílu ano - ne náboženské společnosti ano - ne

občanského sdružení ano - ne jiné

Pracoval/a jste pracujete s dětmi ano - ne

ZDRAVOTNÍ STAV

○ postizení tělesné smyslové duševní porucha sexuální porucha žádná
pokud ano, jedná se o stav vrozený trvalý dlouhodobý krátkodobý

○ **nemoci, na které se léčíte:**.....

○ léčil/a jste se léčíte se ze závislosti ne
pokud ano drogové alkoholické hráčské jiné /jaké.....

○ **jiné údaje o Vašem zdravotním stavu (alergie, dlouhodobé užívání léků, apod.)**

.....
.....
.....

MANŽELSTVÍ:

Manžel/ka:

Jméno a příjmení:..... rozená:.....
Datum a místo narození:.....rodné číslo:.....
Datum uzavření sňatku:.....
Délka známosti před sňatkem:.....
Délka společného soužití před sňatkem:.....
Pořadí manželství:.....

Jste-li rozveden/á.....kolikrát:..... v roce.....

Kdo podal návrh na rozvod a z jakého důvodu :

.....
.....
.....
.....
.....

Z předchozího manželství jsou děti: ano - ne kolik.....

Jste s dětmi v kontaktu: ano - ne jak často.....

Pokud ne, tak uveďte důvod.....

.....

Žije s Vaší rodinou někdo ve společné domácnosti ano - ne

(kdo, proč, jak dlouho, jak se účastní Vašeho společného života apod.)

.....
.....
.....
.....
.....
.....

RODIČE:

Matka

Jméno a příjmení:..... rozená:.....

Datum a místo narození:.....

Zemřela v roce / příčina úmrtí.....

.....

Otec

Jméno a příjmení:.....

Datum a místo narození:.....

Zemřel v roce / příčina úmrtí.....

.....

Sourozenci:

Ano - ne kolik:.....

Kolikátý/á jste v pořadí:.....

ÚDAJE O DĚTECH

Jméno a příjmení.....
Datum narození.....současný pobyt.....
Dítě je vlastní osvojené v pěstounské péči manžela jinak
Zdravotní stav.....
○ prodělal/a běžná dětská onemocnění.....
○ trpí postižením tělesným smyslovým duševní poruchou
○ pokud ano, jedná se o stav vrozený trvalý dlouhodobý krátkodobý
○ dlouhodobě se léčí Ano - Ne
Ostatní údaje:
.....
.....
.....

Jméno a příjmení.....
Datum narození.....současný pobyt.....
Dítě je vlastní osvojené v pěstounské péči manžela jinak
Zdravotní stav.....
○ prodělal/a běžná dětská onemocnění.....
○ trpí postižením tělesným smyslovým duševní poruchou
○ pokud ano, jedná se o stav vrozený trvalý dlouhodobý krátkodobý
○ dlouhodobě se léčí Ano - Ne
Ostatní údaje:
.....
.....
.....

Jméno a příjmení.....
Datum narození.....současný pobyt.....
Dítě je vlastní osvojené v pěstounské péči manžela jinak
Zdravotní stav.....
○ prodělal/a běžná dětská onemocnění.....
○ trpí postižením tělesným smyslovým duševní poruchou
○ pokud ano, jedná se o stav vrozený trvalý dlouhodobý krátkodobý
○ dlouhodobě se léčí Ano - Ne
Ostatní údaje:
.....
.....
.....

ZKUŠENOSTI S VÝCHOVOU DĚTÍ

(Uveďte, zda jste vychovával/a nějaké dítě, současný styk s tímto dítětem, jeho věk, problémy, které se během výchovy vyskytly. Vaše výchovné poznatky a tendence, uveďte i jiné zkušenosti a poznatky z práce s dětmi)

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

BYTOVÉ POMĚRY :

(uveďte, kde žijete , jak velký obýváte byt nebo dům, máte-li zahradu, vybavení bytu, okolí, plánujete-li pro přijaté dítě vlastní pokoj apod.)

Vlastnický vztah k bytu nebo domu, kde žijete:

OSTATNÍ MAJETKOVÉ POMĚRY:

VAŠE FINANČNÍ SITUACE:

příjmy pravidelné	ano - ne	ve výši.....
příjmy nepravidelné, občasné	ano - ne	ve výši.....
dávky státní sociální podpory	ano - ne	jaké:..... ve výši.....
dávky sociální péče	ano - ne	jaké:..... ve výši:.....
soudem určená vyživovací povinnost	ano - ne	ve výši.....
jiná platební povinnost	ano - ne	ve výši.....

Potvrzuji, že údaje, které jsem uvedl / a jsou pravdivé a jsem si vědom / a toho, že uvedení nepravdivých údajů může mít za následky vyřazení mé žádosti z evidence žadatelů.

Datum.....

podpis žadatele.....

DOTAZNÍK PRO ŽADATELE O SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO SVÉ PÉČE

(žadatelé vyplní společně)

1. Proč a jak dlouho uvažujete i přijetí dítěte do vaší péče?

2. Hovořili jste s někým o vašem záměru a jaký měl názor na vaše rozhodnutí?

- s dětmi
- s osobou, která s vámi žije ve společné domácnosti
- s rodiči/sourozenci
- s širší rodinou
- ostatními

3. Chcete čekat, než bude vyhledáno dítě podle vašich představ?

Ano - ne jak dlouho
Proč:

4. Která z následujících možností je pro vás přijatelnější?

- získat dítě co nejdříve, nezáleží na tom, jaké bude
- počkat tak dlouho, dokud nebude vyhledáno dítě podle našich představ

5. Chcete osvojení utajit před okolím?

ano ne nevím v žádném případě

6. Kdo zůstane s dítětem po přijetí do rodiny doma?

7. Bude vám s výchovou dítěte někdo pomáhat?

Ano - ne kdo :

8. Přijmete dítě odlišného etnika než je vaše?

ano ne nevím v žádném případě
jakého

9. Přijmete dítě, u kterého bylo zjištěno?

postížení tělesné	☐ ano	☐ ne	☐ nevím	☐ v žádném případě
postížené smyslově	☐ ano	☐ ne	☐ nevím	☐ v žádném případě
duševní porucha	☐ ano	☐ ne	☐ nevím	☐ v žádném případě
jiné onemocnění	☐ ano	☐ ne	☐ nevím	☐ v žádném případě

10. Jaké onemocnění by vám nevadilo?

léčitelné

neléčitelné

vzhledově zjevné

jiné

VAŠE PŘEDSTAVY O DÍTĚTI A JEJICH ZDŮVODNĚNÍ

1. Pohlaví:

2. Věk:

3. Vzhled, povaha, původ apod.:

4. Zdravotní stav /intelekt dítěte:

5. Jiné:

Datum:

.....
podpis žadatelky

.....
podpis žadatele

HODNOCENÍ ZAMĚSTNAVATELE

Název a adresa zaměstnavatele :

Potvrzujeme, že pan/paní.....bytem.....
je u nás zaměstnán/a oda v současné době je pracovně zařazen/a
jako

Pracovní hodnocení:

Porušení pracovní kázně:

ano ojedinele opakovaně ne

(jakým způsobem, použita sankce) :

Osobní hodnocení:

(uveďte veškeré důvody, které z vašeho pohledu svědčí ve prospěch nebo neprospěch svěření dítěte do péče žadatele)

Měsíční průměrný čistý příjem.....

V.....dne Razítko a podpis :

*Toto potvrzení se vydává pouze jako součást žádosti o svěřeni dítěte do péče žadatele.

DOTAZNÍK O ZDRAVOTNÍM STAVU

(vyplní žadatel/ka)

Jméno a příjmení datum narození.....

Bydliště

Rodinný stav

I. ANAMNÉZA :

RODINNÁ

Vyskytlo se ve Vaší rodině (rodič, sourozenec, děti) nějaké dědičné nebo závažné onemocnění?

ne

ano – jaké

OSOBNÍ

1. Jaká závažná onemocnění jste prodělal/a?

2. Byl/a jste pro somatické (interní, neurologické, ortopedické, apod.) onemocnění někdy v nemocnici?

ne

ano – kdy a pro jaké onemocnění

3. Byl/a jste pro duševní onemocnění někdy v nemocnici?

ne

ano – kdy a pro jaké onemocnění

4. Utrpěl/a jste nějaký závažný úraz?

ne

ano – kdy a jaký

5. Zůstaly Vám nějaké následky?

ne

ano -jaké

II. NYNĚJŠÍ ONEMOCNĚNÍ :

1. léčíte se v současné době pro nějaké somatické (interní, neurologické, ortopedické apod. onemocnění

ne

ano – jaké

2. léčíte se v současné době pro nějaké duševní onemocnění

ne

ano – jaké

3. docházíte pravidelně k praktickému lékaři

ne

ano – jak často a proč

4. docházíte k odbornému lékaři

ne

ano – jaké odbornosti, jak často a proč

5. užíváte trvale léky

ne

ano – jaké/vyjmenovat

6. máte nějaké zdravotní potíže a omezení

ne

ano – jaké

7. pobíráte plný nebo částečně invalidní důchod

ne

ano – odkdy a jaký

8. cítí se zdrav/a

ne

ano – jaké máte potíže

Prohlašuji, že jsem uvedl/a pravdivé údaje.

Datum:.....

podpis:.....

LÉKAŘSKÉ VYŠETŘENÍ
(vyplní registrující praktický lékař)

Žadatel/ka datum narození.....

bytem.....

I. ANAMNÉZA:

Rodinná

Osobní

Sociální

II. OBJEKTIVNÍ VYŠETŘENÍ:

Orientace:

Kontakt:

Sluch:

Zrak :

Chůze a stoj:

Pohyblivost :

Hlava:

Krk:

Hrudník:

Břicho:

Páteř:

Končetiny horní:

dolní:

Tlak a puls:

Váha a výška:

Moč:

Gynekologické vyšetření:

Diagnostický souhrn:

Současná terapie:

Přiložené odborné nálezy:

Datum:

razítko a podpis lékaře:

Upozornění

Zprávy praktických lékařů by měly obsahovat názvy a nálezy odborných lékařů, v jejichž péči je žadatel. Zprávy lékařů by měly obsahovat údaje o současném stavu, včetně příslušných funkčních nálezů, o dosavadním průběhu a délce trvání onemocnění, o způsobu léčení a prognóze onemocnění pacienta.

U žadatele, jenž se v posledních 5 letech léčil na psychiatrii, musí být provedeno psychiatrické vyšetření. V ostatních případech se psychiatrické vyšetření provede jen tehdy, má-li posuzující lékař za to, že k posouzení zdravotního stavu žadatele je to pro účely NRP nezbytné.

Lékařské zprávy a nálezy, které jsou podkladem pro posouzení zdravotního stavu pro účely zprostředkování osvojení nebo svěřením dítěte do pěstounské péče, nesmí být starší 6 měsíců.